

HUSKROUA/23/S/2.2/007 «Rediscovering our Common Cultural Roots and Digitalizing them for Future Generations»

ISBN 978-966-694-494-1-2025

Культурні цінності спільних Карпат

Навчальний посібник

Interreg

Co-funded by
the European Union

NEXT Hungary – Slovakia – Romania – Ukraine

Root4Dig

Культурні цінності спільних Карпат

Навчальний посібник

за редакцією
Людмили Архипової,
Крістіана Барза

ПАРТНЕРСТВО БЕЗ КОРДОНІВ

Ця публікація підготовлена за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є виключно відповідальністю Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу і не обов'язково відображає погляди Європейського Союзу.

Івано-Франківський національний технічний університет
нафти і газу, Україна

Технічний університет Клуж-Напоки, Румунія

КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ СПІЛЬНИХ КАРПАТ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

За редакцією

Людмили АРХИПОВОЇ

Крістіана БАРЗА

Івано-Франківськ – Клуж-Напока, 2025

УДК 502.211(1-751.3)(292.451/.454)(075.8)

Рецензенти:

Юрчишин Г.

Ректор Косівського державного інституту декоративного мистецтва, професор, кандидат архітектури, Заслужений архітектор України, член-кореспондент УАА, відмінник освіти України

Корнелюк М.

Заступник начальника управління – начальник відділу культури і мистецтв управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської ОДА, Заслужений працівник культури України

Никорак Л.

Заступник директора департаменту культури Івано-Франківської міської ради

*Рекомендовано Вченою радою Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(протокол № 09/681 від «01» липня 2025 р.)*

Архипова Л. М та ін.

К-90

Культурні цінності Спільних Карпат: навч. посібник / за ред. Л. Архипової, К. Барза [Л. Архипова, Я. Адаменко, К. Барз, Д. Дзвінчук, Р. Демаршек, С. Зікратий, В. Копей, О. Онисько, В. Остап'як, М. Слабінога, О. Чівер] – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2025. – 188 с.

ISBN-978-966-694-494-1-2025

У навчальному посібнику викладено курс «Культурні цінності спільних Карпат», який розроблений українськими та румунськими партнерами в рамках виконання міжнародного проекту HUSKROUA/23/S/2.2/007 «Повторне відкриття наших спільних культурних коренів і оцифрування їх для майбутніх поколінь» (Root4Dig), що реалізовуватиметься відповідно до Угоди про партнерство від 31 жовтня 2024 року та Грантового контракту від 19.02.2025 за підтримки Європейського Союзу в рамках Програми Interreg VI-A NEXT Угорщина Словаччина Румунія Україна 2021-2027 рр.» протягом 2025-2026 рр.

Розроблено відповідно до робочої програми дисципліни «Географія сучасних подорожей і культурні цінності Карпат» із загальною університетського вибіркового каталогу та призначено для підготовки студентів першого рівня вищої освіти.

УДК 502.211(1-751.3)(292.451/.454)(075.8)

ISBN-978-966-694-494-1-2025

© Л. Архипова, К. Барз, 2025

© ІФНТУНГ, 2025

Зміст

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. ГЕОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ	8
1.1 Географічні та етнографічні межі Українсько-Румунських Карпат	8
1.1.1 Географічні межі	8
1.1.2 Історико-адміністративна ділимість Румуно-Українського Карпатського порубіжжя	10
1.1.3 Сьогоднішні Марамароси серед інших адміністративних регіонів України та Румунії. Межі етнографічної Гуцульщини	13
1.1.4 Буковина. Історико-географічний аспект. Етнічна різнобарвність	15
1.2 Історичні особливості формування прикордонних спільнот	17
1.3 Етнокультурна мозаїка регіону	18
1.3.1 Сакральна спадщина (спільність та різноманіття)	18
1.3.2 Топонімічна мозаїка спільного Румуно-Українського Карпатського простору. Озера та вершини Свидівця – лінгво-ребуси.	21
Запитання для самоперевірки	24
Завдання для самостійної роботи	25
Рекомендовані теми рефератів	25
Перелік літературних джерел	26
РОЗДІЛ 2. ТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА УКРАЇНЦІВ І РУМУНІВ	
КАРПАТ	27
2.1 Етнографічні групи населення Українських Карпат	27
2.2 Народне житло, побут та архітектурна спадщина	32
2.3 Традиційний одяг: символіка і регіональні відмінності	35
2.3.1 Гуцульський одяг	36
2.3.2 Бойківський одяг	37
2.3.3 Лемківський одяг	39
2.3.4 Одяг Мармарощини	41
2.4 Ремесла, промисли та народне мистецтво	46
2.5 Усна народна творчість: казки, пісні, легенди	48
Запитання для самоперевірки	49
Завдання для самостійної роботи	50
Теми рефератів	51
Перелік літературних джерел	52
РОЗДІЛ 3. РЕЛІГІЯ ТА САКРАЛЬНА КУЛЬТУРА	54

3.1 Християнська спадщина: православ'я і греко-католицизм	55
3.2 Дерев'яні церкви як спільний архітектурний феномен	58
3.3 Релігійні обряди і календарні свята	61
3.4 Паломництва та духовні практики прикордонного регіону ...	64
Запитання для самоперевірки.....	65
Завдання для самостійної роботи.....	66
Рекомендовані теми рефератів.....	66
Перелік літературних джерел	67
РОЗДІЛ 4. МОВА ЯК ЕЛЕМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	68
4.1 Мовна ситуація у прикордонних районах	70
4.2 Діалекти, мовні запозичення, двомовність	73
4.3 Писемність, освіта та міжмовна взаємодія	77
Запитання для самоперевірки.....	81
Завдання для самостійної роботи.....	81
Рекомендовані теми рефератів.....	82
Перелік літературних джерел	82
РОЗДІЛ 5. КУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	84
5.1 Спільні елементи в обрядах, мистецтві та побуті	84
5.2 Карпати як простір міжкультурного діалогу.....	88
5.3 Вплив глобалізації та сучасні виклики традиціям.....	92
5.4 Приклади успішного транскордонного співробітництва	94
Запитання для самоперевірки.....	100
Завдання для самостійної роботи.....	100
Рекомендовані теми рефератів.....	101
Перелік літературних джерел	101
РОЗДІЛ 6. ОЦИФРУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ	104
6.1 Цифрові технології як засіб збереження культурної спадщини.....	104
6.2 Приклади ініціатив з оцифрування культурної спадщини у Карпатському регіоні	106
6.3 Метадані та їх роль в процесі документування	107
6.4 Специфіка застосування алгоритмів та засобів на засадах штучного інтелекту для взаємодії із оцифрованою культурною спадщиною.....	110
6.5 Оцифрування культурної спадщини в контексті сталого розвитку цифрового середовища	112
6.6 Діяльності та технології щодо оцифрування	113
Запитання для самоперевірки.....	121
Завдання для самостійної роботи.....	121

Рекомендовані теми рефератів.....	122
РОЗДІЛ 7. ЗБЕРЕЖЕННЯ І ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....	123
7.1 Ініціативи з охорони нематеріальної культурної спадщини.....	125
7.2 Досвід Румунії у збереженні нематеріальної культурної спадщини.....	130
7.3 Роль музеїв, фестивалів та етнопарків.....	132
7.3.1 Музеї як осередки збереження і трансляції культурного коду.....	132
7.3.2 Фестивалі як інструмент оживлення традицій.....	133
7.3.3 Етнопарки як простір живої культури.....	138
7.4 Потенціал сталого туризму в культурному розвитку регіону.....	140
7.5 Міжнародні проекти та роль Європейського Союзу.....	142
Запитання для самоперевірки.....	145
Завдань для самостійної роботи.....	145
Рекомендовані теми рефератів.....	146
Перелік літературних джерел.....	146
ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА.....	148
КЕЙС 1: Цифрове відтворення об'єкту культурної спадщини.....	148
КЕЙС 2: Аналіз ризиків використання ШІ у сфері культурної спадщини.....	149
КЕЙС 3: Дослідження цінностей етнічної групи гуцулів з позицій етносоціоніки з використанням ШІ.....	150
Питання для самоперевірки.....	184
Теми для рефератів та наукових робіт.....	184
Перелік літературних джерел.....	185
КЕЙС 4: Культурна мапа Карпат: транскордонна спадщина українців і румун.....	187

Цей навчальний посібник був підготовлений під час виконання проєкту HUSKROUA/23/S/2.2/007 «Повторне відкриття наших спільних культурних коренів і оцифровування їх для майбутніх поколінь» (Root4Dig)

КООРДИНАТОРИ

- Людмила АРХИПОВА;
- Крістіан БАРЗ.

АВТОРИ ЗА РОЗДІЛАМИ

- Ярослав АДАМЕНКО – розділ 2;
- Людмила АРХИПОВА – розділи 5;
- Крістіан БАРЗ – розділ 7;
- Дмитро ДЗВІНЧУК – розділ 7;
- Рамона ДЕМАРШЕК – розділи 3, 4;
- Сергій ЗІКРАТИЙ – розділ 6;
- Володимир КОПЕЙ – розділ 6, кейс 1, 2;
- Олег ОНИСЬКО – розділ 1;
- Василь ОСТОП'ЯК – розділи 3, 4;
- Мар'ян СЛАБІНОГА – розділ 6;
- Олівер ЧІВЕР – розділ 2.

ПЕРЕДМОВА

Шановні читачі!

Перед вами – ґрунтовне науково-освітнє видання, присвячене надзвичайно актуальній та глибокій темі – геокультурному простору Карпатського регіону. Це видання створене у відповідь на нагальну потребу осмислити багатовимірну ідентичність українського прикордоння, зрозуміти унікальність культурних процесів, що формувалися протягом століть у складних історичних, географічних та поліетнічних умовах. Наш підручник – це спроба поєднати глибоку академічну рефлексію з живим духом Карпатського краю, його сакральними ландшафтами, мовною мозаїкою, релігійною традицією, мистецтвом і культурною динамікою сьогодення.

У сучасному світі, який переживає глобальні трансформації, збереження культурної спадщини набуває нового сенсу. Студенти, майбутні науковці, управлінці, педагоги, культурологи та всі, хто шукає власне коріння, знайдуть у цьому підручнику не лише наукові знання, а й натхнення для формування свідомої, відповідальної позиції у справі захисту та розвитку культурного надбання.

Матеріал поділений на шість змістовних розділів, кожен із яких має не лише інформативну, а й концептуальну цінність. У першому розділі читач дізнається про географічні, етнографічні та історико-адміністративні особливості Українсько-Румунських Карпат. Цей аналіз дозволяє глибше зрозуміти специфіку прикордонних спільнот, історію формування Мармароського регіону, багатство етнокультурної спадщини Буковини, а також межі традиційної Гуцульщини. Другий розділ занурює в релігійно-сакральний вимір: дерев'яні церкви, паломництва, релігійні обряди і традиції, що формували духовну ідентичність мешканців Карпат. Третій розділ – про мову як основу культурної самосвідомості. Тут йдеться про мовну ситуацію в прикордонні, діалекти, міжмовну взаємодію, роль освіти і писемності. Четвертий розділ висвітлює культурну взаємодію, спільні обрядові традиції, мистецькі елементи, побутову культуру, а також впливи глобалізації та виклики, з якими стикаються локальні традиції. П'ятий розділ присвячений цифровій

трансформації у сфері збереження культурної спадщини – від метаданих і оцифрування до застосування штучного інтелекту. Нарешті, шостий розділ аналізує сучасні ініціативи, спрямовані на збереження нематеріальної культури, діяльність музеїв, етнопарків, фестивалів, а також роль сталого туризму і європейських програм у підтримці культурного розвитку.

Цей підручник стане для студентів не лише освітнім джерелом, а й надійною опорою у вивченні регіональної культурної спадщини, поглибленні знань про механізми її збереження, аналізі процесів міжетнічної комунікації та конструювання ідентичності в прикордонному середовищі. Ми впевнені, що вивчення цього матеріалу сприятиме формуванню аналітичного мислення, інтеркультурної компетентності та поваги до різноманіття.

Це видання є результатом злагодженої праці колективу дослідників, які щиро поділяють ідею того, що культурна спадщина – це не лише минуле, а й ресурс майбутнього. Дякую всім авторам, редакторам, фахівцям, які долучилися до створення цієї праці. Окрема подяка студентам, які надихають нас своєю допитливістю, відкритістю до нового та прагненням зберігати культурну цілісність України в її карпатському вимірі.

З повагою,
редактори,
менеджери проєкту
HUSKROUA/23/S/2.2/007

Людмила АРХИПОВА,

Крістіан БАРЗ

РОЗДІЛ 1.

ГЕОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

1.1 Географічні та етнографічні межі Українсько-Румунських Карпат

1.1.1 Географічні межі. Внутрішні Східні Карпати (рис. 1.1) – внутрішня частина провінції Східних Карпат. Розташована у Словаччині, Україні та Румунії. Простягається від межі із Західними Карпатами, яка у Внутрішніх Карпатах проходить по річці Ондава у Словаччині, до перевалу Передял та долини річки Гімбав у Румунії (околиці міста Брашов), у південно-східному напрямку. Розташована в Румунії, Україні та (частково) Словаччині [1].

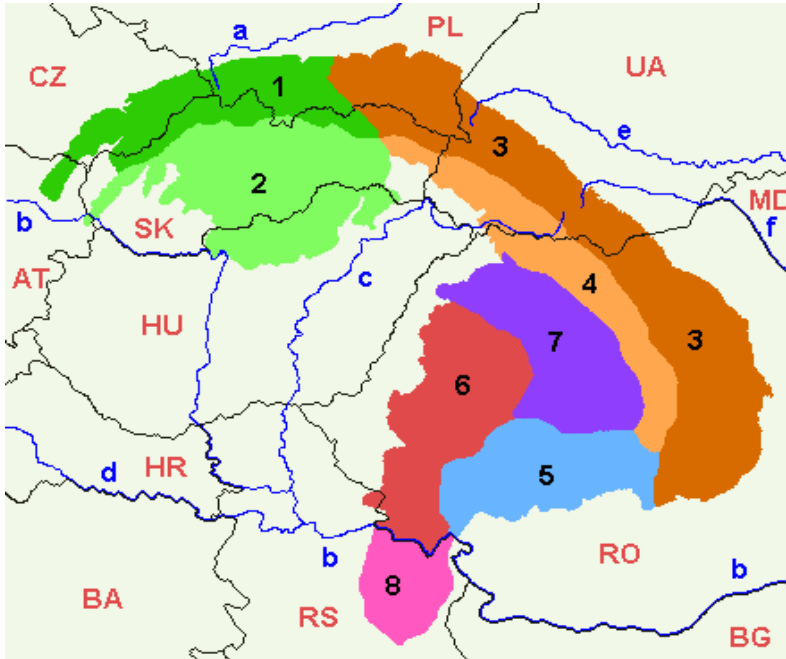

Рисунок 1.1 – Районування Карпатського регіону (1 – Зовнішні Західні Карпати. 2 – Внутрішні Західні Карпати. 3 – Зовнішні Східні Карпати. 4 – Внутрішні Східні Карпати. 5 – Південні Карпати. 6 – Західні Румунські Карпати. 7 – Трансильванське плато. 8 – Сербські Карпати)

До Внутрішніх Східних Карпат у межах Словаччини відносять тільки вулканічний масив Вигорлат, східна частина якого заходить на територію України. Він є одним із масивів Вигорлат-Гутинського

вулканічного хребта, який своїм південно-східним краєм заходить у Румунію. В Україні до Внутрішніх Східних Карпат також відносять Солотвинське низькогір'я та два фрагменти Мармароського масиву (Рахівські гори та Чивчини). Найбільша частина території підпровінції Внутрішніх Східних Карпат знаходиться у межах Румунії. Тут до них відносять хребти і масиви, які входять до складу п'яти фізико-географічних областей. Серед них уже згадана область Вигорлат-Гутинського хребта, а також Мармарош-Родна, гори Бистриця, Келіман-Харгіта та Джурджеу-Брашовська западина. Найвищий масив Внутрішніх Східних Карпат – Родна (Роднянські Альпи) розміщений у витоках Бистриці (Золотої Бистриці – правої притоки Сірету та річки Сомеш (ліва притока Тиси), неподалік українсько-румунського кордону. Його вершина підноситься до висоти 2303 м (г. П'єтрос – найвища точка усіх Внутрішніх Східних Карпат і усіх Східних Карпат, рис. 1.2) [1].

Рисунок 1.2 – Вид на гору Петросул (Петрос) – найвища вершина Східних Карпат (масив Родна, Румунія).

Зовнішні Східні Карпати – зовнішня частина провінції Східних Карпат. Розташована в Румунії, Україні та (частково) Польщі й Словаччині. Простягається від межі із Західними Карпатами, яку проводять через Тилицький перевал на кордоні Словаччини й Польщі до перевалу Предял та долини річки Прахова у Румунії у південно-східному напрямку.

У межах території України до підпровінції відносять фізико-географічні області Зовнішньо-флішових (Скибових) Карпат, Вододільно-Верховинських та Полонинсько-Чорногірських Карпат. Довжина їх у межах України від витоків Сяну (права притока Вісли) та

лівих приток Дністра до верхньої течії Сучави становить близько 270 км, ширина 80-90 км. У масиві Чорногора Полонинсько-Чорногірських Карпат знаходиться найвища вершина усіх Зовнішніх Східних Карпат – гора Говерла (2061 м). На території Румунії до підпровінції відносять групу гірських хребтів і масивів під загальною назвою Молдавсько-Мунтенські Карпати. Найвищою вершиною серед них є пік Ому (1932 м) у горах Сухард, які розташовані неподалік українського-румунського кордону, східніше масиву Родна [2].

1.1.2 Історико-адміністративна ділімість Румуно-Українського Карпатського порубіжжя. Адміністративно Карпатський регіон представлений трьома областями України: Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і трьома повітами Румунії з центрами у містах Сату-Маре, Бая-Маре, Сучава (рис. 1.3).

Рисунок 1.3 – Адміністративний поділ порубіжних територій Румунії та України у Східних Карпатах

Фактично ж можна вважати, що межовим карпатським повітом Румунії є жудець з промовистою українською назвою Бистриця. Два інших жудці: Марамуреш з центром у Бая-Маре і Буковина із центром у Сучаві мають свої одноіменні історико-географічні регіони в Україні (рис. 1.4). Щоб їх розрізняти нині іноді застосовують поняття Північної Буковини та Північного Марамуреша.

Історична Мармарощина (Мармарош) – історико-географічний регіон, на північ і південь від горішньої частини річки Тиса, який включає східну частину українського Закарпаття та північну околицю румунської Трансильванії (рис. 1.5). До грудня 1918 року це була частина комітату Мармарош у складі Габсбурзької імперії (табл. 1.1).

Рисунок 1.4 – Історичне районування Румунії

Таблиця 1.1 – Адміністративний поділ провінції (комітату Мармарош) 1918 року [3]

Округ	Адміністративний. центр
Долга	Довге, Україна
Хуст	Хуст, Україна
Іжавельдь	Драгомірець, Румунія
Окермезьо	Міжгір'я (снт), Україна
Шудатаг	Окна Шудатаг, Румунія
Сігет	Мармарош-Сигіт, Румунія
Тарацкез	Тересва, Україна
Течьо	Тячів, Україна
Тисавельдь	Рахів, Україна
Вішк	Вішеу де Сус,
Міста	
Мармарош-Сигіт, Румунія	

Згідно з переписом 1910 року на території комітату Мармарош жили [3]:

- українці (русини): 159 489 (44,7%);
- угорці: 52 964 (14,9%);
- румуни: 84 510 (23,7%);
- німці: 59 552 (16,7%).

Адміністративним центром комітату спочатку (XIV століття) було місто Хуст, пізніше – Мармарош-Сигіт.

Рисунок 1.5 – Історико-географічні межі Марамуреша

Північна Мармарощина. Після Другої світової війни Марамарош був розділений по річці Тиса на північний, який увійшов до складу Української РСР, і південний, який увійшов до складу Румунії.

Протягом майже всього XX століття комунікації між Північною та Південною Мармарощиною були обмежені. Після падіння комунізму в Європі, і завдяки дружнім відносинам між урядами України та Румунії, розпочато відновлення мостів через Тису, і контактів між жителями двох регіонів.

Мармарощина – це майже повністю закрита горами долина. Єдиний спосіб потрапити до Мармарощини не через гори – слідувати долиною річки Тиса. Географія регіону визначила його історичний розвиток. Мармарощина значну частину своєї історії була мало пов'язана з іншими регіонами Європи і жила дуже відособленим життям.

З шести районів і п'яти міст обласного значення Закарпатської області України до Північної Мармарощини відносяться 3 райони та 1 місто обласного значення – Хуст. Площа Північної Мармарощини становить 6 148 км². Населення Північної Мармарощини становить приблизно 470 000 осіб й більшість населення становлять українці. В трьох районах сходу Закарпатської області та місті Хусті українців близько 90 %, румунів – близько 6 %, до 3 % угорців та близько 1 % інших (головним чином циган та прибулих після Другої світової війни,

росіян).

- Тячівський район – населення 185 300 осіб;
- Рахівський район – населення 82 800 осіб;
- місто Хуст – населення 35 500 осіб;
- Хустський район – населення 269 100 осіб (проте історично із колишнього Іршавського району до Марамарошу входять тільки села Довге, Кушниця, Лисичово, Суха, Бронька) – 20 000 осіб.

Південна Мармарощина. Сучасний повіт Румунії Марамарош (Maramureş) є дещо більший ніж історична південна Мармарощина (див. рис.1.5). Усього повіт налічує понад 407 тис. мешканців із яких близько 34 тис. українців, що становить 8,3%. Більшість мешканців проживають у селах Бістра (понад 4 тис.), Бочкою Маре (2639), Вишня Рівна (понад 4 тис.), Кривий (4650), Ремета (2260), Рускова (4578), Руська Поляна (Поєніле-де-суб-Монте) – майже 10 тис. У місті Марамарош-Сигіт зареєстровано 1127 українців.

1.1.3 Сьогоднішні Мармароси серед інших адміністративних регіонів України та Румунії. Межі етнографічної Гуцульщини. На відміну від цілого історичного регіону Мармарощини, гірський масив Мармароси включає тільки певну його доволі невелику частину, яку називають Мармароський масив, що разом із масивом Свидовець та Закарпатською частиною масиву Чорногора і Південно-Східними Горганами фактично формують більшу частину історичного Марамуреша (рис. 1.6).

Усі представлені на рисунку 1.6 порубіжні гірські масиви: Свидівець, Чорногора, Мармароський масив, Гринявські і Чивчинські гори, а також Покутсько-Буковинські Карпати і близькі до міждержавної межі східні Горгани фактично є етнографічною територією Гуцульщини. Свидовець разом із масивом Полонинського хребта (Боржава) та південно-східними відрогами Горганів займають Рахівський, Тячівський та частково Хустський райони Закарпаття. Чорногора розділена майже навпіл поміж Закарпаттям та Івано-Франківщиною. По Чивчинських горах проходить державний кордон поміж Україною та Румунією (повіт Марамарош). Гринявські гори розділяють Івано-Франківську область і Чернівеччину (Північну Буковину). Виключно до Рахівщини належать Українські Мармароси, які своїми найвищими вододільними хребтами відділяються від Мармаросів Румунських (рис. 1.7). Очевидним дороговказом на цих хребтах є маркери державного кордону (рис. 1.8).

Рисунок 1.6 – Основні гірські масиви Румуно-Українського гірського порубіжжя

Рисунок 1.7 – Автор Олег Онисько в українських Мармаросах. На задньому фоні найвища вершина Мармаросів – гора Феркеу, (Румунія, 1957 м над.р.м).

Рисунок 1.8 – Стежка на гору Піп-Іван Мармароський (1936 м над.р.м). Автор Олег Онисько проходить повз прикордонний стовп

Покутсько-Буковинські Карпати – займають великий масив на Івано-Франківщині (Косівський і Верховинський райони, а також частково Надвірнянський і Коломийський райони) та два райони на Буковині (Чернівецька область).

1.1.4 Буковина. Історико-географічний аспект. Етнічна різнобарвність. Буковина – історико-географічний регіон, розташований на українсько-румунському етнографічному прикордонні, у Центральній Європі між середньою течією Дністра та головним Карпатським хребтом у долинах верхньої течії Пруту та Сірету. Нині ця територія входить до складу України (Північна Буковина) та Румунії (Південна Буковина).

Назва регіону походить від слов'янського слова бук. Через те, що ці землі були густо вкриті буковими лісами, їх почали називати Буковина.

Топонім почав входити у вжиток наприкінці XIV століття під час перебування краю у складі Молдовського князівства, витіснивши історичну назву Шипинська земля.

Так, у грамоті господаря Романа I (1392) вперше згадується та вживається як ім'я родової назва Буковина, що прикладається до лісової області (букового масиву) над Сіретом.

У широкому розумінні Буковина складається з західної I (завжди), північно-східної II (часто) та південно-східної III (інколи) (рис. 1.9).

Рисунок 1.9 – Історичний регіон Буковина (I – дотепер, II – часто, III – інколи)

Тривалий час ці землі перебували одночасно в трьох державах – Австрії, Росії та Румунії. Географічно регіон охоплює все Буковинське Прикарпаття (рис. 1.9), Сучавське плато й Хотинську височину [4].

Адміністративно все Буковинське Прикарпаття (рис. 1.10)

перебуває у межах двох районів. У їхньому числі Вижницький район, по суті є моноетнічним етнографічним регіоном Гуцульщини (понад 85 тис. мешканців). Проте у сусідньому Чернівецькому районі проживає значна румунська община, у тому числі у колишньому Сторожинецькому районі, як його частині проживає майже 35 тис. мешканців румунської національності. Подавна більшість румунської спільноти зосереджена на самому гірському прикордонні (рис. 1.11) [5].

Рисунок 1.10 – Покутсько-Буковинські Карпати

Рисунок 1.11 – Карта поширення рідної мови у Чернівецькій області

1.2 Історичні особливості формування прикордонних спільнот

Українсько-румунські мовні контакти корінням сягають взаємин між слов'яномовним і романізованим населенням Дакії середини I-ого тисячоліття.

Українці ж відомі на території сучасної Румунії вже з XIV ст., однак топоніми східнослов'янського походження по всій території Румунії свідчать і про давніші контакти місцевого населення з предками українського народу. Від того ж XIV століття волохи (предки румунського народу) поселяються в західноукраїнських землях, вступаючи в контакт з місцевим населенням.

Волохи принесли із собою «Волоське право». Певна кількість сіл, що керувалися «волоським правом», засвідчена польським переписом 1565 р. у Галичині. Тоді ж і пізніше засновувалися українські села переселенцями з України на землях Молдавії.

Писемною мовою в князівстві Молдова (засноване 1359 р.) тривалий час була староукраїнська літературна мова (або старослов'янська в українській редакції); нею писалися грамоти канцелярії господаря Молдови, які, з одного боку, є цінним джерелом вивчення староукраїнської мови і в яких, з другого боку, відбито лексику румунської мови ще до появи перших румунських пам'яток у XVI ст.

Таким чином, українсько-румунські мовні контакти здійснювалися і здійснюються як на території сучасної Румунії (Мармарощина, Південна Буковина, Добруджа, Банат) і Молдови, так і на землях України (Північна Буковина, Прикарпаття, Закарпаття, Бесарабія) та мають своїм наслідком різноманітні запозичення як в українській, так і в румунській мовах – найпомітніші в місцевих говірках.

До прикордонних діалектів української мови увійшли численні румунізми – запозичення румунського походження, передусім у сфері вівчарства: аретій, афина, балан, брацар, бриндуша, бринза, букат, бульбока, вурда, дзер, замос, капестра, каруца, качула, лаїстий, магура, мамалиґа, папуша, плай, плачинда, тайстра та ін. Внаслідок румунського посередництва до української мови були запозичені діалектні слова іншомовного походження аргат, барда, глота, гринда, гуша, дарак, джерга, дойка, клака, колиба, нетунтавий [1] та ін. З румунської мови деякі українські говірки запозичили частку, за допомогою якої утворюється форма вищого ступеня прикметника, або прислівника: май високий 'вищий', май ліпше 'краще'.

Українська мова внаслідок асиміляції українського населення

залишила незрівнянно більший відбиток, який не обмежився діалектами. До румунської мови увійшли різноманітні лексичні запозичення українського походження: *boroană* («борона»), *abili* («біліти»), *bihuncă* («бігунки»), *borș* («борщ»), *catrință* («катринця»), *cațaveică* («кацавейка»), *chisleag* («кисляк»), *cușmă* («кучма»), *draniță* («драниця»), *gălușcă* («галушка»), *horn* («горн»), *hrișcă* («гречка»), *hulub* («голуб»), *huludeț* («колодязь»), *lan* («лан»), *motovelnic* («мотовило»), *năvoloacă* («наволок»), *orcic* («орчик»), *rocinos* («халепа», ор. починок), *postoroncă* («посторонка»), *povidlă* («повидло»), *prichici* («припічок»), *rală* («рало»), *stative* («стативи»), *stodoala* («стодола») та ін. Досить вагомим є вплив українські антропоніміки на румунську, яка прийняла такі імена та прізвища, як *Andreico*, *Antin*, *Bahnari*, *Bohdan*, *Bucios*, *Bilaș*, *Borodaci*, *Buhai*, *Costin*, *Costea*, *Cudrea*, *Cupcici*, *Dobrotiri*, *Dohotari*, *Dolhici*, *Duma*, *Ivașco*, *Ivanciuc*, *Malanca*, *Minco*, *Moroz*, *Rinie*, *Socolan*, *Stețco*, *Șirnenco*, *Varba*, *Vorona* і т. ін [6].

1.3 Етнокультурна мозаїка регіону

1.3.1 Сакральна спадщина (спільність та різноманіття). Герб румунського повіту Марамуреш (рис.1.12) офіційно прийнятий у 1998 році. Герб Марамуреш має форму вирізаного щита, на якому зображена голова зубра як давній місцевий символ легендарних засновників Марамуреша, Драгоша та Богдана.

Рисунок 1.12 – Герб повіту (жудеця) Марамарош

Карпатський Шамоні та ялини символізують природні ресурси регіону, а гірничодобувна копальня – важливість гірничодобувного сектору в цьому районі. Розташована в центрі, дерев'яна церква доводить, що повіт має найбільшу кількість дерев'яних сакральних споруд у Румунії.

Однією із найвизначніших пам'яток спадщини ЮНЕСКО є монастир Бірсана (повіт Марамуреш), який заснували ще наприкінці 14

століття (рис. 1.13).

Рисунок 1.13 – Монастир Бірсана (Повіт Марамуреш, Румунія)

“Тип храму з баштою над бабинцем, на нашу думку, виник як оборонний вже в XII-XIII ст. за часів жорстоких і безперервних воєн...– пише визначний науковець Г. Логвин у своїй книзі. – Очевидно, в кінці XIII ст. або на початку XIV ст., паралельно з проникненням рис готики в кам'яну архітектуру, вони з'являються і в дерев'яному будівництві, саме в тих елементах, які становили найбільш “рухому” частину композиції мас – вінчання башти. На них влаштовують височенний шпиль – спершу один, а згодом – з чотирма маленькими баштами, на рогах покрівлі... Башти з кількома шпилями має велика крайниківська група церков у Стеблівці, Крайникові, Сокирниці, Данилові та Олександрівці (Хустський район, Закарпаття).” (рис. 1.14) [7, 8].

Водночас інакшою архітектурно є дерев'яна Струківська церква у Ясінях (Рахівський район, Закарпаття), яка є діючим храмом і вважається однією з найдосконаліших дерев'яних церков на Гуцульщині та унікальним зразком сакрального дерев'яного будівництва (рис. 1.15).

Мозаїку гуцульської дерев'яної архітектури звісно яскраво доповнює Церква Святого пророка Іллі у с. Дора, що є передмістям м. Яремча (Івано-Франківщина) (рис. 1.16).

Рисунок 1.14 – Церква Св. Параскеви, XV ст., яка розташована в Хустському районі Закарпаття, селі Олександрівка, датується 1753 роком

Рисунок 1.15 – Струківська церква у Ясінях

Рисунок 1.16 – Церква Святого пророка Іллі УГКЦ. Дора (Яремче, Івано-Франківщина)

Рисунок 1.17 – Озеро Ворожеска. Свідовецький хребет (може озеро літературною українською мовою мало б називатися «Ворожське»?)

1.3.2 Топонімічна мозаїка спільного Румуно-Українського Карпатського простору. Озера та вершини Свидівця – лінгво-ребуси. Свидівець (Свідовець) простягається майже на 50 км поміж річок Чорна Тиса та Тересва. Найвищі вершини: Близниця Велика (1881 м), Близниця (1872 м), Догяска (1761 м), Великий Котел (1770 м), Ворожеска (1731 м). Найвідоміші озера Свидівця – Догяска (Геришаска), Трояска (Апшинець), Ворожеска та Івор.

Походження назв найвищих вершин та масивів

карпатських гір. Існує багато теорій походження назви "Карпати". Географи, історики та мовознавці будуть не раз займатись цим питанням. Існує ряд тлумачень цієї назви – від доіндоєвропейських до слов'янських. Назва "Карпати" (польська: *Karpaty*, угорська: *Kárpátok*, румунська: *Carpați*, сербська: *Karpaty*, чеська та словацька: *Karpaty*, німецька: *Karpaten*) дуже давня. Її коріння можна простежити ще в середземноморському доіндоєвропейському субстраті [9].

До найвищих вершин Українських Карпат належать Говерла (2061 м), Бребенескул (2035 м), Петрос (2020,5 м), Гутин Томнатик (2016 м), Ребра (2001 м), Піп-Іван Мармароський (1937 м), Туркул (1933,2 м), Брескул (1911 м), Смотрич (1898 м), Близниці (1881 м), Шпиці (1863 м).

Говерла – найвища вершина Карпат на межі Івано-Франківської та Закарпатської області, туристичний об'єкт в межах охоронної зони Карпатського заповідника; *Howerla* (1882), Говерла (1899), *Howertla* (1933). Назва привертала увагу багатьох дослідників, але вона ще не має надійної етимології. Більшість ономастів ХХ ст. пов'язують її походження з румунським *howiirla* «важке для сходження підвищення; важкодоступна гора», яке не збереглося в літературній мові й не отримало надійного підтвердження в румунському та словацькому діалектах. Також цей оронім пояснюється як онімізований префіксальний дієприкметник **o(b)vertla* «окутана, огорнена (хмарами, туманом)» з протетичним (тобто приставним) *-h-* і спрощенням *-t-*, що походить від праслов'янського гнізда **vert-* «крутити, вертати; зачиняти, ховати, засовувати». Сумніви щодо обох етимологій зумовлені, з одного боку, відсутністю підґрунтя для відносно недавніх фіксацій (кін. ХІХ ст.) ороніма, з іншого – архаїчними зв'язками основи, яка називає одну з найбільших карпатських гір, що мало б забезпечити безперервність уживання назви від пізньопраслов'янської доби донині.

Піп-Іван – найвища вершина Мармароського масиву на кордоні між Україною (Закарпатська область) і Румунією; Мармароський Піп-Іван; Піп Іван (1899), *Pop Iwan* (1932), *Popivan* (1950), Піп-Іван (1998), Попіван (2003), Чорна Гора, Чорногора. Ороніми у формі Піп-Іван не мають переконливого етимологічного пояснення. Ці назви деяких найвищих гір в Україні фіксуються досить пізно і не мають варіантів, які могли б дати формальні підстави вбачати їхнє походження поза зв'язком з апелятивом *nin* у діалектному значенні «триніжка, стовп; кладка з 5-7 снопів жита чи пшениці» або слово «священик» та чоловіче ім'я Іван. Поєднання цих слів було обумовлено або зовнішньою подібністю об'єктів до копиці снопів у формі кладки-попа, або за сакральними мотивами християнського антропоніма (порівняйте поширені в Криму топоніми грецького походження Ай-Андрі, буквально «святий Андрій», Ай-Ван, Ай-Ян, буквально «святий

Іван», Ай-Тодор, буквально «святий Теодор», які виникали у зв'язку із спорудженням на відповідних об'єктах церков чи монастирів на честь християнських святих).

Водночас найвищі гори Карпат на межі з Румунією не могли не мати давніших дослов'янських власних назв, серед яких, можливо, була та, яку українці трансформували в сучасну Піп-Іван. До ймовірно втрачених твірних оронімів волоського походження належить поширений у Румунії топонім *Porina* з основою апелятива *porinǎ* «вершина, вища від інших підвищень в одній місцевості; ґорган нерівний». Ця етимологія підтверджується також тим фактом, що названі оронімом Піп-Іван гори є найвищими з-поміж суміжних, на що вказує твірний географічний термін. Нині серед мешканців Верховинського району Івано-Франківщини побутує думка, що правдиве ім'я – Попіван (поспівує (попіває) від навколишніх вітрів).

Бребенескул – одна з найвищих вершин Карпат на межі Івано-Франківської і Закарпатської областей; Бербенеська, Бербенеска, *Brebenieskul* (1932). Оронім румунського походження, що виник за допомогою суфікса *-esk-ul* від слова *brebenos* «барвінок».

Петрос – одна з карпатських вершин у північно-західній частині масиву Чорногора, в межах Закарпатської області; *Pitros* (1422), *Pietros* (1932), *Pietrosz* (2000). Оронім виник способом субстантивації (переходу прикметника в розряд іменника) румунського *Pietros* «кам'янистий, скелястий», що походить із давньогрецької мови, де *πέτρος* «камінь, скеля».

Гутин Томнатик – одна з найвищих гірських вершин (2016 м) Карпат, у південних передгір'ях головного хребта Чорногори в Закарпатті. Оронім виник синтаксичним способом, приєднавши прикметник Гутин до омоніма Томнатик, який називає суміжну гору в масиві Боржава. Томнатик – вершина гірського масиву Боржава в Закарпатській області, на північний захід від гори Стій. Оронім виник від молдовського, румунського *томнатик* «осінній» (про пасовище).

Ребра – одна з найвищих вершин Карпат, у центральній частині хребта Чорногора, на межі Івано-Франківської і Закарпатської областей; Ребра (1899), *Rebra* (1950). Оронім виник унаслідок онімізації (переходу загальних назв у власні назви) географічного терміна *ребро* «бік гори, обриву, скелі», «схил гори, кручі, скелі», «гірський хребет» у множині, яка вказує на кілька подібних до ребра гострих скель.

Туркул – вершина гірського масиву Чорногора, на межі Івано-Франківської і Закарпатської областей; *Turkul* (1882), Туркул (1899). Назва має відповідник *Turcul* у румунській топонімії, що пояснюється як утворення з артиклем *-ul* від етноніма *турок*. На ймовірність відношення румунського ороніма до турків вказує назва урочища Кізлі

на вершині гори Туркул, що походить від турецького *кызыл* «червоний; червоне листя восени» за ознакою «урочище з деревами та кущами, покритими червоним осіннім листям».

Брескул – гора Івано-Франківської області; Breskul (1932), Breskul (1935). Оронім не має переконливої етимології, хоча румунський вплив на його формування очевидний. Можливо, це пов'язано з топонімами *Бреца* (назви мають затемнену етимологію; припускають, що вони належать до іллірійських рефлексів на території України: **bręšča* <**brent-isk-ia* «оленяча»), що мають ознаки іллірійського або праслов'янського походження.

Смотрич – гори в Івано-Франківській області. Оронім пояснюють як похідне від утраченого діалектного смотрич «спостережний пункт» з основою дієслова *смотрити, смотре́ти* «дивитися, доглядати, пильнувати» на тій підставі, що на берегах водних об'єктів, горбах, скелях, горах тощо облаштовували охоронні пункти, звідки спостерігали за наближенням ворогів і повідомляли про це співгромадянам. Імовірно, спорідненим є назви річок Смотрюха, Смотрюха в басейні Росі, Мотир на Сумщині та струмку Мотря на Полтавщині, основа яких могла вказувати на помітну течію води.

Шпиці – гора в Івано-Франківській області; *Szpyci* (1880), Спиці, Шпиці (1899). Оронім виник як метафорична назва від форми множини апелятива шпиця, спиця «довгий стрижень для плетіння з трохи загостреним кінцем».

Блиzniці – дві найвищі гірські вершини у східній частині масиву Свидівець, у межах Рахівського району Закарпатської області. Оронім виник шляхом онімізації діалектного *близниця* в множині «близнючка; дуже схожа на іншу або з'єднана з нею якась річ, об'єкт»; у географічному значенні «об'єднані й подібні між собою дві вершини гори» [9].

Мармароський масив – гірський масив у Східних Карпатах, у якому скельні виступи і кам'янисті розсипи поруч із звичними для Карпат пісковиками мають мармурові відклади. Слово *Marmură* румунську, як і українською означає мармур.

Запитання для самоперевірки

1. Які фізико-географічні області входять до складу Внутрішніх та Зовнішніх Східних Карпат?
2. Чим історична Мармарощина відрізняється від сучасного повіту Марамарош у Румунії?
3. Які етнічні групи історично мешкали на території комітату Мармарош, за даними перепису 1910 року?

4. Як проявляються українсько-румунські мовні контакти в діалектах прикордонних територій?

5. Які характерні риси мають сакральні дерев'яні споруди Карпатського регіону?

Завдання для самостійної роботи

1. Нанести на карту основні фізико-географічні області Східних Карпат, зазначивши внутрішні й зовнішні межі.

2. Скласти порівняльну таблицю адміністративного поділу Північної та Південної Мармарощини.

3. Дослідити, як формувалась етнографічна межа Гуцульщини на прикордонні з Румунією.

4. Визначити ключові запозичення з румунської мови у гуцульських говірках та навпаки.

5. Здійснити аналіз структури населення Мармарощини в першій половині XX століття.

6. Визначити історико-культурні відмінності Буковини в складі України та Румунії.

7. Проаналізувати етимологію назв найвищих вершин Карпат та їхнє походження.

8. Створити візуальну презентацію сакральної дерев'яної архітектури Гуцульщини.

9. Провести дослідження локальних топонімів Свидівецького масиву з погляду лінгвістики.

10. Написати коротке есе на тему «Географія як чинник ізоляції та збереження традицій у Мармарощині».

Рекомендовані теми рефератів

1. Географічне районування Українсько-Румунських Карпат: еволюція та сучасний стан.

2. Історико-адміністративний поділ Мармарощини: від Габсбурзької імперії до сучасності.

3. Буковина як простір етнокультурної взаємодії українців і румун.

4. Вплив українсько-румунських мовних контактів на розвиток місцевих говірок.

5. Сакральна архітектура Карпат: між традицією, обороною та символікою.

6. Мармароський масив як природно-культурне середовище етногенезу гуцулів.

7. Гуцульщина: геокультурна ідентичність прикордонного регіону.

8. Історичні передумови формування спільнот у Північній та Південній Мармарощині.

9. Роль географічної ізоляваності у збереженні архаїчних форм життя в Карпатах.

10. Етнонаціональна структура Карпатського регіону: історична динаміка та сучасні виклики.

Перелік літературних джерел

1. https://uk.wikipedia.org/wiki/Внутрішні_Східні_Карпати
2. https://uk.wikipedia.org/wiki/Зовнішні_Східні_Карпати
3. [https://uk.wikipedia.org/wiki/Мармарош_\(комітат\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Мармарош_(комітат))
4. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Буковина>
5. https://uk.wikipedia.org/wiki/Чернівецька_область
6. https://uk.wikipedia.org/wiki/Українсько-румунські_мовні_контакти
7. Янковська Л.А., Пинда Ю.В. Сакральні об'єкти в розвитку релігійного туризму закарпатської області. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 28/2021. С 197-201. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5549520>
8. <https://goloskarpat.info/culture/5707f452037ee/>
9. Лучик В. В. Етюди з "Короткого етимологічного словника топонімів України" / В. В. Лучик // Мовознавство. – 2010. – № 2-3. – С. 124-135. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MoZn_2010_2-3_11

РОЗДІЛ 2.

ТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА УКРАЇНЦІВ І РУМУНІВ КАРПАТ

2.1 Етнографічні групи населення Українських Карпат

Карпати великий регіон на заході України поділяється на Прикарпатті, Закарпатті та власне Карпати. Етимологію перших двох назв легко вивести: – те, що при Карпатах, тобто перед ними, – те, що за горами. Звісно, треба робити поправку на те, що це погляд українців, а от, наприклад, для словаків, які живуть по той бік Карпат, все виглядає з точністю та навпаки.

Щодо походження назви Карпат, то її виводять від різних слів кількома мовами: з вірменського «карп» – камінь, «пат» – стіна; з польського «карпа» – великі нерівності, стовпи, коріння; з кельтського «карн» – камінь, купа каміння.

У межах Карпатського регіону проживають три основні етнографічні групи: бойки, лемки та гуцули (рис. 2.1).

Рисунок 2.1 – Схема розселення етнографічних груп населення Українських Карпат

Бійки населяють території кількох областей та районів Івано-

Франківської (Рожнятівський та Долинський райони); Львівської областей (Стрийський, Самбірський та Старосамбірський, Дрогобицький, Сколівський, Турківський райони); Закарпаття (Воловецький, Міжгірський, Великоберезнянський райони)

Свою назву бойки, швидше за все, отримали завдяки особливостям своєї промови: місцевому діалекті частка «бойе» означає «так». Однак не всі бойки погоджуються з такою назвою свого етносу. Можливо, через те, що колись це було насмішквате прізвисько, яким їх дражили сусіди. Самі бойки часто називають себе верховинцями.

Лемки, або русини, – автохтонні жителі Карпат, вони живуть тут споконвіку, займаючи землі на схилах Східних Бескидів та на північний захід від Ужа (в Україні вони живуть на півночі Закарпатської області). У писемних джерелах про них вперше згадується у VI столітті. Лемками цю етнічну групу почали називати сусіди, проте через те, що у мові карпатських русинів «для зв'язку слів» часто вживалася частка «лем», яка означала «лише, тільки».

Гуцули живуть на території Надвірнянського, Верховинського, Яремчанського та Косівського районів Івано-Франківщини, у Рахівському районі Закарпатської області та у Путильському районі Чернівецької. Саме ці землі відомі у народі під неофіційною назвою «Гуцульщина». Назву гуцулів пов'язують із молдавським словом «гуц» («гоц»), яке перекладається як «розбійник». Проте розбійник непростий, а шляхетний, адже серед представників цього етносу було багато повстанців, народних месників. Мовники виводять назву гуцулів від слова «гочул» (або варіант «кочул») – кочівник. Іноді походження етносу, отже – і назви, пов'язують із племенем уличів. Цікавими є також версії походження гуцулів. Кого тільки не називають їхніми предками: і етрусків (цивілізація, що населяла територію сучасної Італії), і фракійців (люд, що жив на Балканах), і кавказців.

Однак повернемося до територій, на яких мешкають ці етноси. Із Закарпаттям все просто. Закарпаття як було за Карпатами, так там і лишилося. Тому і сучасна назва, і виділення території в адміністративну одиницю – Закарпатську область – недалеко від істини, принаймні щодо кордонів сучасної України. Галичина – займає територію сучасних Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей. Європейська Галія (держава, що існувала дві тисячі років тому на півдні сучасної Франції) та Галатія в Малій Азії (нині територія Туреччини) отримали назви від кельтських племен, які населяли в I-му тисячолітті до нашої ери територію Старого світу та залишили тут згадки. Греки та римляни називали кельтів галатами та галами. Можна припустити, що й походження української Галичини пов'язане із загальноєвропейською історією. Колись її столицею було місто Галич, назва якого деякі вчені виводять від назви давніх кельтів. Інші дослідники з такою версією не

погоджуються і роблять свої припущення: від слова «галка», від польського *hala* – гора, від княжого імені Галиця (котрий похований десь на території сучасного міста), від алазонів, або галізонів (народу, що жив уздовж течій Дністра та Бугу), від грецького *gals* – сіль (у Північно-Східній Русі центр солеваріння називався Галичем), від слова «*галиця*» – змія.

Покуття Невелика територія регіону Прикарпаття. Це частина Косівського району Івано-Франківщини, рівнинна місцевість між річками Прут та Дністер. З походженням назви Покуття все просто однозначно. Пов'язано воно із селищем Кути (у перекладі з української – кути). Після захоплення українських земель поляки почали позначати межі своїх володінь на сході саме цим населеним пунктом. Вони говорили щось на кшталт: «Наші землі по Кути». Сьогодні це умовно південно-східний кут Галичини.

Буковина Нескладно вивести назву регіону Буковина. Пов'язано воно із буковими лісами, які, як можна здогадатися, виростають на території сучасної Чернівецької області. Саме райони цієї адміністративної одиниці України є Північною Буковиною – частиною великої Буковини, південні землі якої належать до території Румунії.

Характеристика етнографічних груп населення Карпатської транскордонної території Румунії та України подана у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Характеристика етнографічних груп населення Карпатської транскордонної території Румунії та України

Група	Походження / Етнос	Регіон проживання	Коротка характеристика
Румунія			
Марамурешці	Румуни	повіт Марамуреш	Зберігають традиційну дерев'яну архітектуру, народні ремесла, архаїчну говірку
Буковинці	Румуни	південна Буковина (повіт Сучава)	Мають змішаний культурний вплив; яскравий народний одяг, пісенна традиція
Молдавани	Румуни	повіти Сучава, Ботошані	Більше наближені до молдовської культури; активно займаються сільським господарством
Гуцули	Українці	гірська частина повіту Сучава	Традиційні пастухи, майстри різьблення, музики; унікальний костюм
Українці (Буковинські)	Українці	повіти Сучава, Марамуреш	Мешкають компактно в селах, зберігають мову, культуру, обряди

«Повторне відкриття наших спільних культурних коренів і оцифрування їх для майбутніх поколінь»
(HuSkRoUa/23/5/2.2/007)

Група	Походження / Етнос	Регіон проживання	Коротка характеристика
Угорці (Секей)	Угорці	північно-західні повіти (частково)	Католики або реформати; мають власну освітню та культурну інфраструктуру
Німці (шваби, саксонці)	Німці	історично – Сучава, Марамуреш	Колишні колоністи; залишили спадщину в архітектурі та міському устрої
Євреї (ашкеназі)	Євреї	міста: Сучава, Ботошані, Сигет	Історично численні громади; мають синагоги, кладовища, культурні сліди
Роми (цигани)	Індійського походження	повсюдно в містах і селах	Традиційно ковалі, музиканти; нині соціально неоднорідна група
Поляки	Поляки	села: Плеші, Костинешті (пов. Сучава)	Католики; зберігають мову, культуру та релігійні свята
Ліповани (старообрядці)	Росіяни-старообрядці	повіти Ботошані, Сучава	Мають власні храми, живуть окремими громадами; зберігають давні обряди
Україна			
Гуцули	Українці	Верховинський, Косівський, частина Рахівського, Путильського р-нів	Гірське скотарство, різьбярство, трембіта, гуцульський одяг, архаїчна обрядовість
Бойки	Українці	Турківський, Сколівський, Долинський, частина Самбірського районів	Консервативна культура, дерев'яні церкви, багаточаровий одяг, діалект з рисами архаїчності
Лемки	Українці	Частково Львівська обл. (на захід від Турки), раніше – Східна Лемківщина	Значна частина депортована 1944–1946 рр.; зберігають мову, традиції в діаспорі
Закарпатці (русини)	Українці / русини	Закарпатська область	Історично мали русинську ідентичність; змішана культура з угорськими, словацькими впливами
Покутяни	Українці	Коломийський, Снятинський,	Плодородна рівнина, говірка з наддністрянськими

Група	Походження / Етнос	Регіон проживання	Коротка характеристика
		Городенківський р-ни (передгір'я)	рисами, розвинене ткацтво й гончарство
Опілляни	Українці	Частина Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської обл.	Перехідна зона між Карпатами й Поділлям; хліборобська культура, святковий костюм
Долиняни / Надсянці	Українці	Надсяння, частково виселені (акція "Вісла")	Нині розсіяні, але зберігають фольклор і діалект у Західній Україні та діаспорі
Покажчики/Підгірці	Українці	Підніжжя Карпат – Галицьке Підгір'я	Менш виокремлена група, близька до Опілля та Покуття; дрібні місцеві різновиди
Угорці	Угорці	Закарпаття (Берегове, Виноградів)	Зберігають мову, школи, громади; змішані сільськогосподарські й міські традиції
Румуни	Румуни	Села Південної Буковини (Герцаївщина, Новоселиця)	Румуномовне населення, зберігає віру, обрядовість, костюм
Євреї (ашкеназі)	Євреї	Історично – міста (Коломия, Косів, Міжгір'я, Ужгород, Сигіт)	Історична громада, частково асимільована або винищена під час Другої світової війни
Німці (шваби)	Німці	Історично – Закарпаття (Німецька Мокра, Ужгород, Мукачево)	Залишили архітектурну та господарську спадщину, нині – мінімальні залишки
Роми	Індійського походження	Повсюдно в Закарпатті та Прикарпатті	Громади з різними рівнями інтеграції, традиційно займаються ремеслами, музикою

2.2 Народне житло, побут та архітектурна спадщина

Карпати – гірський регіон із суворими природно-кліматичними умовами, де формувалися унікальні традиції житлового будівництва. Українці (лемки, бойки, гуцули) та румуни (головно в межах Мармарощини та Буковини) століттями проживали в гірських селах, де житло ставало не лише дахом над головою, а й втіленням культурної пам'яті, соціального устрою і технологічних знань.

Традиційне карпатське житло виникло в умовах:

- холодного клімату з тривалими зимами;
- густих лісів, що забезпечували будівельний матеріал;
- тваринницько-землеробського типу господарства;
- розсіяного поселення – хутори, села вздовж річок;
- автономного способу життя громади.

Ці умови змусили людей будувати міцні, теплі, довговічні будинки з дерева, з товстими стінами, високими дахами та функціональними приміщеннями для зберігання харчів, інвентарю і утримання худоби.

Конструктивні та архітектурні особливості житла:

1) Українці:

- типова конструкція: зрубна, з горизонтальних колод, з'єднаних у «в лапу» або «в чашу»;
- фундамент: кам'яний або дерев'яний, для ізоляції від вологи;
- покрівля: висока, двосхила або чотирисхила, критий соломною, дракною або ґонтом.

2) Румуни:

- типова конструкція: зрубна, але часто із зовнішнім каркасом або на кам'яному фундаменті;
- покрівля: висока, крута, пірамідальна або чотирисхила, крита ґонтом, з глибокими піддашками;
- деталі: розвинене різьблення на сволоках, віконних рамах, дверях, воротах.

Для різних етнічних груп населення були характерні різні типи житла:

- бойки: подовжене житло із трьома послідовно розташованими приміщеннями;
- гуцули: розділення простору на житлову частину й стайню під одним дахом;
- лемки: подовжений будинок-комплекс – «хижа» з господарською частиною;
- мармарощина (*Maramureş*) – хати з високими та великими воротами, оздоблені різьбою, дах на «високому гребені», масивна дерев'яна огорожа воротами і стінами з декоративною різьбою;
- буковина – компактне житло з внутрішнім двориком,

поширене на межі з українськими селами.

Українська хата зазвичай мала три основні приміщення:

- сіни – нежитлове приміщення, вхідна зона;
- хата – житлова кімната з піччю;
- клеть (комора) – складське приміщення.

Іноді до хати прибудовували хлів або стайню – так виникали довгі житлово-господарські комплекси (особливо у бойків).

У типовому румунському домі:

- кухня (sobă) – центр побуту з піччю;
- житлова кімната (camera mare);
- комора (cămară);
- іноді – гостинна або вітальня (camera de oaspeți).

Традиційне житло українців і румунів у Карпатах – це не лише архітектура, а матеріалізована пам'ять поколінь, етнічна відзнака, адаптована до суворого середовища. Подібність і відмінність між цими типами житла свідчить про давнє співіснування, взаємопроникнення культур і взаємоповагу (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Порівняння українського й румунського житла

Характеристика	Українське житло	Румунське житло
Матеріал	Смерека, ялина, дуб	Смерека, дуб, камінь (фундамент)
Форма	Прямокутна, видовжена	Компактна або квадратна
Дах	Двосхилий, гонтовий/дранковий	Чотирихилий, пірамідальний
Оздоблення	Мінімальне, практичне	Декоративне різьблення, символіка
Вплив рельєфу	Орієнтація по схилу	Схожа адаптація до рельєфу
Господарський блок	Під спільним дахом	Часто окремо

У обидвох країнах сьогодні зустрічаємо одно- та двоповерхові будівлі з присадибними верандами («приспа») та багатими фасадними орнаментами – флористичні малюнки, геометрія, металеві елементи, барвисті фасади – банальні білі, блакитні, зелено-теракотові. Але прикрасою сільських карпатських будинків залишається збереження національних мотивів. Так у румунських селах – це брами, а в українських – будинки з брусу.

Щодо сучасної архітектури сільських будинків у транскордонній території України та Румунії – це синергія історичної традиції, екологічної сталості та цифрового комфорту. Основою є дерево, глина, природні матеріали, доповнені модернізацією – каркасні конструкції, енергоефективність, оздоблення зі збереженням національних мотивів. Такі будинки одночасно пов'язують з минулим і відкривають

дорогу до майбутнього, де сільська місцевість не лише жива, а жвава й сучасна.

Традиційний побут прикордонної території – це симбіоз господарської самодостатності, глибокої духовності православних традицій, різноманітних святкових обрядів, багатих на символізм, танці, музику та ремесла. Він є живим серцем культурного обміну між Україною і Румунією, зберігаючи автентичність, водночас адаптуючись до сучасності.

Рисунок 2.2 – Традиційне житло українців і румунів у XIX-початок/середина XX сторіч

Хутори як в Українських Карпатах, так і в *Maramureș* практикували

мале господарство: корови, кози, вівці, птиця, підсобні городи та збір дикорослих рослин і грибів .

Господиня та культурний фронт у селах Українських Карпатах, так і в *Maramureș* і до наших днів зберігається домашнє ремесло – ткацтво, виготовлення домашнього вина та бринзи, продовольчі традиції прийому гостей.

Рисунок 2.3 – Сучасне житло українців і румунів

2.3 Традиційний одяг: символіка і регіональні відмінності

Карпати – це не лише унікальний природний регіон, але й багатий культурний простір, де з покоління в покоління передавалися традиції, зокрема у сфері народного вбрання. У цьому підрозділі розглядається традиційний одяг українців і румун, що проживають у карпатському регіоні, з акцентом на символіку, матеріали, орнаментику та регіональні особливості.

Традиційний одяг виконував не лише практичну функцію, а й мав ритуально-обрядове та соціально-ідентифікаційне значення. Кожна вишивка, колір і фасон несли інформацію про вік, сімейний статус, регіон і навіть настрої людини.

У регіонах Гуцульщини, Бойківщини та Лемківщини вбрання мало спільні риси, але й відчутні відмінності:

- гуцули носили вишивані сорочки, безрукавки (керсетки), оздоблені яскравими орнаментами, крайки та кептарі зі шкіри;
- бойки надавали перевагу стриманішому вбранню з геометричними орнаментами, вишивка була дрібнішою;
- лемки використовували більше синього та зеленого, часто застосовували рослинні мотиви.

Всі ці елементи мали сакральне значення – вишивка вважалась оберегом, а кольори – символами (червоний – життя, чорний – земля, білий – чистота).

2.3.1 Гуцульський одяг – це яскравий приклад традиційного українського вбрання Карпатського регіону, який зберігся до нашого часу з глибокою символікою, багатим оздобленням і чіткою регіональною ідентичністю. Він формувався століттями під впливом природних умов, соціального устрою та взаємодії з сусідніми культурами, але зберіг унікальність і самобутність.

Основні риси гуцульського одягу (табл. 2.3):

- яскравість і декоративність – багатство кольорів, орнаментів, оздоблення;
- переважання ручної роботи – вишивка, ткацтво, в'язання, бісер;
- функціональність – одяг зручний для гірського способу життя;
- символізм – в орнаментах часто зашифровані оберегові мотиви.

Традиційний гуцульський дитячий одяг подібний до дорослого, але простіший і з менше вишивки. Діти носили мініверсії кептариків, сорочок, спідниць. Важливим елементом була символіка – обереги вишивалися й на дитячому вбранні.

Таблиця 2.3 – Традиційний гуцульський одяг

Елемент	Опис
Чоловічий одяг	
Сорочка (вишиванка)	З домотканого полотна, з вишивкою на грудях, рукавах, комірі. Часто коротша, ніж у інших регіонах.
Гачі (штани)	Широкі білі полотняні штани, іноді з вовни. Взимку – наволоки (теплі вовняні штани).
Кептар	Безрукавка зі шкіри (овечої), прикрашена кольоровою вишивкою, шкіряною аплікацією, металевими гудзиками.
Сирдак	Вовняна верхня одяг з темної тканини з кольоровим обшиттям. Часто оздоблений геометричними візерунками.
Пояс	Широкий вовняний (часто червоний або зелений), іноді шкіряний. Служив також для носіння зброї або люльки.
Кресані	Чорні повстяні капелюхи з вузькими крисами, іноді прикрашені монетами, пір'ям, стрічками.

Елемент	Опис
Постоли	Взуття зі шкіри, яке обмотувалося мотузками (ремінцями).
Топірець	Маленька сокира – не лише зброя, а й символ чоловічої гідності.
Жіночий одяг	
Сорочка (вишиванка)	Біла з дрібною кольоровою вишивкою, особливо на рукавах. З тоншого полотна, з мереживом.
Юпка / спідниця	Вовняна, смугаста, з яскравими кольорами (червоний, синій, жовтий). Іноді зверху одягали фартух (попередниця).
Керсетка (жилетка)	Як аналог кептара – вовняна або шкіряна безрукавка з вишивкою.
Пояс	Тонкий вовняний тканий або вишитий. Часто з китицями.
Хустка / Намітка	Жінки заміжні носили хустки, а дівчата – стрічки або віночки. Хустки – яскраві, з квітами.
Прикраси	Багато прикрас: <i>гердани</i> (намиста з бісеру), коралі, срібні дукачі, монети, гудзики.
Взуття	Як і в чоловіків – постоли. Іноді – вовняні шкарпетки з орнаментом.

У святковому та буденного одягу також є особливості. Так святковий одяг – найбільш прикрашений, багатий, кольоровий. Більше вишивки, бісеру, прикрас. А буденний – простий, із менше вишивки, зручний для праці в горах.

В одягу переважали такі кольори, які символізували: червоний – життя, любов, захист; чорний – земля, родовід; зелений – природа, молодість.

У вишивці превалювали такі орнаменти, що символізували: геометричні фігури – обереги; рослинні мотиви – родючість, краса; зооморфні фігури – сила, захист.

Під час пошиття одягу використовували: полотно (льон, коноплі) – для сорочок; вовну (власного виробництва) – для верхнього одягу, спідниць, пояса; шкіру – для кептарів, постолів; бісер, метал, монети – для оздоб.

2.3.2 Бойківський одяг – важливий компонент вивчення матеріальної культури українців Карпат. Бойки, як одна з трьох основних етнографічних груп українських горян (разом з гуцулами і лемками), мали власний унікальний стиль вбрання, що відзначався стриманістю, простотою форм, глибоким символізмом та традиційною технологією виготовлення.

Загальні риси бойківського одягу (табл. 2.4):

– стриманість кольорів – переважають природні, землісті, темні

тони (коричневий, сірий, білий, чорний);

– консервативність крою – одяг довго зберігав традиційні форми, майже не змінювався;

– мінімальна, але виразна вишивка – зазвичай чорна або червоно-чорна;

– матеріали – натуральні: вовна, льон, коноплі, овеча шкіра;

– поширення – бойківщина охоплює територію між річками Стрий і Сян (Львівська, Івано-Франківська області, частково Польща).

Таблиця 2.4 – Традиційний бойківський одяг

Елемент	Опис
Чоловічий одяг	
Сорочка	З домотканого полотна, пряма, з вузькими рукавами. Вишивка – стримана, часто лише біля коміра і на манжетах. Комір стоячий або без коміра.
Гачі (штани)	Широкі ляльні штани білого або сірого кольору. У холодну пору – вовняні штани суконні.
Криса (поясна тканина)	Широкий тканий пояс, часто червоний або в смужку, обкручувався кілька разів.
Кептар	Безрукавка зі світлої овечої шкіри, оздоблена шкіряними аплікаціями, іноді – металевими гудзиками.
Сиряк (сердак)	Верхній одяг із грубого сукна, темно-сірий, чорний або коричневий, з геометричним оздобленням. Мав довгі рукави, носився взимку.
Криса (капелюх)	Високий чорний фетровий або вовняний капелюх з вузькими крисами, іноді прикрашений шнуром або простою стрічкою.
Постоли	Шкіряне взуття, обмотувалося вовняними онучами або мотузками. Іноді – чоботи зі шкіри.
Жіночий одяг	
Сорочка (рукавиця)	Вишивка стримана – вузькі смужки по рукавах і біля коміра. Часто червоно-чорна. Сорочка довга, іноді носилася як нижній одяг.
Юпка (спідниця)	Тканина вовняна, у темних тонах: смугаста, складена в дрібні фальди.
Фартух (запаска)	Оздоблена смугами, кольори стримані. Вдягалася поверх юпки спереду й ззаду (дві частини – попередниця і задниця).
Керсетка (безрукавка)	Вовняна або шкіряна жилетка з простою вишивкою або аплікацією.
Пояс	Вузький тканий пояс або шнурок для підперізування.
Хустка	Темна або бордова, часто з квітковим орнаментом. Зав'язувалася на потилиці.
Прикраси	Скромні: коралі, намиста (іноді – дукачі), вовняні стрічки, іноді скляні буси.
Взуття	Постоли або чоботи. Влітку – босоніж. Взимку – вовняні онучі чи в'язані панчохи.

Дитячий одяг подібний до дорослого, але простіший та часто не мав оздоблення. Хлопці носили кептарик, шапка, гачі, а дівчата – сорочка, юпка, хусточка. Одяг шили з міркувань зручності, тепла і захисту.

Святковий одяг у бойків мав більше вишивки, носили кептар і прикраси. Часто зберігався як «на хрестини, весілля, похорон». Буденний – простий, зручний, з грубішої тканини, майже без оздоб.

Щодо символіки та вишивки – стиль одягу – геометричний, строгий, небагато кольору. В одязі поширені мотиви: ромби, ламані лінії, «гусенички», «хрести» які мали таке значення хрест – оберіг; ромб – родючість, земля; чорний – глибина, пам'ять; червоний – життя, кров, захист.

Для пошиття одягу використовували: льон і коноплю – для сорочок; вовну – для сердаків, спідниць, поясів; шкіру – для постолів, кептарів; метал, коралі – для оздоб.

Бойківський одяг – це втілення скромності, практичності та внутрішньої гідності. У ньому відбивається важливий принцип бойківської ментальності – «мовчки, але ґрунтовно». Його форма та декор демонструють глибоку повагу до традиції, природи та власного походження. Він суттєво відрізняється від більш барвистого гуцульського чи ніжного лемківського вбрання, формуючи самобутній етнокультурний образ Бойківщини.

2.3.3 Лемківський одяг – ще одна ключова етнографічна група українців Карпатського регіону. Лемки мешкали здебільшого на захід від Бойківщини і мали свою відмінну, м'яку, стриману, але витончену культуру одягу.

Загальні риси лемківського одягу (табл. 2.5):

- менш барвистий, ніж у гуцулів, але елегантніший і акуратніший, ніж у бойків;
- часто впливи польської, угорської, словацької моди (особливо у пізніших зразках);
- тканини – м'які, вовняні та лляні, частіше фабричного виробництва (у XX ст.);
- орнаменти ніжні, здебільшого геометричні, кольори – спокійні;
- вишивка – дрібна, тонка, часто білим по білому або синім по білому.

Таблиця 2.5 – Традиційний лемківський одяг

Елемент	Опис
Чоловічий одяг	
Сорочка	Домоткана або фабрична, довша за бойківську, з

Елемент	Опис
	прямим кроєм. Комір – відкладний або стоячий, вишивка мінімальна, часто білим або синім.
Штани (ногавиці)	Звужені донизу, з білого або сірого сукна. Часто з кольоровими лампасами чи нашивками.
Пояс	Широкий тканий або шкіряний ремінь, іноді з металевими застібками.
Кожушок / камізелька	Безрукавка з овечої шкіри або вовняної тканини, прикрашена вузьким орнаментом.
Гуня / сердак	Верхній одяг з грубого сукна, сірого або синього кольору, з контрастною облямівкою (червона, зелена). Часто з коміром.
Капелюх / крисаня	Чорна фетрова шапка з широкими крисами, іноді зі стрічкою або китицею.
Постоли або чоботи	Виготовлялися зі шкіри, іноді носили високі чоботи з прикрасою.
Жіночий одяг	
Сорочка	Вишивка переважно біла або світло-синя, дрібна. Часто прикрашена мережкою, оздоблення – на рукавах, комірі, подолі.
Спідниця (фартух)	З товстої тканини, часто в смужку або темна однотонна. Влітку – з бавовни, взимку – вовняна.
Фартух (запaska)	Часто кольоровий, вишитий або з тканим узором. У деяких селах – святковий, мережаний.
Керсетка / камізелька	Приталена безрукавка з вовняної тканини або оксамиту. У святкових варіантах – з вишивкою або ґудзиками.
Хустка / намітка	У дівчат – стрічки, у жінок – хустки (часто темні або з квітковим орнаментом). Зав'язували під підборіддям або на потилиці.
Прикраси	Скляні намиста, коралі, металеві дукачі. Часто – стримано.
Взуття	Постоли, іноді чоботи з прикрашеною халявою. Часто носили вовняні панчохи.

Дитячий одяг – аналогічний до дорослого, але з меншою кількістю вишивки та декору. Хлопчики часто носили маленькі кептарики та штани, дівчатка – спіднички й сорочки. У свята дітей вдягали в «малі керсеточки», обереги вишивали хрестиком.

Також як й для гуцулів та бойків, лемкам була притаманна своєрідна символіка та оздоблення одягу:

- стиль орнаменту – геометричний, іноді рослинні мотиви, мережка;
- основні кольори – білий, синій, темно-червоний, рідше зелений;
- мотиви – хрест, ромб, «берегиня», зірки, хвиляста лінія;
- значення – хрест – захист; хвиля – вода, потік життя; ромб –

зе1мля, родючість.

Для святкового одягу лемки обирали тканини кращої якості, кольорові вставки, срібні ґудзики, вишивка і прикраси. А у буденному житті одяг лемків був простий, ляний або вовняний, майже без оздоби, зручний для роботи.

Лемківський одяг – це поєднання простоти, елегантності та збереження традиції в умовах постійного культурного контакту з іншими народами. Він менш яскравий, ніж гуцульський, менш суворий, ніж бойківський, але має вишукану гармонію кольору, орнаменту та форми.

2.3.4 Одяг Мармарощини – румуни, особливо в Мармарощині, також має розмаїття традиційного вбрання.

Традиційне румунське вбрання – не лише елемент повсякденного або святкового життя, а й знакова частина етнічної ідентичності, що виражає соціальний статус, вік, стать і місцеву належність.

Основними елементами румунського одягу є:

- *Ie* – вишита жіноча сорочка з розкішними геометричними та квітковими мотивами;

- *Catrința* – шерстяна спідниця, часто з горизонтальними смугами;

- *Bundă* або *cojoc* – теплі шуби, вишиті різнобарвними нитками.

Вишивка має глибоку символіку: ромби, хрести, зірки – це архайчні знаки, які оберігали власника. Кольори також мали значення: зелений – природа, синій – небо, жовтий – сонце.

Загальними рисами одягу румунів Мармарощини є (табл. 2.6):

- яскравий, витончено вишитий, але водночас збалансований у кольорі;

- орнаментальні мотиви глибоко символічні: рослинні, геометричні, зооморфні;

- високий рівень ручної роботи: вишивка, ткацтво, мережка;

- вишивка та кольори чітко відрізняються залежно від села або повіту.

Таблиця 2.6 – Традиційний мармарощський одяг

Елемент	Опис
Чоловічий одяг	
Сорочка (<i>cămașă</i>)	Довга, домоткана, з широкими рукавами. Вишивка – кольорова (золотисто-червона, чорна) на плечах і манжетах. Часто носить на випуск, підперізується поясом.
Штани (<i>cioareci / ȋtari</i>)	Вузькі вовняні або ляні штани, оздоблені

Елемент	Опис
	кольоровими вишивками або лампасами. Часто – білі.
Пояс (<i>brâu</i>)	Широкий вовняний, червоний або чорний. Вишитий або тканий, іноді з китицями.
Куртка (<i>bundă, suman</i>)	Короткий кожухок зі шкіри, з декоративною вишивкою й аплікацією. Також носили темні сукняні куртки з кольоровим оздобленням.
Головний убір	Висока хутряна шапка («сăciulă») або фетровий капелюх із прикрасами (перо, стрічка).
Взуття	Постоли (орінци), пізніше – шкіряні черевики.
Жіночий одяг	
Сорочка (іє)	Дуже багата вишивка на рукавах, грудях, іноді на плечах. Вишивка геометрична або рослинна, з насиченою кольоровою гамою (червоний, синій, золотий).
Спідниця (<i>fota / catrință</i>)	Дві прямокутні частини тканини, обгорнуті навколо стегон, з багатими геометричними та квітковими візерунками, ткані вручну.
Фартух / Запаска (<i>șorț</i>)	Оздоблений, кольоровий, з китицями або бахромою. Зазвичай – одна частина.
Керсетка (<i>pieptar</i>)	Шкіряна або вовняна безрукавка з яскравим орнаментом. Іноді має хутряний кант.
Хустка (<i>basma</i>)	Яскрава, шовкова або вовняна, з квітковим орнаментом. Вузли – ззаду або збоку.
Прикраси	Срібні монети, намисто з коралів, дукачі, сережки, бісер.
Взуття	Постоли або чобітки з вишитим передом. Взимку – вовняні шкарпетки з візерунками.

Як й для українців, так і для румун у одязі використовувалися вишивка:

- орнамент – геометричний (ромби, зірки), рідше – рослинний.
- Масивна вишивка, яскраві кольори;
- кольори – червоний, синій, жовтий, чорний, золотий;
- мотиви – дубове листя, виноград, хрест, ромби, птахи;
- техніки – хрестик, гладь, мережка, ланцюжок.

Святковий одяг для мармарощів був дуже яскравий, із повним набором прикрас, вишивки, аксесуарів, а буденний – простий, ляний або з грубої вовни, майже без декору.

Одяг румунів Мармарошини – це поєднання гірської функціональності й низинної витонченості. Він яскравий, але гармонійний; щедро прикрашений, але не перевантажений. Вишивка, крій і матеріали несуть у собі історію, культуру та душу кожного села. Цей одяг залишається важливим символом національної гордості і донині використовується в обрядах, на святах та у фольклорних

фестивалях. Для порівняння одягу українців та румун у спільних Карпатах наведемо таблицю 2.7.

Обидва народи використовували натуральні матеріали – вовну, льон, шкіру. В обох культурах вишивка відігравала важливу роль, однак українці частіше комбінували кольори і стилі залежно від регіону, а румуни тяжіли до симетрії та монохромного орнаменту. Відмінності також видно у фасонах – українські сорочки часто мали ширші рукави, а румунські – довші та вже, з вишивкою на грудях і плечах (рис. 2.4).

Таблиця 2.7 – Порівняння одягу українців та румун у Карпатах

Параметр	Українці (Гуцули, Бойки, Лемки)	Румуни (Мармарощина, Буковина)
Регіони проживання	Українські Карпати: Івано-Франківська, Львівська, Закарпатська області	Румунські Карпати: повіти Марамуреш, Сучава, Чернівецька обл.
Загальний стиль	Від барвистого (гуцули) до стриманого (бойки); з домінуванням геометрії	Декоративний, вишуканий, з великою увагою до симетрії, кольору, вишивки
Сорочка (чоловіча та жіноча)	Домоткана, з геометричною вишивкою (червоний, чорний); гуцульські – багатші, бойківські – стримані	Довга, широка, рясно вишита; жіноча – з мережею, часто білим або синім по білому; сорочка – центр костюму
Штани (чоловічі)	Гачі, сукняні штани (широкі – у гуцулів, вузькі – у лемків); часто з грубого полотна	Вузькі штани з вовни або льону (<i>ițari</i>), оздоблені лампасами або вишивкою
Спідниця / запаска (жіноча)	Смугаста, вовняна, з фартухом (попередниця); у бойків – темна, у гуцулів – яскрава	<i>Catrință</i> або <i>fotă</i> – прямі ткани полотнища з витонченою вишивкою або візерунком; стримані, але декоративні
Фартух / шорц	Яскравий (у гуцулів), стриманий (у бойків); іноді парні частини	Одинарний або парний; вишитий, часто з бахромою; поширений у буковинців
Кептар / камізелька	Шкіряна безрукавка з аплікаціями, часто кольоровими (особливо у гуцулів)	<i>pieptar</i> – безрукавка з тонким вишитим орнаментом; у Мармарощині – із хутром, у Буковині – легша
Верхній одяг	Сердак, сирдак, гунька – з вовни, часто оздоблений; гуцульські – найбарвистіші	<i>suman</i> або <i>bundă</i> – вовняна або шкіряна куртка з кольоровим обшиттям, часто з контрастними вставками
Головні убори	Кресаня (у гуцулів), хустки	<i>căciulă</i> (чоловіча шапка),

Параметр	Українці (Гуцули, Бойки, Лемки)	Румуни (Мармарощина, Буковина)
	(у жінок); стрічки, віночки у дівчат	фетрові капелюхи; хустки з бахромою, вишукані, з квітковим орнаментом
Прикраси	Гердани, дукачі, коралі, намиста; у гуцулів – масивні	Срібні монети, бісер, дукачі, коралі; менш масивні, більш витончені
Взуття	Постоли, іноді чоботи; шкарпетки з орнаментом (вовняні)	<i>opinci</i> (постоли), чобітки, панчохи з вишивкою або кольоровим узором
Матеріали	Вовна, льон, домоткане полотно, овеча шкіра, бісер	Льон, вовна, коноплі, оксамит, фабричні тканини (пізніше), шкіра
Колористика	Від яскравої (гуцули) до темної (бойки); домінують червоний, чорний, зелений	Багата палітра: червоний, золотий, синій, білий; часто тонка гра відтінків
Стиль вишивки	Геометричні фігури, хрестики, зірки, ромби; гуцульські – кольорові, бойківські – стримані	Рослинні й геометричні мотиви, мережки, гладь; багато білого та синього
Святковий одяг	Дуже барвистий (особливо в гуцулів); багато прикрас, декоративних елементів	Вишуканий, мережаний, ідеально збалансований; орієнтація на естетику й враження
Буденний одяг	Простий, з мінімальною вишивкою, грубішої тканини	Також простий, але часто дуже акуратний; навіть буденна <i>ie</i> (сорочка) прикрашена мережкою

Таким чином, український карпатський одяг – це широкий діапазон між декоративністю (гуцули) і стриманістю (бойки), з орієнтацією на функціональність, символізм, автентичність; Румунський одяг Карпат – це насамперед естетика, баланс і симетрія, особливо у вишивці та поєднанні кольорів. Він більше орієнтований на витонченість і декоративну завершеність.

а)

б)

в)

г)

**Рисунок 2.4 – Приклади народного одягу українців і румун у
Спільних Карпатах (а – гуцульський; б – бойківський; в –
лемківський; г – мармарощський)**

2.4 Ремесла, промисли та народне мистецтво

Карпати – це не лише природна перлина, а й осередок глибоких етнокультурних традицій. Відокремленість, суворі кліматичні умови та збереження архаїчних форм життя сприяли розвитку самобутніх ремесел, домашніх промислів та народного мистецтва, які стали важливою частиною духовної та матеріальної культури як українців, так і румун регіону.

Основними ремеслами та мистецтвом гуцулів, бойків та лемків були і залишаються:

1) Вишивка:

- гуцульська: кольорова, складна, часто з геометричними мотивами, символіка – захист, плідність, родовід;
- бойківська: стримані кольори (чорно-червоне), прості мотиви – ромби, «гусенички», хрести;
- лемківська: дрібна, біла або синя по білому, з геометричними та рослинними мотивами.

2) Ткацтво – українські мешканці Карпат виготовляли ліжники, килими, рушники, пояси. У якості матеріалу вони використовували вовну, коноплю, льон. У орнаментах переважно були присутні геометричні фігури червоного насиченого кольору, якій символізує життя та чорного кольору – символізує пам'ять.

3) Різьбярство – широко розвинуто на Гуцульщині – дерев'яні скрині, рами, двері, ложки, хрести, яким характерна тонка геометрична або рослинна різьба, часто використовувалося в сакральному мистецтві – іконостаси, престולי.

4) Кераміка – центром цього народного промислу є м. Косів, відомий своїми майстрами з виготовлення та розпису посуду, свічників, декоративних тарілок, керамічних іграшок. Стиль керамічних виробів – сюжетний, рослинно-зооморфний, багатий зелено-жовто-коричневими тонами.

5) Музичне мистецтво – українські мешканці Карпат використовували такі музичні інструменти як трембіта, дрімба, флюяра, скрипка. Ще в XVI-XVII столітті серед населення Карпат почали поширюватися пісні, які виконувалися на сопілці, дрімбі, трембіті і під які гуцули танцювали свої народні танці, такі як “коломийка”, “гуцулка”, “козачок”. Вже до середини XIX століття такі пісні почали поширювати народні виконавці: в хатах при гостях, в полонинах під час випасання худоби, на торгах і ярмарках в різних місцях – Косові, Надвірні, Коломії тощо. В кожному куточку можна було почути гуцульські пісні, коломийки, наспіви. Що цікаво, що кожна з цих пісень супроводжувалась відразу танцем, що додавало ще більшої атмосфери чи то в полонині, чи то на ярмарку. У гуцулів була завжди одна мета –

передавати своєму роду співи і музику, щоб ця культура процвітала ще через декілька століть.

6) Іконопис на Гуцульщині переважно був на скелях, у бойків на дереві. Для усіх шанувальників культури Гуцульщини, Покуття та Буковини іконопис на склі є, мабуть, найвиразнішим її здобутком. Такі образи, які ще називали «червоними», очевидно, через переважання яскравої дзвінкої червоної фарби на іконах, були дуже поширеними у сільських хатах в околицях Коломиї, Богородчан, Кутів, Косова, Космача, Чернівців, Вижниць. І, що характерно, фактично не побутували у церквах. Перелік святих та сюжетів на іконах був обмежений до найпопулярніших – св. Миколай, Богородиця, Спаситель, св. Юрій, св. Варвара, Розп'яття. З поширенням дешевих друкованих репродукцій, літографій та фотографій, ці ікони були витіснені із вжитку, і традиція іконопису на склі була перервана. Самі ікони від початку XX століття часто стали об'єктами зацікавлення музейників та колекціонерів.

Основними ремеслами та мистецтвом румун на Мармарощині є:

1) Різьблення по дереву: знамениті мармароські ворота (*porți maramureșene*): величні, масивні, прикрашені солярними та релігійними символами;

2) Ткацтво та вишивка: традиційне виготовлення жіночих сорочок (*ie*) з геометричними чи рослинними мотивами;

3) Кераміка – виготовлення глиняного посуду з локальними стилями (наприклад, *Hurez*). Стиль – монохромний або із червоно-зеленими акцентами, іноді глазурований. Вироби з білої та червоної глини, розписані ручним орнаментом (зірки, листя, хрестики).

4) Виробництво шерстяних тканин – традиційні спідниці (*catrința*), пояси, пледи.

5) Кошикоплетіння: плетіння з лози, кукурудзяного листа.

6) Музика й танець: пастуші мелодії які використовували такі інструменти: сіпрої (волінка), флуер (сопілка), *vioară cu goarnă* (скрипка з рупором). Танці: *hora*, *călușarii* – з елементами обрядів, закликів до родючості, захисту.

7) Розпис житла та культових об'єктів: символічні малюнки на фасадах, сакральне оздоблення.

8) Народна іконографія: дерев'яні хрести, образи в хатах.

9) Фольклор і традиції: численні обряди, колядки, весільні та поховальні пісні.

Спільними рисами для українців та румун у карпатському регіоні є:

- орієнтація на природу – теми сонця, землі, тварин;
- символізм – орнаменти як обереги;

- ремісничі вироби – поєднання краси і функціональності;
- сакральність – іконопис, хрестики, весільні рушники мали глибоке релігійне значення.

Усе це свідчить про багатство традицій і культурне розмаїття Карпат. Ремесла стали не лише способом виживання, а й формою художнього самовираження, що передається з покоління в покоління.

У наші дні народне мистецтво мешканців Карпат зберігається в музеях, приватних колекціях, ремісничих майстернях; використовується в дизайні одягу, архітектурі, сувенірному бізнесі та відроджується через фестивалі, етнографічні табори, освітні програми.

2.5 Усна народна творчість: казки, пісні, легенди

Усна творчість українців та румун у карпатському регіоні глибоко вкорінена у природу, обрядовість і родову пам'ять, що зберігає ідентичність навіть у XXI столітті. Усна народна творчість у Карпатах – це код культурної пам'яті, який в умовах гірської ізоляції зберіг надзвичайне багатство форм, символів і духовних цінностей.

За своїм жанром казки гуцулів, лемків та бойків відносяться до чарівних, побутових та тваринних, особливостями яких є:

- образ мольфара – народного мага/лікаря, який бореться зі злом або допомагає людям;
- казки часто мають трикратну структуру (три завдання, три брати, три спроби);
- улюблений герой – простий пастух або сирота, який завдяки доброті та розуму перемагає зло.

Карпатські казки українців виконували певні функції, такі як виховна – навчає моральних чеснот, або світоглядна – пояснює походження природних явищ (наприклад, звідки з'явилися гори, річки).

Казки румун відносяться до жанрів: чарівні, пригодницькі, міфологічні. У румунських казках використовувалися такі основні персонажі: *Făt-Frumos* – герой, який долає перешкоди й завойовує серце дівчини та *Zmeu* – злий дух або чудовисько, часто володіє силою вогню або темряви. Румунським казкам характерна висока художність мови – метафори, уособлення, гіперболи. Часто герої проходять ініціацію (випробування на мужність). Розповідаючи казки румуни виховували доблесть та гідність передаючи язичницькі уявлення через християнські образи.

До усної творчості безумовно відносяться і пісні. Українці у Карпатах використовували та і продовжують використовувати наступні жанри пісень:

- коломийки – дводольні куплети з гумором, іронією, часто на

побутові чи соціальні теми;

- обрядові пісні – весільні, поховальні, купальські, колядки;
- історичні пісні – про опришків, козаків.

Особливістю українських пісень є багатоголосна мелодія в основі якої – народний лад. Пісні об'єднують громаду на весіллі, вечорницях, ярмарках, зберігачі історичну пам'ять.

Пісенна народна творчість румун – це протяжна мелодія з ритмічними переливами, часто – сумна, емоційно тональна. Румуни використовують такі народні інструменти: флуер (сопілка), *cimpoi* (волинка), скрипка з рупором (*vioară cu goarnă*). За своїм жанром румунські пісні відносять до:

- *Doina* – лірична пісня про тугу, кохання, природу;
- *Colinde* – колядки, що співаються під Різдво;
- *Balade* – епічні пісні про героїв, нещасну любов, історичні події.

Народні легенди гуцулів, лемків та бойків пов'язані з походженням природних об'єктів (гора Піп Іван, річка Прут), або це легенди про святих, які врятували людей від злих духів, або легенди про опришків – захисників бідного люду.

Народні легенди румун стосувалися вовкулаків, упирів, надприродних істот (*iele* – злі духи, що танцюють у горах), або це легенди про чудеса – ікони, які захищають село; вода, яка зцілює, або про героїв-пастухів, які стають покровителями регіону.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть три основні етнографічні групи українців Карпат і коротко охарактеризуйте кожну з них.
2. Яке походження має назва «гуцули» та які альтернативні теорії її виникнення існують?
3. Які конструктивні особливості характерні для житла бойків, гуцулів та лемків?
4. Чим відрізняється румунське традиційне житло в Мармароцині від українського житла в Карпатах?
5. У чому полягає основна відмінність між традиційним вбранням гуцулів, бойків і лемків?
6. Яку символіку несли кольори та орнаменти у вишивці карпатського одягу?
7. Які ремесла найбільше розвинуті у мешканців Гуцульщини та Мармароцини?
8. У чому полягає унікальність іконопису на склі, поширеного в Карпатах?

9. Які жанри казок поширені серед українців та румунів Карпат і які образи є для них характерними?

10. Що таке *doina* та які емоції вона передає в румунському музичному фольклорі?

11. Які функції виконують українські коломийки і як вони побудовані?

12. Які сюжети найчастіше зустрічаються у легендах мешканців Карпат?

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть таблицю, у якій порівняйте житло гуцулів, бойків, лемків та румун Мармарощини й Буковини за формою, матеріалами, плануванням, декором.

2. Поясніть, як природні умови Карпат впливали на архітектуру житла.

3. Створіть карту з позначенням етнографічних груп Карпат та особливостей їхнього житла.

4. Проаналізуйте екологічність традиційного карпатського житла (матеріали, енергозбереження).

5. Дослідіть, як сучасна архітектура в Карпатах поєднує традиції і нові технології.

6. Складіть таблицю, у якій порівняйте традиційний одяг гуцулів, бойків, лемків і румун Мармарощини за критеріями: кольори, матеріали, символіка, вишивка, елементи одягу.

7. Розшифруйте значення основних символів (ромб, хрест, зірка, хвиляста лінія) в одязі різних етнографічних груп.

8. Опишіть відмінності у святковому та буденному вбранні кожної з груп.

9. Позначте на карті Карпат регіони розселення гуцулів, бойків, лемків і румун. Додайте до кожного регіону характерний приклад елементів одягу.

10. Дослідіть, які матеріали використовували для виготовлення одягу та як ці матеріали впливали на його вигляд і функціональність.

11. Створіть порівняльну таблицю ремесел і видів мистецтва українців та румун Карпат. Вкажіть особливості орнаментів, матеріалів, призначення виробів.

12. Підберіть 3 фото виробів гуцульського, бойківського або румунського мистецтва та зробіть короткий опис кожного (матеріал, орнамент, символіка).

13. Визначте значення таких символів, як ромб, хрест, зірка, червоний та чорний кольори в орнаментах мешканців Карпат.

14. Опишіть, як народна музика і танець відображали побут і вірування жителів Карпат.

15. Дослідіть, як і чому ремесла Карпат збереглися до наших днів, і в яких формах вони існують сьогодні (згадати музеї, ярмарки, моду тощо).

Теми рефератів

1. Карпатське народне житло як відображення природного середовища та способу життя.

2. Особливості бойківської хати: планування, матеріали, символіка.

3. Гуцульське житло і господарство: між традицією та практичністю.

4. Лемківська “хижа” як архітектурний феномен Карпат.

5. Архітектурна спадщина румунської Мармарощини: дерево, різьба, символіка.

6. Порівняння українського та румунського житла у Карпатах: етнокультурний аналіз.

7. Символізм у зовнішньому оздобленні традиційного житла Карпат.

8. Еволюція сільського дому: від традиційної хати до сучасного “еко-будинку”.

9. Побут гуцулів, бойків, лемків і румун як культурна спадщина Карпат.

10. Етнокультурна мозаїка житла транскордонної зони Україна-Румунія.

11. Гуцульський одяг як втілення декоративної традиції Карпат.

12. Символізм вишивки в народному одязі українців Карпат.

13. Бойківське вбрання: скромність, ґрунтовність і повага до традицій.

14. Лемківський одяг: впливи польської, словацької та угорської моди.

15. Румунське традиційне вбрання Мармарощини: національна ідентичність через орнамент.

16. Порівняльний аналіз українського та румунського народного одягу Карпат.

17. Натуральні матеріали в традиційному карпатському вбранні: функціональність і естетика.

18. Еволюція етнічного костюму в Карпатах: від традиції до сучасності.

19. Оберегова функція орнаменту у вишивці гуцулів, бойків і лемків.
20. Вишивка як засіб ідентифікації: регіональні відмінності у Карпатському краї.
21. Народне мистецтво Гуцульщини: традиції та сучасність.
22. Ремесла бойків та їх культурна ідентичність.
23. Вишивка в Карпатах як засіб збереження етнічної символіки.
24. Музика та танець карпатських українців: між побутом і святом.
25. Майстри Косова: кераміка як мистецтво і бізнес.
26. Традиційні вироби румун Мармарощини: від сакрального до побутового.
27. Іконопис на склі в Гуцульщині: історія, особливості, занепад.
28. Спільне та відмінне у декоративному мистецтві українців та румун Карпат.
29. Народні ремесла Карпат: як старовина надихає сучасних дизайнерів.
30. Фольклор Карпат як відображення світогляду гірського населення.

Перелік літературних джерел

1. Стельмахук, Г. (2021). *Традиційний стрій етнографічних груп українців Карпат*. Львів: Інститут народознавства НАН України.
2. Савчук, О. (Упоряд.), & Селівачов, М. (Передмова). (2019). *Народне мистецтво Карпат*. Чернівці: Букрек.
3. Куртієва, К. (2024). Folk-stage dance of the Carpathian region as a folklore basis of contemporary choreographic art. *Folk Art and Ethnology*, (2), 45–53.
4. Пастух, Н. (2020). Features of ethnic culture creation: the Ukrainian border folklore between Ukraine and Romania. *Ethnology Notebooks*, 6(158), 1177–1187.
5. Давидюк, В. (2023). Regional features of Carpathian folklore in the context of population genetics. *Ethnology Notebooks*, 3(163), 325–331.
6. Iuga, A. (2016). Contemporary traditional clothing in Maramureș. *Folk Life: Journal of Ethnological Studies*, 54(1), 39–52.
7. Ivanciuc, T. (2018). O toacă unicat din Maramureș. *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 17, 85–92.
8. Ștef, D. (2021). Maramureș – a cultural brand name. *Revista de Etnologie și Culturologie*, 28, 101–108.
9. Rădulescu, S. (2019). *Muzici tradiționale din România* (Vol. 2). București: Editura Muzicală.

10. Magocsi, P. R. (2015). *With their backs to the mountains: A history of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*. Budapest: Central European University Press.

11. Fedynsky, P. (Trans.). (2013). *The complete Kobzar: The poetry of Taras Shevchenko*. London: Glagoslav Publications.

12. Sarkanyh, P., Fedorak, N., & Korenyuk, T. (2022). Network analysis of the Kyiv bylyny cycle. arXiv preprint arXiv:2212.12810. <https://arxiv.org/abs/2212.12810>

РОЗДІЛ 3.

РЕЛІГІЯ ТА САКРАЛЬНА КУЛЬТУРА

У контексті міжнародного досвіду, варто звернути увагу на те, як релігійні догмати та вірування інспірували створення шедеврів мистецтва та архітектури. Павло Флоренський пов'язував усі видатні досягнення діячів світової культури з їхньою релігійністю [1, с. 52]. Наприклад, ісламська культура, з її заборонаю на зображення живих істот у сакральному контексті, породила витончені геометричні візерунки, каліграфію та монументальні мечеті, такі як Блакитна мечеть у Стамбулі або мечеть шейха Зайда в Абу-Дабі, що вражають своєю симетрією та духовністю. Буддизм, прагнучи до просвітлення та нірвани, знайшов своє відображення у величних статуях Будди, медитативних мандалах та архітектурі пагод, що символізують шлях до духовної гармонії. Згадаймо Бوروبудур в Індонезії або Ангкор-Ват у Камбоджі, де релігійні космології втілені у камені. Християнство, у свою чергу, надихнуло створення незліченних ікон, фресок, скульптур та величних соборів, таких як Собор Святого Петра у Ватикані або Кельнський собор, що візуалізують біблійні історії та християнські цінності.

Особливий інтерес представляють синкретичні релігійні практики, що виникають при взаємодії різних культур. Наприклад, у країнах Латинської Америки католицизм часто поєднується з елементами місцевих дохристиянських вірувань, створюючи унікальні релігійні свята та обряди. Подібні процеси відбувалися і в інших регіонах світу, де нові релігії адаптувалися до місцевих традицій, вбираючи в себе їхні елементи.

Переходячи до Карпатського регіону, ми бачимо глибоке переплетення християнства з давніми народними віруваннями. Прийняття християнства не призвело до повного викорінення дохристиянських уявлень, а радше до їхньої своєрідної інтеграції в нову релігійну систему. Це особливо помітно у народних звичаях, пов'язаних із сільськогосподарським циклом, родинними обрядами та вірою в потойбічні сили.

Дерев'яні церкви Карпат є не лише видатними пам'ятками архітектури, але й символами глибокої духовності та майстерності місцевих жителів. Їхні унікальні форми, різьблені елементи та іконопис відображають як канони східнохристиянського мистецтва, так і місцеві художні традиції. Кожна церква є своєрідним сакральним простором, де відбувалися важливі події в житті громади.

У 40-х роках XIX ст. відомий етнограф Яків Головацький багато подорожував Карпатами і в результаті його досліджень з'явилися

публікації про побут гуцулів, їхні звичаї, обряди, пісні.

У своїх міркуваннях вчений переконливо доводить, що традиційна культура гуцулів має у своїй основі загальноукраїнські риси, хоч і мала певний вплив найближчих сусідів, що позначився на її локальних особливостях [2]. Народні свята в Карпатах, такі як зимовий цикл (Різдво, Щедрий вечір, Водохреще) та весняний (Великдень), супроводжуються обрядами, що сягають корінням у дохристиянські часи. Колядки та щедрівки, з їхніми побажаннями добробуту та плодючості, несуть у собі відгомін давніх аграрних культів. Великодні звичаї, поряд із християнським змістом, містять елементи вшанування весни та відродження природи.

Особливу роль у сакральній культурі Карпат відіграють вірування, пов'язані з природними об'єктами. Гори, ліси, річки та джерела часто вважаються місцями перебування духів, мають свою міфологію та пов'язані з різними заборонами та обрядами. Наприклад, у гуцулів існують повір'я про гірських духів – нявок та чугайстра, а також особливе ставлення до лісу як до живого організму. Традиційне народне мистецтво Карпат, таке як різьблення по дереву, ткацтво, вишивка та писанкарство, також несе в собі сакральні символи та мотиви. Орнаменти, що використовуються в цих видах мистецтва, часто мають давнє походження і пов'язані з уявленнями про світобудову, захист від злих сил та побажання добробуту.

Сучасний стан релігійності в Карпатському регіоні характеризується відродженням релігійних практик, збереженням традицій та міжконфесійним діалогом. Поряд із традиційними християнськими конфесіями, зростає інтерес до духовних практик, що сягають корінням у народну культуру. Таким чином, релігія та сакральна культура у Карпатському регіоні утворюють складну та багатогранну систему, де християнські вірування тісно переплетені з давніми народними традиціями, створюючи унікальний духовний та культурний ландшафт.

3.1 Християнська спадщина: православ'я і греко-католицизм

Християнство, проникнувши на терени сучасної України, зокрема й Карпатського регіону, пустило глибоке коріння, сформувавши значну частину духовної та культурної ідентичності місцевого населення. Серед різноманіття християнських традицій особливе місце займають православ'я та греко-католицизм – дві гілки, що мають спільне візантійське коріння, але набули своєрідних рис під впливом

історичних, політичних та культурних обставин Карпат. Розгляд їхньої спільної спадщини та відмінностей у цьому контексті дозволяє краще зрозуміти релігійну карту регіону та його унікальну культурну мозаїку.

Спільне коріння православ'я та греко-католицизму сягає часів християнізації Київської Русі, яка прийняла віру з Візантії. Ця візантійська спадщина заклала основу для розвитку східнослов'янської християнської традиції, що характеризувалася використанням церковнослов'янської мови в богослужінні, візантійським обрядом та особливим розумінням духовності. До формального розділення Церков у 1054 році ця традиція була спільною для Сходу та Заходу. У Карпатському регіоні ці ранні християнські впливи створили підґрунтя для подальшого розвитку як православ'я, так і, пізніше, греко-католицизму.

Варто зауважити, що захоронення ранньохристиянського періоду на прикарпатських землях, що відповідають часу IX–XI ст., зустрічаються досить рідко. І в той же час як твердить відомий український дослідник слов'янських старожитностей В.Баран зараз відомо понад 400 пам'яток вищезазначеної культурної спільноти [3]. Православ'я, закріпившись на цих землях, стало невід'ємною частиною життя місцевого населення. У Карпатах православні громади зберігали вірність константинопольському патріархату (а пізніше й іншим автокефальним Церквам), розвиваючи власні духовні практики та культурні традиції.

Дерев'яна архітектура православних храмів Карпат є унікальним явищем, поєднуючи візантійські канони з місцевими будівельними техніками та художнім стилем. Іконопис, церковний спів та народні звичаї, тісно переплетені з релігійними святами, формували духовний світ карпатців. Греко-католицизм з'явився в Карпатському регіоні внаслідок Берестейської унії 1596 року, коли частина православної ієрархії Речі Посполитої прийняла унію з Римом, зберігаючи при цьому візантійський обряд.

У Карпатах, що входили до складу різних держав (Австро-Угорщини, Польщі), греко-католицька Церква стала важливим чинником національного самовизначення українців, русинів та інших етнічних груп. Греко-католицькі парафії часто ставали центрами освіти, культури та громадського життя.

Однією з ключових спільних рис православ'я та греко-католицизму в Карпатському регіоні є глибока шанобливість до візантійського обряду. Богослужіння церковнослов'янською мовою (а пізніше й місцевими діалектами), урочисті літургії, використання ікон та особлива духовна атмосфера єднують віруючих обох традицій. Народна побожність, паломництва до святих місць та шанування місцевих святих також є спільною рисою. Однак, існують і відмінності,

що історично склалися.

Греко-католики Карпат, прийнявши унію, визнали верховенство Папи Римського, що стало ключовою відмінністю від православних. Це призвело до певних богословських нюансів та канонічних особливостей. Водночас, греко-католики зберегли свій східний обряд, що відрізняло їх від римо-католиків латинського обряду, які також були присутні в регіоні.

У Карпатському регіоні православ'я та греко-католицизм часто співіснували в одному культурному просторі, впливаючи один на одного. Архітектура храмів, народні звичаї, релігійний фольклор – у всьому цьому відчувається взаємопроникнення традицій. Наприклад, різьблення по дереву, характерне для карпатських церков обох конфесій, має спільні стилістичні риси, відображаючи місцеві художні уподобання.

У складні історичні періоди, особливо в часи політичних змін та національного відродження, релігійна ідентичність часто ставала важливим елементом самовизначення для мешканців Карпат. Греко-католицька Церква відіграла значну роль у збереженні української мови та культури, особливо в умовах іноземного панування. Православні громади також зберігали свою духовну та культурну самобутність.

У Лаврентіївському літописі відзначено великий внесок християнських просвітителів в плані принесення на землі Давньої Русі писемності, введення у язичницьке суспільство східних слов'ян християнських норм моралі, закладення основ християнської віри тощо [4].

Сьогодні в Карпатському регіоні представлені різні православні юрисдикції та греко-католицька Церква. Між ними існують як відносини співпраці, так і певні історично зумовлені розбіжності. Однак, спільна християнська спадщина та візантійське коріння залишаються важливим фактором, що об'єднує віруючих обох традицій. Унікальність Карпатського регіону полягає в тому, як тут переплелися різні християнські впливи, створивши своєрідну релігійну та культурну палітру. Православні та греко-католицькі громади, зберігаючи свої особливості, водночас є частиною спільного християнського спадку, що глибоко вкорінений у історію та культуру цього мальовничого краю. Їхнє співіснування є важливим прикладом релігійного плюралізму та взаємодії різних християнських традицій в одному регіоні.

Підсумовуючи, християнська спадщина в Карпатському регіоні, представлена православ'ям та греко-католицизмом, є складним і багатогранним явищем. Спільне візантійське коріння, спільні літургійні

та духовні практики поєднуються з історично зумовленими відмінностями у питаннях церковної юрисдикції та богословських акцентах. Взаємодія цих двох традицій глибоко вплинула на культуру, мистецтво та національну ідентичність мешканців Карпат, створюючи унікальний духовний ландшафт, що є цінною частиною як української, так і загальнохристиянської спадщини.

3.2 Дерев'яні церкви як спільний архітектурний феномен

Дерев'яне церковне будівництво є унікальним та самобутнім явищем світової архітектури, що відображає глибокі духовні потреби людини, майстерність народних будівничих та гармонійне поєднання з навколишнім природним середовищем. Хоча дерев'яні храми зустрічаються в різних куточках світу, саме в Карпатському регіоні цей архітектурний феномен набув особливого розквіту та неповторного колориту, ставши символом духовності, традицій та мистецького таланту місцевих громад. Спільність дерев'яних церков як архітектурного явища полягає насамперед у використанні дерева як основного будівельного матеріалу. Цей вибір був зумовлений як доступністю деревини в лісистих регіонах, так і його природними властивостями – теплою, екологічністю та пластичністю, що дозволяло створювати складні конструкції та декоративні елементи. Дерев'яні храми, незалежно від їхньої географічної локації, часто вирізняються простотою форм, органічним зв'язком з ландшафтом та особливою атмосферою внутрішнього простору, наповненого природним світлом та ароматом дерева.

Однак, саме в Карпатському регіоні дерев'яні церкви досягли вершини своєї архітектурної виразності. Унікальність карпатських дерев'яних храмів полягає у поєднанні кількох факторів: багатих будівельних традицій місцевих майстрів, впливу різних культур (візантійської, західноєвропейської, народної) та специфічних духовних потреб гірського населення. Карпатські дерев'яні церкви представлені різноманітними типами, що відображають локальні особливості та історичний розвиток. Серед них виділяються бойківський, гуцульський, лемківський та закарпатський стилі.

Розглядаючи **бойківський тип**, варто відзначити церкву Святого Миколая у селі Седлиська (Польща) та церкву Собору Пресвятої Богородиці в Маткові (Україна). Ці храми яскраво ілюструють тризрубну структуру з трьома восьмигранними верхами на світлових барабанах. Куполи, вкриті ґонтом, плавно переходять один в одного, створюючи пірамідальний силует. Внутрішній простір вражає гармонією пропорцій та освітленням, що проникає через вікна у барабанах. Часто бойківські

церкви мають аркадні піддашся, що оперізують будівлю, додаючи їй мальовничості та захищаючи зруби від негоди.

Щодо **гуцульського стилю**, типовими прикладами є церква Різдва Пресвятої Богородиці у Ворохті та церква Святого Дмитра у Ясіні. Їхня хрещата форма в плані, увінчана високим восьмигранним верхом на світловому барабані, створює враження стрімкості. Галереї-піддашся на різьблених стовпчиках не лише функціональні, але й є важливим декоративним елементом. Різьблення прикрашає не лише стовпчики галереї, але й віконні та дверні обрамлення, часто із застосуванням геометричних та рослинних мотивів, характерних для гуцульського народного мистецтва. Внутрішнє оздоблення гуцульських церков часто відрізняється яскравими кольорами та народними елементами в іконописі.

Для **лемківського типу** характерними є церква Святого Якова у Поворознику (Польща) та церква Святого Михаїла в Турці (Україна). Їхні видовжені тридільні композиції з домінуючою вежею над бабинцем, що поступово звужується догори, створюють елегантний вертикальний акцент. Вежі часто завершуються невеликими банями, що надає їм витонченості. Дахи та вежі лемківських церков традиційно вкривалися ґонтом, утворюючи характерну текстуру. Внутрішній простір лемківських храмів часто є більш стриманим у порівнянні з гуцульськими, з акцентом на іконостасі та центральному вівтарі.

Серед **закарпатських церков** можна виділити церкву Святого Миколая в Колочаві та церкву Вознесіння Господнього в Ясіні (інша, ніж згадана вище гуцульська). Закарпатські храми демонструють більшу стилістичну різноманітність, що відображає вплив сусідніх культур. Часто вони мають одну вежу над західним фасадом, яка може бути як дерев'яною, так і каркасною з шатровим завершенням. У плані вони можуть бути як тризрубними, так і однонавними з гранчастим вівтарем. В оздобленні закарпатських церков можна зустріти елементи готики (стрілчасті вікна), бароко (плавні лінії) та народної різьби.

Узагальнюючи дані про вище розглянуті пам'ятки, слід звернути увагу на ще один важливий критерій відбору – на їхню унікальність і самотність як утілення традицій народного храмобудування. Своєрідністю форм і відлунням давнини храмові споруди уже давно почали привертати увагу шанувальників старожитностей та науковців [5]. Особливу увагу варто приділити техніці будівництва карпатських дерев'яних церков. Майстри використовували горизонтально складені дерев'яні бруси (зруби), з'єднані між собою за допомогою врубок без використання металевих цвяхів. Дахи та куполи також зводилися з дерева та покривалися ґонтом – дерев'яними дощечками, що укладалися у кілька шарів, забезпечуючи водонепроникність. Ця

традиційна технологія передавалася з покоління в покоління, зберігаючи автентичність споруд.

Декоративне різьблення на карпатських дерев'яних церквах не лише прикрашало будівлі, але й мало символічне значення. Солярні знаки, геометричні орнаменти, зображення рослин і тварин часто зустрічаються в різьбленому декорі, відображаючи давні вірування та уявлення про світ. Іконостаси в дерев'яних церквах Карпат є окремим видом мистецтва. Виконані на дерев'яних дошках, ікони часто мають народні риси, відображаючи місцеві художні традиції. Розміщення ікон у іконостасі підпорядковується суворим канонам, але стиль їхнього виконання може варіюватися залежно від регіону та майстра.

Сьогодні збереження дерев'яних церков Карпат є важливим завданням. Вплив часу, погодні умови та людська діяльність становлять загрозу для цих унікальних пам'яток архітектури. Реставраційні роботи, що проводяться з метою збереження автентичності храмів, вимагають особливої майстерності та знань. Специфіка карпатських дерев'яних церков полягає не лише в їхній різноманітній типології, але й у майстерності виконання та художньому оздобленні. Місцеві майстри, використовуючи традиційні теслярські техніки, створювали складні конструкції без жодного цвяха (за винятком пізніших добудов).

Різьблення по дереву прикрашало двері, вікна, одвірки, галереї, надаючи храмам неповторного мистецького вигляду. Іконопис, хоча часто виконаний на дерев'яних дошках, органічно вписувався в архітектурний простір, створюючи цілісний сакральний образ.

Карпатські дерев'яні церкви не були лише місцями богослужіння. Вони часто ставали центрами духовного та культурного життя громади, місцями збереження народних традицій, освіти та самоідентифікації. Їхнє розташування на пагорбах, серед мальовничих гірських пейзажів, підкреслювало їхню особливу роль як посередників між земним і небесним. Сьогодні дерев'яні церкви Карпат є цінною частиною світової культурної спадщини. Частина з них включена до списку ЮНЕСКО, що підкреслює їхню виняткову архітектурну та історичну цінність. Вони продовжують вражати своєю гармонією, майстерністю виконання та духовністю, приваблюючи дослідників, мистецтвознавців та паломників з усього світу.

Таким чином, дерев'яні церкви є спільним архітектурним феноменом, що відображає універсальну потребу людини у духовному просторі, створеному з природних матеріалів. Проте, саме в Карпатському регіоні цей феномен набув особливої виразності та різноманітності, завдяки унікальному поєднанню місцевих будівельних традицій, культурних впливів та природного ландшафту. Карпатські дерев'яні церкви є не лише пам'ятками архітектури, але й живими

свідками історії, віри та мистецького генія народу. Їх збереження та популяризація є важливим завданням для майбутніх поколінь.

3.3 Релігійні обряди і календарні свята

Релігійні обряди та календарні свята є фундаментальними елементами людської культури, що відображають глибоко вкорінену потребу людини у зв'язку з сакральним та циклічністю часу. Вони утворюють складне плетиво віри та традицій, що регулює життя спільнот, відзначає ключові моменти як у житті окремої людини, так і в річному циклі природи. Через обряди віруючі переживають священне, підтримують соціальну згуртованість та передають культурну спадщину з покоління в покоління.

Календарні свята, часто пов'язані з релігійними подіями або сезонними змінами, є особливими часовими відрізками, наповненими ритуалами, символізмом та спільним святкуванням. Релігійні обряди можна розглядати як формалізовані дії, що мають символічне значення та спрямовані на встановлення або підтримання зв'язку з божественним чи надприродним. Вони можуть супроводжувати важливі етапи життя людини – народження, ініціацію, шлюб, смерть – а також бути частиною регулярного богослужіння. Обряди часто включають молитви, жертвоприношення, спів, танці, використання священних предметів та символів. Їхнє виконання може варіюватися від простих індивідуальних дій до складних колективних церемоній. Християнство, яке ввійшло в духовне життя гуцулів, назавжди поєдналося з елементами язичницької світоглядної практики й подекуди свідчить про "...насиченість фантастикою щоденного життя і світогляду гуцулів, багатство їх міфології..." [6].

Календарні свята, з іншого боку, є особливими днями або періодами в році, що відзначаються релігійними або культурними подіями. Багато з них мають давнє коріння, пов'язане з аграрними культами та шануванням природних циклів (сонцестояння, рівнодення, початок та кінець збору врожаю). З часом ці свята часто набували релігійного змісту, пов'язуючись з ключовими подіями священної історії або життям святих.

В авраамічних релігіях, таких як юдаїзм, християнство та іслам, календарні свята відзначають важливі історичні події та релігійні принципи. У юдаїзмі Песах (Пасха) згадує Вихід з Єгипту, Рош га-Шана та Йом Кіпур є днями покаяння та Суду, а Суккот – святом жнив та мандрів у пустелі. Християнський календар сповнений свят, присвячених життю Ісуса Христа (Різдво, Великдень, Вознесення),

Богородиці та святим. Іслам має свої визначні свята, такі як Ід аль-Фітр (завершення Рамадану) та Ід аль-Адха (свято жертвоприношення). Кожне з цих свят супроводжується особливими обрядами, молитвами та традиціями. У східних релігіях, таких як індуїзм та буддизм, календарні свята також відіграють важливу роль.

В індуїзмі існують численні фестивалі, присвячені різним божествам, такі як Дівалі (фестиваль вогнів) та Холі (фестиваль фарб), що супроводжуються яскравими ритуалами, музикою та танцями. У буддизмі відзначаються дні народження, просвітлення та паринірвани Будди, а також інші важливі події з його життя та вчення.

Народні релігійні традиції часто поєднують елементи офіційних релігій з дохристиянськими віруваннями та обрядами, пов'язаними з землеробським календарем. Зимові та весняні обряди, пов'язані з пробудженням природи, вшануванням предків та забезпеченням врожаю, є прикладами такого синкретизму.

Колядування, масляна, купальські обряди – все це є прикладами календарних свят, що несуть у собі як релігійний, так і народний зміст. Релігійні обряди та календарні свята виконують низку важливих функцій у суспільстві. Вони сприяють соціальній інтеграції, зміцнюючи почуття спільності серед віруючих. Через спільне виконання ритуалів та святкування люди відчують свою приналежність до певної групи. Обряди також допомагають індивідам переживати важливі життєві переходи, надаючи їм сенсу та підтримки. Календарні свята, крім того, відіграють важливу роль у збереженні культурної пам'яті, передаючи традиції та цінності від одного покоління до іншого.

У сучасному світі, незважаючи на процеси секуляризації, релігійні обряди та календарні свята залишаються важливими для багатьох людей. Вони надають відчуття стабільності та зв'язку з минулим у швидкоплинному світі. Навіть ті, хто не є глибоко релігійними, часто беруть участь у святкових традиціях, відчуючи їхню культурну та соціальну значущість. У мальовничому Карпатському регіоні, де вікові традиції тісно переплітаються з ритмами природи, релігійні обряди та календарні свята набувають особливого колориту, відображаючи глибоку віру місцевого населення, їхній тісний зв'язок із землею та багату культурну спадщину. Тут християнські вірування органічно поєдналися з давнішими народними звичаями, утворивши унікальну синкретичну систему обрядів та святкування.

Річний календар у Карпатах сповнений свят, що відзначають як важливі події християнського літургійного року, так і ключові моменти сільськогосподарського циклу. Зимовий цикл, починаючи зі Святого Миколая, включає Різдво Христове, Щедрий вечір та Водохреще. Кожен з цих свят супроводжується особливими обрядами. На Різдво колядування є однією з найяскравіших традицій, коли групи колядників

обходять домівки, співаючи обрядові пісні з побажаннями добробуту та щастя. Щедрий вечір відзначається багатим святковим столом та обрядовими діями, спрямованими на забезпечення врожаю та добробуту родини.

На Водохреще відбувається освячення води, яка вважається цілющою. Весняний цикл у Карпатах відзначається Великоднем, якому передують Великий піст з його особливими богослужіннями та обмеженнями. Великодні обряди включають освячення пасок, яєць (писанок, крашанок) та інших страв, хресні ходи та святкові богослужіння. Традиційні великодні забави, такі як "битки" крашанками, також є важливою частиною святкування. Літній цикл позначений Зеленими святами (Трійцею), Купалом та святами врожаю.

На Зелені свята оселі прикрашаються зеленню, символізуючи розквіт життя. Купальські обряди, що сягають дохристиянських часів, включають запалювання вогнищ, ворожіння на вінках та купання у річках, символізуючи очищення та плодючість. Свята врожаю, хоча можуть не мати чітко визначеної дати, традиційно відзначаються після завершення збору зернових та інших сільськогосподарських культур, супроводжуючись подячними молебнями та народними гуляннями.

Обряди, пов'язані з життєвим циклом людини, також відіграють важливу роль у Карпатському регіоні. Народження дитини супроводжується обрядами хрещення, які часто включають місцеві традиції, такі як замовляння від злого ока. Весільні обряди є складними та багатоетапними, включаючи сватання, заручини, вінчання в церкві та весільні гуляння з народними піснями, танцями та обрядовими діями. Похоронні обряди також мають свої особливості, відображаючи віру в потойбічне життя та шанування померлих.

У Карпатах особливе значення надається церковним святам та паломництвом до святих місць. Багато сіл мають свої престольні свята, присвячені небесному покровителю храму, які відзначаються урочистими богослужіннями, хресними ходами та ярмарками. Синкретизм християнських та дохристиянських вірувань особливо помітний у народних обрядах та повір'ях Карпат. Віра в духів природи (лісовиків, водяників, мавок), замовляння, використання оберегів – все це є елементами давніх вірувань, що переплелися з християнською світоглядністю. Музика, танці та народне мистецтво є невід'ємною частиною багатьох релігійних обрядів та календарних свят у Карпатах. Колядки, веснянки, весільні пісні, інструментальна музика – все це створює особливу атмосферу святкувань та підсилює їхній емоційний вплив.

Таким чином, релігійні обряди та календарні свята в Карпатському регіоні є яскравим прикладом взаємодії віри, природи та

традицій. Вони відображають глибоку духовність місцевого населення, їхній зв'язок із землею та багату культурну спадщину, передаючись із покоління в покоління та зберігаючи свою самобутність. Релігійні обряди та календарні свята є нерозривно пов'язаними між собою, утворюючи важливу частину людського досвіду. Вони відображають прагнення людини до духовного, допомагають орієнтуватися в часі та просторі, зміцнюють соціальні зв'язки та зберігають культурну спадщину. Їхнє вивчення дає змогу краще зрозуміти різноманіття людських вірувань та культурних практик.

3.4 Паломництва та духовні практики прикордонного регіону

Прикордонні регіони, будучи місцем зустрічі та взаємодії різних культур, часто стають унікальними духовними ландшафтами, де переплітаються релігійні традиції, формуються особливі практики та розвиваються знакові місця паломництва. Карпатський регіон, розташований на перетині кількох держав і культур, є яскравим прикладом такого духовного пограниччя, де паломництва та самобутні духовні практики відіграють важливу роль у релігійному та культурному житті місцевого населення.

Паломництво, як релігійна практика, полягає у подорожі до священних місць з метою поклоніння, покаяння або духовного збагачення. У прикордонних регіонах паломництва можуть мати міжкультурний характер, коли віруючі з різних країн відвідують спільно шановані святині. У Карпатах, де межують Україна, Польща, Словаччина, Румунія та Угорщина, існують як локальні, так і транскордонні паломницькі маршрути. Паломництво (від лат. Palma – “пальма”) – пальмова гілка, з якими жителі Єрусалима вітали Ісуса Христа [7].

У самому серці Карпат, наприклад, у гірських монастирях та церквах, також існують локальні традиції паломництва. Віруючі здійснюють піші походи до віддалених святинь, поєднуючи фізичне зусилля з духовною практикою. Ці паломництва часто пов'язані з місцевими чудотворними іконами або шанованими святими.

Духовні практики прикордонного регіону Карпат також відзначаються своєю самобутністю, що є результатом взаємодії різних культурних та релігійних впливів. Поряд із традиційними християнськими практиками (молитва, богослужіння, сповідь, причастя), тут зберігаються елементи народної релігійності, що сягають корінням у дохристиянські вірування. Це проявляється у вірі в цілющу силу природних джерел, шануванні певних гірських вершин як

священих місць, а також у використанні оберегів та заговору.

У Карпатах особливе місце займають духовні практики, пов'язані з природою. Спостереження величезних гірських пейзажів, тиша лісів, шум гірських річок часто сприймаються як спосіб наблизитися до Бога. Відлюдництво в гірських скитах або молитовні роздуми на природі є практиками, що відображають глибокий зв'язок людини з навколишнім світом. Прикордонне розташування Карпат також сприяло поширенню різних містичних та езотеричних течій, які іноді переплітаються з традиційними релігійними практиками. Це створює своєрідний духовний мікс, характерний для регіонів, де зустрічаються різні світогляди.

Специфіка Карпатського регіону полягає також у збереженні унікальних форм релігійного мистецтва, таких як іконопис на склі, різьблення по дереву, що прикрашає храми та каплиці, а також народний спів релігійного змісту. Ці мистецькі вираження є не лише частиною культурної спадщини, але й важливими елементами духовних практик, допомагаючи віруючим у їхній молитві та медитації. Паломництва до карпатських святинь часто поєднуються з відвідуванням місцевих культурних та природних пам'яток, що робить їх не лише духовними подорожами, але й способом пізнання унікальної культури регіону.

У сучасному Карпатському регіоні спостерігається відродження релігійності та інтересу до духовних практик. Розвиток туризму також сприяє зростанню паломницького руху, залучаючи віруючих з різних куточків світу. Відродження звичаїв і традицій, елементів національної культури тісно пов'язано з духовно-релігійним суверенітетом, тому важливим є розвиток релігійного туризму в області [8].

Таким чином, паломництва та духовні практики прикордонного Карпатського регіону є складним і багатограним явищем. Вони відображають як загальнохристиянські традиції, так і унікальні місцеві особливості, що виникли на перетині культур та під впливом мальовничої природи Карпат. Ці духовні шляхи є важливим елементом культурної ідентичності регіону та продовжують відігравати значну роль у житті місцевого населення.

Запитання для самоперевірки

1. Як релігійні догмати різних світових релігій вплинули на формування художніх і архітектурних форм?
2. У чому полягає синкретизм релігійних вірувань Карпатського регіону?

3. Які особливості відрізняють православ'я від греко-католицизму в Карпатському регіоні?
4. Які архітектурні стилі дерев'яних церков характерні для різних етнографічних груп Карпат?
5. Яке значення мають паломництва та духовні практики у формуванні культурної ідентичності Карпатського прикордоння?

Завдання для самостійної роботи

1. Порівняйте релігійно-архітектурні форми християнства, буддизму та ісламу.
2. Складіть таблицю зі спільними і відмінними рисами православ'я і греко-католицизму в Карпатах.
3. Зробіть візуальний аналіз гуцульської дерев'яної церкви (з використанням фотографій чи ілюстрацій).
4. Дослідіть і представте приклад календарного свята в Карпатах (наприклад, Різдво) у світлі синкретичних практик.
5. Проведіть аналіз символіки орнаментів у традиційному карпатському різьбленні або вишивці.
6. Опишіть маршрут паломництва у Карпатах, включивши духовні та культурні об'єкти.
7. Напишіть есе про роль релігії у формуванні регіональної ідентичності гуцулів.
8. Підготуйте презентацію про дерев'яні церкви Карпат, включивши типологію (бойківські, гуцульські, лемківські, закарпатські).
9. Вивчіть свято Купала та опишіть його дохристиянські та християнські елементи.
10. Зробіть інтерв'ю або письмовий звіт на тему «Як у моїй місцевості святкують Великдень» – з особливою увагою до традицій.

Рекомендовані теми рефератів

1. Релігія як джерело натхнення у світовому мистецтві: між сакральним і естетичним.
2. Синкретизм релігійних традицій Карпат: діалог християнства з дохристиянськими віруваннями.
3. Християнська спадщина Карпатського регіону: порівняльний аналіз православ'я і греко-католицизму.
4. Типологія дерев'яних церков Карпат: архітектурно-мистецький аналіз.
5. Релігійні обряди та календарні свята як елемент духовної культури Карпат.
6. Традиційне релігійне мистецтво Карпат: символіка, техніка, обрядовість.

7. Паломництва в Карпатах: між духовністю, культурною спадщиною і туризмом.

8. Народна релігійність і магічне мислення в гуцульському середовищі.

9. Збереження сакральної спадщини Карпат у контексті глобалізації.

10. Карпатські обереги, замовляння і вірування: антропологічний підхід до духовного ландшафту.

Перелік літературних джерел

1. Бодак В. Релігія і творчість / В. Бодак // Людина і світ. – 2004. – № 6. – С. 52–55.

2. Я. Головацкий, Народні пісні Галицької і Угорської Русі [Folk Songs of Galich and Hungarian Rus], 1878, Ч.I, С.685–712.

3. Баран В. Д., Баран Я. В. Історичні витоки українського народу. Київ, 2005. С. 92.

4. Тарас Я. Сакральна архітектура українців Карпат. – Львів: ІН НАНУ, 2007. – 640 с.

5. Бердник Г. Знаки карпатської магії. (Таємниця старого мольфара) / Громовиця Бердник. – К. : Зелений пес, 2006. – С. 47–48.

6. Бордун О.Ю. Теоретичні та прикладні засади дослідження релігійних та паломницьких потоків України / О.Ю. Бордун // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 23. – С.73–81.

7. Шикеринець В.В. Сучасні тенденції у розвитку релігійного туризму на Прикарпатті / Шикеринець В.В., Гуменюк А.І., Гуменюк Г.М. // Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи : збірник статей міжнародної наукової конференції «Туризм і розвиток регіону», присвяченої 10-річчю створення Інституту туризму (Івано-Франківськ, 19–20 вересня 2013 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника ; голова редколегії – проф. Володимир Клапчук. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2013. – Вип. 4 – С. 305–310.

РОЗДІЛ 4.

МОВА ЯК ЕЛЕМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Дослідження мови як елемента культурної ідентичності є надзвичайно важливим, особливо коли йдеться про унікальні регіони зі своєю багатою історією та самобутністю. У науковій літературі спостерігається велика різноманітність трактовки терміну “діалект”. Під діалектом ми розуміємо сталу сукупність типів пісень, характерну для значних територій, яка відрізняється від інших сукупностей, притаманних іншим територіям.

У результаті досліджень виявлено 3 діалекти: правобережний, лівобережний та карпатський [1]. Карпатський регіон України є яскравим прикладом такого місця, де мова, а точніше, її діалектні особливості, тісно переплітаються з культурною ідентичністю місцевого населення. Цей гірський край, з його мальовничими ландшафтами та багатовіковою історією, зберіг не лише традиційний спосіб життя, але й особливості мови, які є невід’ємною частиною його культурного коду. Карпатські діалекти української мови вирізняються значною кількістю архаїзмів, запозичень з сусідніх мов (польської, румунської, угорської, словацької) та фонетичними, лексичними й граматичними особливостями, які відрізняють їх від літературної норми. Ці лінгвістичні риси не просто засоби комунікації, а своєрідні маркери приналежності до певної спільноти, своєрідні “паспорти” ідентичності. Коли мешканець Карпат говорить своєю говіркою, він не лише передає інформацію, але й демонструє свою культурну приналежність, своє коріння.

Одним із найяскравіших прикладів є гуцульський діалект, який вирізняється мелодійністю, специфічною лексикою, пов’язаною з гірським побутом, вівчарством, лісом. Слова на кшталт “трембіта”, “ватра”, “полонина”, “бриндзя” не просто позначають певні реалії, а несуть у собі цілий пласт культурних традицій та уявлень. Сама вимова, інтонація гуцульської говірки є впізнаваною і миттєво ідентифікує мовця як представника цього етнографічного регіону. Не менш цікавими є й інші карпатські говірки – бойківська та лемківська. Бойківський діалект, поширений у центральній частині Українських Карпат, також має свої унікальні фонетичні та лексичні риси. Лемківська ж говірка, яка зазнала значного впливу сусідніх слов’янських мов, вирізняється особливою фонетикою та лексикою, що відображає складну історичну долю цього етнографічного субрегіону.

Важливо зазначити, що мовні особливості Карпатського регіону не є чимось застиглим та незмінним. Вони еволюціонують під впливом часу, міжрегіональних контактів, засобів масової інформації. Проте,

незважаючи на ці впливи, діалектні риси продовжують відігравати важливу роль у збереженні культурної ідентичності карпатців. «Президент НАН України Борис Патон наголошував, що «зіставлення таких понять, як «мова» і «культура», для України має фундаментальне значення, яке ще більше зростає у зв'язку з тими викликами й загрозами, які зараз постали перед країною» [2]. Мова є не лише засобом спілкування, але й носієм культурної пам'яті. У діалектних словах, у сталих виразах, у фольклорних текстах зберігаються знання про традиційний спосіб життя, вірування, звичаї, обряди. Наприклад, гуцульські коломийки, бойківські веснянки, лемківські пісні – це не лише зразки народної творчості, але й важливі джерела для розуміння світогляду, цінностей та історії цих етнографічних груп. Мова в цьому контексті виступає своєрідною "капсулою часу", що передає з покоління в покоління культурні коди та ідентифікаційні маркери.

У сучасному світі, в умовах глобалізації та уніфікації, збереження мовного різноманіття, зокрема діалектів, набуває особливого значення. Підтримка та популяризація карпатських говірок сприяє не лише збереженню унікальної культурної спадщини, але й зміцненню регіональної ідентичності. Фестивалі, наукові дослідження, освітні проекти, спрямовані на вивчення та популяризацію карпатських діалектів, є важливим кроком у цьому напрямку.

Отже, мова, на прикладі карпатського регіону, є не просто засобом комунікації, а фундаментальним елементом культурної ідентичності. Діалектні особливості, лексика, фонетика, граматики – все це разом формує унікальний лінгвістичний ландшафт, який тісно пов'язаний з історією, традиціями та світоглядом мешканців Карпат. Збереження та шанування цієї мовної спадщини є запорукою збереження багатогранної та самобутньої культури цього мальовничого краю. Мова є тим цементом, який об'єднує людей, дає їм відчуття спільності та приналежності до унікального культурного світу Карпат.

Одним із яскравих прикладів лексичних відмінностей є використання специфічних термінів, пов'язаних з господарською діяльністю. Наприклад, у гуцулів для позначення гірської пасовинки використовується слово "полонина", тоді як в літературній мові це просто "гірська лука". Дієслово "газдувати" у карпатських діалектах означає "хазяйнувати", "вести господарство", що є більш широким поняттям, ніж його літературні синоніми. Фонетично гуцульська говірка вирізняється наявністю протетичного "в" перед деякими голосними (наприклад, "вулиця" замість "улиця"), а також особливою інтонацією, яка надає мовленню мелодійності. Бойківський діалект характеризується збереженням архаїчних форм та специфічною

вимовою деяких звуків. Наприклад, звук [и] може вимовлятися ближче до [і]. Лемківська ж говірка має помітні впливи польської та словацької мов, що проявляється у лексиці та фонетиці. Наприклад, замість українського "завжди" можна почути "ждилем" (від польського "zawsze").

Історичні та соціально-політичні фактори відіграли значну роль у формуванні мовної картини Карпатського регіону. Протягом століть ці території перебували під владою різних держав (Австро-Угорщини, Польщі, Чехословаччини, Румунії), що не могло не позначитися на мові місцевого населення. Запозичення з мов цих держав інтегрувалися в місцеві діалекти, збагачуючи їхню лексику. Наприклад, у гуцульській говірці можна зустріти запозичення з румунської мови, пов'язані з вівчарством ("барабан" – великий дерев'яний чан для молока). Польський вплив відчувається у лемківській та частково у бойківській говірках. Мова є невіддільною частиною фольклору Карпат. Пісні, казки, легенди, прислів'я – все це передається у певній мовній формі, яка відображає місцеві діалектні особливості. Гуцульські коломийки з їхнім характерним ритмом та лексикою є яскравим прикладом цього. Бойківські веснянки, що супроводжують обряди весняного циклу, також мають свої мовні нюанси. Лемківські народні пісні вирізняються своєю мелодійністю та використанням специфічної лексики. Мова фольклорних творів не лише передає зміст, але й створює особливу атмосферу, занурюючи слухача в культурний контекст регіону.

У сучасному світі карпатські діалекти стикаються з викликами, пов'язаними з поширенням літературної мови через засоби масової інформації та систему освіти. Молодь часто віддає перевагу спілкуванню літературною мовою, що може призвести до поступового зникнення діалектних рис. Однак водночас спостерігається зростання інтересу до збереження культурної спадщини, зокрема й мовної. Проводяться фестивалі, видаються книги, знімаються фільми, в яких звучать карпатські говірки. Розвиток інтернету та соціальних мереж також відкриває нові можливості для популяризації діалектів. Створення онлайн-ресурсів, запис автентичного мовлення, використання діалектів у мистецтві – все це сприяє збереженню та актуалізації мовної спадщини Карпат.

4.1 Мовна ситуація у прикордонних районах

Мовна ситуація у прикордонних районах є складним і багатогранним явищем, що формується під впливом географічного розташування, історичних зв'язків, міграційних процесів та політичних відносин між сусідніми державами. Дефініція мовної політики залежить

від того, хто займається цим питанням, оскільки кожне середовище по-різному оцінює це явище. Валерій Пісарек підкреслює, що для опису мовної політики хоча б в одному її вимірі та лише в деяких країнах потрібно звернути увагу принаймні на три її аспекти: юридичний, культуромовний та освітній [3, с. 80–81]. Карпатський регіон України, який межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією, є яскравим прикладом складної мовної картини, де взаємодія різних мов і діалектів створює унікальний лінгвістичний ландшафт.

Дослідження мовної ситуації в цьому прикордонному регіоні дає змогу краще зрозуміти процеси мовної асиміляції, білінгвізму, збереження мовної ідентичності та впливу сусідніх мов на місцеві говірки. Однією з ключових особливостей мовної ситуації в Карпатському прикордонні є співіснування української мови, її діалектів та мов сусідніх країн. Наприклад, у районах, що межують з Польщею (Львівська та Закарпатська області), спостерігається певний вплив польської мови, особливо в лексиці та фонетиці місцевих говірок.

Аналогічно, у прикордонних з Угорщиною районах Закарпаття відчутний вплив угорської мови, що проявляється у запозиченнях та навіть у фонетичних особливостях мовлення частини місцевого населення. У прикордонних з Румунією районах Чернівецької та Закарпатської областей можна простежити вплив румунської мови, особливо в говірках, поширених серед румунської та молдовської меншин.

Важливим аспектом мовної ситуації є рівень володіння мовами сусідніх країн серед мешканців прикордонних районів. Історично склалося так, що знання мов сусідів було необхідним для торгівлі, культурного обміну та особистих контактів. У багатьох прикордонних громадах поширений білінгвізм, коли мешканці вільно володіють як українською мовою (часто в її діалектній формі), так і мовою сусідньої країни. Це явище особливо помітне серед представників національних меншин, які проживають у цих регіонах. Наприклад, в Закарпатті значна частина угорської меншини володіє як угорською, так і українською мовами.

Діалектне розмаїття української мови в Карпатському регіоні також відіграє важливу роль у мовній ситуації прикордоння. Місцеві говірки, такі як гуцульська, бойківська та лемківська, мають свої унікальні особливості, які можуть відрізнятися не лише від літературної української мови, але й між собою. У прикордонних районах ці діалекти можуть зазнавати додаткового впливу з боку сусідніх мов, що призводить до формування ще більш унікальних мовних гібридів. Наприклад, у лемківських говірках, поширених вздовж польського

кордону, можна знайти лексичні та фонетичні елементи, спільні як з українською, так і з польською мовами.

Вплив мовної політики сусідніх держав також є важливим фактором, що формує мовну ситуацію в прикордонних районах. Підтримка мови та культури національних меншин, освітні програми, культурні обміни – все це може впливати на мовні практики та мовну ідентичність мешканців прикордоння. Наприклад, на Закарпатті діють школи з угорською мовою навчання, що сприяє збереженню та розвитку угорської мови серед представників цієї меншини.

Сучасні процеси глобалізації та євроінтеграції також вносять свої корективи в мовну ситуацію прикордонних районів Карпатського регіону. «Шануючи багатомовність європейського суспільства, ЄС прагне забезпечити доступ до правових актів громадянам країн членів Євросоюзу їх рідними мовами» [4, с.15]. Зростання мобільності населення, розвиток транскордонної співпраці, доступ до іноземних засобів масової інформації – все це сприяє поширенню іноземних мов, зокрема англійської, серед мешканців прикордоння. Водночас, це може створювати певні виклики для збереження та розвитку місцевих мов і діалектів.

Збереження мовної ідентичності в умовах прикордоння є важливим питанням. Для багатьох мешканців прикордонних районів їхня рідна мова, будь то українська діалектна форма чи мова національної меншини, є важливим елементом культурної самобутності. Підтримка місцевих мов і діалектів через освітні та культурні ініціативи є важливим для збереження культурного різноманіття регіону.

Отже, мовна ситуація у прикордонних районах Карпатського регіону є складним переплетенням української мови (в її літературній та діалектних формах), мов сусідніх країн та впливу глобалізаційних процесів. Білінгвізм, мовні запозичення, збереження мовної ідентичності національних меншин, вплив мовної політики – все це формує унікальний лінгвістичний ландшафт цього прикордонного регіону. Дослідження цієї мовної ситуації є важливим для розуміння культурних процесів, що відбуваються на кордоні, та для розробки ефективних стратегій підтримки мовного різноманіття.

Для глибшого розуміння мовної ситуації в Карпатському прикордонні, варто розглянути конкретні приклади мовної взаємодії в різних прикордонних районах. У Львівській області, яка межує з Польщею, можна спостерігати вплив польської мови на говірки Яворівщини, Сокальщини та інших прикордонних районів. Це проявляється у вживанні полонізмів у повсякденному мовленні (наприклад, "канапка" замість "бутерброд", "філіжанка" замість "чашка"), а також у деяких фонетичних особливостях. Водночас, значна

частина населення прикордонних районів володіє польською мовою на побутовому рівні, що полегшує транскордонне спілкування. На Закарпатті, яке межує з чотирма країнами (Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією), мовна ситуація є особливо різноманітною. У районах, де компактно проживає угорська меншина (Берегівський, Виноградівський райони), угорська мова активно використовується в освіті, культурному житті та побутовому спілкуванні. Багато представників угорської меншини є білінгами, володіючи як угорською, так і українською мовами. У прикордонних зі Словаччиною районах відчувається певний вплив словацької мови, хоча він менш помітний, ніж угорський. У південних районах Закарпаття, що межують з Румунією, проживають румунська та молдовська меншини, для яких рідними є румунська та молдовська мови відповідно.

У Чернівецькій області, яка межує з Румунією, румунська мова є рідною для значної частини населення прикордонних районів Герцаївського та Сторожинецького районів. Тут також поширений білінгвізм, і багато мешканців вільно володіють як румунською, так і українською мовами. Важливо також зазначити, що на мовну ситуацію впливають міграційні процеси, зокрема трудова міграція. Багато мешканців карпатських прикордонних районів працюють за кордоном, що сприяє поширенню знання іноземних мов, особливо польської, чеської, італійської та інших. Збереження та підтримка регіональних мов і діалектів у прикордонних районах є важливим завданням. Це включає підтримку освіти рідними мовами національних меншин, популяризацію місцевих говірок через культурні заходи та засоби масової інформації, а також заохочення вивчення мов сусідніх країн.

Отже, мовна ситуація в Карпатському прикордонні є складним і динамічним явищем, що відображає історичні, культурні та соціальні процеси, які відбуваються в цьому унікальному регіоні. Взаємодія української мови, її діалектів та мов сусідніх країн створює особливий лінгвістичний ландшафт, який потребує уважного вивчення та зваженої мовної політики для забезпечення як мовної інтеграції, так і збереження культурного різноманіття.

4.2 Діалекти, мовні запозичення, двомовність

Карпатський регіон України є унікальною територією з точки зору лінгвістичного розмаїття. Тут тісно переплітаються діалектні особливості української мови, численні мовні запозичення, зумовлені

сусідством з іншими країнами та історичними процесами, а також явище двомовності, поширене серед мешканців прикордонних територій та національних меншин. Дослідження цих трьох аспектів – діалектів, мовних запозичень та двомовності – на прикладі Карпатського регіону дає змогу глибше зрозуміти складні мовні процеси, що відбуваються в регіоні, їхній вплив на культурну ідентичність місцевого населення та загальну мовну картину України.

Розпочнемо з діалектів. Карпатський регіон славиться своїм багатим діалектним розмаїттям. Тут виділяють кілька основних груп говірок, серед яких найвідоміші – гуцульська, бойківська та лемківська. Кожен з цих діалектів має свої унікальні фонетичні, лексичні та граматичні особливості, які відрізняють їх як від літературної української мови, так і між собою. «Кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не трапляючи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору» [5].

Гуцульський діалект, поширений на півдні Івано-Франківської та частково Чернівецької і Закарпатської областей, вирізняється своєю мелодійністю, значною кількістю архаїзмів та лексикою, пов'язаною з гірським побутом, вівчарством та лісовим господарством. Бойківський діалект, поширений у центральній частині Українських Карпат (Львівська, Івано-Франківська та Закарпатська області), характеризується збереженням деяких архаїчних рис, відмінностями у наголошуванні та своєрідною вимовою окремих звуків. Лемківський діалект, поширений переважно на захід від річки Сян (за межами сучасної України, але історично пов'язаний з Карпатським регіоном), має свої особливості, що сформувалися під впливом сусідніх слов'янських мов, зокрема польської та словацької. Це проявляється у фонетиці (наприклад, так званий "якаючий" тип вимови), лексиці (значна кількість полонізмів та словакізмів) та деяких граматичних рисах.

Перейдемо до мовних запозичень. Карпатський регіон, будучи прикордонним, протягом своєї історії зазнавав впливу різних мов. Сусідство з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією призвело до проникнення значної кількості запозичень у місцеві говірки. У прикордонних з Польщею районах Львівської області багато мешканців володіють як українською (часто діалектною), так і польською мовами. Це зумовлено як історичними зв'язками, так і сучасними транскордонними контактами. На Закарпатті, де

проживають значні угорська та румунська меншини, білінгвізм є нормою. Представники цих меншин часто вільно володіють як рідною мовою, так і українською. Це забезпечує їхню інтеграцію в українське суспільство, зберігаючи при цьому їхню культурну та мовну ідентичність.

Двомовність у Карпатському регіоні не обмежується лише володінням українською та мовою сусідньої країни. Серед певної частини населення поширене також володіння російською мовою, що є наслідком радянського періоду. Крім того, зростає кількість людей, які володіють іноземними мовами, такими як англійська, німецька та інші, що пов'язано з трудовою міграцією та загальною глобалізацією. Двомовність у Карпатському регіоні має як соціальні, так і культурні наслідки. З одного боку, володіння кількома мовами розширює можливості для спілкування, освіти та працевлаштування. З іншого боку, це може призводити до явищ мовної інтерференції, коли елементи однієї мови проникають в іншу.

Підсумовуючи, Карпатський регіон є унікальним лінгвістичним простором, де діалекти української мови, численні мовні запозичення та поширена двомовність тісно взаємодіють, формуючи складну та багату мовну картину. Діалекти є важливим елементом культурної ідентичності місцевого населення, мовні запозичення відображають історичні та міжкультурні зв'язки, а двомовність є наслідком прикордонного розташування та проживання національних меншин. Дослідження цих мовних явищ є важливим для розуміння лінгвістичних процесів в Україні та збереження її культурної спадщини.

Діалекти не лише є засобом спілкування, але й відіграють важливу роль у збереженні культурних традицій та передачі знань з покоління в покоління. У діалектній лексиці часто зберігаються назви унікальних місцевих реалій, традиційних ремесел, обрядів. Наприклад, гуцульські коломийки, виконувані діалектною мовою, є невід'ємною частиною місцевої фольклорної традиції. Бойківські приказки та прислів'я, лемківські народні пісні – все це є носіями культурної інформації, закодованої в діалектній формі. Збереження та популяризація діалектів сприяє підтримці культурної самобутності регіону.

Мовні запозичення, інтегруючись у місцеві говірки, стають їхньою невід'ємною частиною, відображаючи історію контактів з іншими культурами. Вони свідчать про відкритість регіону до зовнішніх впливів та здатність адаптувати іншомовні елементи до власної мовної системи. Ці запозичення часто настільки глибоко проникають у мову, що носії вже не сприймають їх як іноземні. Наприклад, угорські запозичення в закарпатських говірках стали органічною частиною

повсякденного мовлення.

На думку Р.Фасольда, ставлення до мови – це завжди відображення ставлення етнічних груп одна до одної: реакція людини на мову мало залежить від властивостей самої мови, а найчастіше обумовлена ставленням до мовця [6, с.148]. Двомовність у Карпатському регіоні є не лише практичною навичкою, але й важливим фактором міжкультурної комунікації. Володіння мовами сусідніх країн сприяє налагодженню транскордонних зв'язків, розвитку туризму та культурного обміну. Для представників національних меншин двомовність є засобом збереження своєї етнічної ідентичності та одночасно інтеграції в українське суспільство. Однак, важливо забезпечити умови для гармонійного розвитку як державної мови, так і мов меншин, уникаючи мовної асиміляції. Сучасні тенденції, такі як глобалізація та розвиток інформаційних технологій, також впливають на мовну ситуацію в Карпатському регіоні. Зростає вплив літературної української мови через засоби масової інформації та систему освіти, що може призводити до поступового нівелювання діалектних особливостей. Водночас, інтернет та соціальні мережі створюють нові можливості для збереження та популяризації діалектів, а також для вивчення іноземних мов.

Для підтримки мовного розмаїття Карпатського регіону важливими є такі заходи, як документування та дослідження місцевих діалектів, підтримка освіти рідними мовами національних меншин, популяризація діалектів у культурних заходах та засобах масової інформації, а також заохочення вивчення мов сусідніх країн. Збереження мовної спадщини є важливим для підтримання культурної ідентичності регіону та збагачення загальноукраїнської мовної картини. Отже, діалекти, мовні запозичення та двомовність є ключовими характеристиками мовної ситуації в Карпатському регіоні. Вони відображають багатовікову історію регіону, його географічне розташування та культурні контакти. Подальше дослідження цих явищ є важливим для глибокого розуміння лінгвістичних процесів та збереження культурної спадщини Карпат.

Мовна інтерференція, тобто взаємний вплив двох або більше мов, якими володіє білінгв або поліглот, є досить поширеним явищем у Карпатському регіоні. Це може проявлятися на різних рівнях мови: фонетичному (перенесення особливостей вимови з однієї мови на іншу), лексичному (вживання слів з однієї мови в контексті іншої) та граматичному (калькування граматичних структур). Наприклад, носії української та польської мов у прикордонних районах можуть несвідомо використовувати польську інтонацію, вживати кальки з польської лексики або використовувати граматичні конструкції, характерні для польської мови, в українському мовленні, і навпаки.

Аналогічні процеси відбуваються і при контакті української з угорською, румунською та іншими мовами. Дослідження мовної інтерференції є важливим для розуміння механізмів мовного контакту та його наслідків для мовної системи індивіда та регіону в цілому.

Ставлення місцевого населення до своїх діалектів є неоднозначним. З одного боку, діалект часто сприймається як символ місцевої ідентичності, як "своя" мова, що відрізняє мешканців певного села чи регіону від інших. Діалектне мовлення може використовуватися як засіб вираження солідарності та приналежності до певної спільноти. З іншого боку, існує певна стигматизація діалектів, особливо в офіційному спілкуванні та освітньому середовищі, де перевага надається літературній мові. Молодь часто вважає діалект "несучасною" або "сільською" мовою. Тому важливим є формування позитивного ставлення до діалектів як до цінної складової культурної спадщини.

Щодо мовних запозичень, ставлення до них також може варіюватися. Деякі запозичення настільки увійшли в ужиток, що вже не сприймаються як чужорідні. Інші можуть викликати певне несприйняття, особливо якщо існують питомі українські відповідники. Однак, загалом, мовні запозичення розглядаються як неминучий наслідок мовних контактів та як спосіб збагачення словникового запасу. Отже, більш глибокий розгляд питань мовної інтерференції та ставлення місцевого населення до діалектів і запозичень дозволяє краще зрозуміти складну динаміку мовної ситуації в Карпатському регіоні. Збереження мовного розмаїття вимагає не лише лінгвістичних досліджень, але й свідомої підтримки та популяризації місцевих говірок і толерантного ставлення до мовних контактів.

4.3 Писемність, освіта та міжмовна взаємодія

Карпатський регіон України, з його багатою історією, культурним розмаїттям та географічним розташуванням на перетині кількох держав, є надзвичайно цікавим об'єктом для дослідження питань писемності, освіти та міжмовної взаємодії [7]. Ці три аспекти тісно переплітаються, формуючи унікальний лінгвістично-культурний ландшафт регіону, що відображає його складну історичну долю та сучасні соціолінгвістичні процеси. Розгляд розвитку писемності, організації освіти та особливостей міжмовної взаємодії на прикладі Карпатського регіону дає змогу глибше зрозуміти механізми збереження та розвитку мови й культури в умовах поліетнічності та прикордоння.

Історія писемності на теренах Карпатського регіону сягає давніх часів. Поширення християнства супроводжувалося проникненням церковнослов'янської писемності, яка стала основою для розвитку місцевих літературних традицій. Упродовж століть на цих землях використовувалися різні графічні системи, зокрема кирилиця, латиниця (особливо в періоди перебування під владою Польщі та Австро-Угорщини). Розвиток власне української писемності на народній основі відбувався поступово, зазнаючи впливу як загальноукраїнських літературних процесів, так і місцевих діалектних особливостей. У XIX столітті, в епоху національного відродження, зростає інтерес до вивчення та фіксації місцевих говірок, фольклору, що сприяло розвитку регіональної літературної традиції, яка часто використовувала діалектні елементи.

Освіта в Карпатському регіоні також має свою специфіку, зумовлену його історичним та етнічним розмаїттям. У різні періоди історії на цих землях діяли школи з різними мовами навчання, що відображало політичну приналежність регіону та потреби місцевих громад. За часів Австро-Угорщини розвивалася мережа шкіл з німецькою, польською, угорською та румунською мовами навчання, поряд з українськими школами. У міжвоєнний період, коли частина Карпат входила до складу Чехословаччини, значна увага приділялася розвитку української освіти. У радянський період домінувала російська мова навчання, хоча українська мова також була представлена в освітній системі.

Сучасна освітня система в Карпатському регіоні України функціонує відповідно до загальнодержавних стандартів, де основною мовою навчання є українська. Водночас, у регіоні існують школи та класи з навчанням мовами національних меншин – угорською, румунською, польською, що забезпечує право представників цих меншин на здобуття освіти рідною мовою. Це сприяє збереженню їхньої мовної та культурної ідентичності. Важливим аспектом сучасної освіти є також вивчення іноземних мов, що є особливо актуальним для прикордонного регіону.

Міжмовна взаємодія в Карпатському регіоні є постійним та інтенсивним процесом, зумовленим його географічним розташуванням та поліетнічним складом населення. Контакти між носіями української мови (в її літературній та діалектних формах) та мов сусідніх країн (польської, словацької, угорської, румунської) призводять до різноманітних лінгвістичних явищ, таких як мовні запозичення, білінгвізм, мовна інтерференція.

Мовні запозичення з сусідніх мов збагачують лексичний склад місцевих говірок, відображаючи історичні, економічні та культурні зв'язки. Наприклад, у гуцульській говірці присутні румунізми, пов'язані

з вівчарством, у закарпатських говірках – угорські та словацькі запозичення, у говірках прикордонних з Польщею районів – полонізми. Ці запозичення часто адаптуються до фонетичної та граматичної системи української мови, стаючи її органічною частиною.

Білінгвізм є поширеним явищем серед мешканців прикордонних районів та представників національних меншин. Володіння двома або більше мовами є не лише засобом комунікації, але й важливим елементом культурної ідентичності та соціальної інтеграції. Багато мешканців Карпат вільно володіють як українською (часто діалектною), так і мовою сусідньої країни або мовою своєї етнічної групи. Мовна інтерференція, тобто взаємний вплив мов, якими володіє білінгв, також є помітним явищем. Це може проявлятися на різних рівнях мови – фонетичному, лексичному, граматичному. Вивчення мовної інтерференції допомагає краще зрозуміти механізми мовного контакту та його вплив на мовну компетенцію індивіда.

Отже, писемність, освіта та міжмовна взаємодія є ключовими аспектами мовно-культурного розвитку Карпатського регіону. Історичні особливості розвитку писемності, багатомовна система освіти та інтенсивна міжмовна взаємодія формують унікальний лінгвістичний ландшафт регіону, що потребує подальшого дослідження та уваги з точки зору збереження мовного та культурного розмаїття.

Розвиток писемності в Карпатському регіоні тісно пов'язаний з релігійними та культурними впливами. Поширення церковнослов'янської мови мало визначальне значення для формування ранньої писемної традиції. З часом, під впливом народної мови, церковнослов'янська зазнавала певних змін, наближаючись до розмовної мови. У пізніші періоди, особливо в умовах політичної роздробленості та перебування під владою різних держав, розвивалися локальні писемні практики, які відображали місцеві мовні особливості. У XIX столітті, з початком національного відродження, зростає інтерес до збирання та публікації фольклорних матеріалів, записаних місцевими говірками, що сприяло усвідомленню самоцінності народної мови та її відображенню на письмі.

Система освіти в Карпатському регіоні завжди була відображенням політичної та соціокультурної ситуації. За часів Австро-Угорщини існувала досить розгалужена мережа початкових та середніх шкіл з різними мовами навчання, що забезпечувало освітні потреби різних етнічних груп. Українські школи відігравали важливу роль у збереженні національної ідентичності. У міжвоєнний період, у складі Чехословаччини, українська освіта отримала державну підтримку. Радянський період характеризувався домінуванням російської мови, що мало певні наслідки для розвитку та функціонування української

мови в регіоні. Сучасна Україна прагне забезпечити рівні можливості для розвитку всіх мов, представлених у регіоні, через систему освіти та культурні ініціативи.

Міжмовна взаємодія в Карпатському регіоні є джерелом як лінгвістичного збагачення, так і певних викликів. З одного боку, запозичення з сусідніх мов роблять місцеві говірки більш колоритними та відображають багату історію міжкультурних контактів. Білінгвізм розширює комунікативні можливості мешканців регіону. З іншого боку, інтенсивні мовні контакти можуть призводити до явищ мовної інтерференції, а в певних умовах – і до мовної асиміляції. Тому важливим є проведення зваженої мовної політики, спрямованої на підтримку як державної української мови, так і мов національних меншин та регіональних говірок.

Сучасні інформаційні технології також впливають на писемність, освіту та міжмовну взаємодію в Карпатському регіоні. Інтернет та соціальні мережі створюють нові платформи для використання та поширення різних мов, включаючи місцеві діалекти. Онлайн-ресурси можуть використовуватися для вивчення мов, популяризації культурної спадщини та налагодження міжкультурного діалогу.

Для подальшого розвитку мовно-культурного середовища Карпатського регіону важливим є підтримка наукових досліджень у галузі діалектології, лінгвістики контакту та історії освіти. Розвиток освітніх програм, спрямованих на вивчення місцевих говірок та мов сусідніх країн, сприятиме збереженню мовного розмаїття та зміцненню міжкультурної комунікації. Підтримка культурних ініціатив, що використовують місцеві діалекти та відображають багатомовність регіону, сприятиме підвищенню культурної цінності мовного розмаїття.

Отже, писемність, освіта та міжмовна взаємодія є ключовими елементами мовно-культурного життя Карпатського регіону. Їхній розвиток протягом історії відображає складні політичні, соціальні та культурні процеси, що відбувалися на цих землях. У сучасному світі підтримка мовного розмаїття та забезпечення гармонійного співіснування різних мов і культур є важливим завданням для сталого розвитку регіону [8].

Роль місцевих інтелектуалів та культурних діячів у розвитку писемності та освіти Карпатського регіону є надзвичайно вагомою. Протягом століть письменники, педагоги, фольклористи докладали значних зусиль для збереження та популяризації місцевої мови та культури. Вони збирали та записували зразки народної творчості, створювали літературні твори на основі місцевих говірок, розробляли навчальні матеріали та сприяли розвитку національної свідомості через освіту. Їхня діяльність сприяла формуванню регіональної культурної ідентичності та збереженню мовної спадщини.

Туристична галузь також відіграє все більшу роль у міжмовній комунікації в Карпатському регіоні. Зростання потоку туристів з різних країн зумовлює необхідність володіння іноземними мовами серед працівників сфери обслуговування та місцевого населення. Це стимулює вивчення іноземних мов та сприяє міжкультурному обміну. Водночас, туристичний інтерес до місцевої культури може сприяти популяризації місцевих діалектів та традицій.

Таким чином, писемність, освіта та міжмовна взаємодія в Карпатському регіоні є складними та динамічними процесами, що формуються під впливом історичних, культурних, соціальних та економічних факторів. Роль інтелектуалів та вплив туристичної галузі є додатковими аспектами, які слід враховувати при аналізі мовно-культурної ситуації в регіоні. Підтримка мовного розмаїття, розвиток освіти та сприяння міжкультурному діалогу є важливими умовами для сталого розвитку Карпатського регіону як унікального культурного центру України.

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягає сутність сакрального простору в культурі Карпатського регіону?
2. Які відмінності існують між православною, греко-католицькою та римо-католицькою традицією на території Карпат?
3. Назвіть основні архітектурні стилі дерев'яних церков Карпатського регіону.
4. Які дохристиянські елементи збереглися в обрядовості релігійних свят Карпат?
5. Як паломництва впливають на збереження духовної традиції та ідентичності Карпатського регіону?

Завдання для самостійної роботи

1. Порівняйте типи дерев'яних храмів у Бойківщині, Гуцульщині та Лемківщині.
2. Підготуйте коротке есе на тему: «Релігійний обряд як форма збереження колективної пам'яті».
3. Проаналізуйте іконописні традиції Карпатського регіону та створіть презентацію про їхні особливості.
4. Опишіть духовний ландшафт рідного села/міста, зазначивши сакральні об'єкти.
5. Проведіть дослідження про культ святих у Карпатах: святі-покровителі місцевостей.

6. Дослідіть трансформацію великодніх та різдвяних обрядів у селах Карпат протягом останніх 100 років.
7. Складіть карту паломницьких маршрутів Карпатського регіону.
8. Напишіть твір-роздум на тему: «Релігійна символіка у народному мистецтві Карпат».
9. Зробіть аналітичний огляд одного з музеїв, присвячених духовній культурі Карпат.
10. Підготуйте порівняльну таблицю релігійних свят за григоріанським та юліанським календарем у Карпатах.

Рекомендовані теми рефератів

1. Сакральна географія Карпатського регіону: храми, каплички, монастирі.
2. Дерев'яні церкви Карпат як символ віри і мистецької досконалості.
3. Християнські паломництва Карпат: духовна традиція і сучасні виклики.
4. Дохристиянські мотиви у святкових обрядах: синкретизм і спадкоємність.
5. Особливості храмової архітектури в українсько-румунському прикордонні.
6. Народна релігійність гуцулів: обряди, молитви, звичаї.
7. Іконописні осередки Карпатського регіону: стилістика, колористика, тематика.
8. Символіка вишивки й різьблення в релігійному контексті Карпат.
9. Молитовні практики і оберегові традиції в духовному житті горян.
10. Сучасні тенденції охорони релігійної спадщини Карпатського регіону.

Перелік літературних джерел

1. Яблоновська-Грищенко Є. Д. Пісенні діалекти зяблика на території Лісової та Лісостепової зон України і Українських Карпат // Тези Міжнар. конфер. "Біологія XXI століття: теорія, практика, викладання", Черкаси, 1-4 квітня 2007 р. – К., 2007. – С. 269-270
2. Мова і культура. Досягнення наукових установ на зламі історичної доби. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/2118>
3. Pisarek W. Polityka językowa w wybranych krajach europejskich / W. Pisarek // J. Warchala, D. Krzyżak (red.), Polska polityka językowa w Unii Europejskiej. – Katowice, 2008. – S. 79-105.

4. Kutylowska K. Polityka językowa w Europie. Raport analityczny / K. Kutylowska. – Warszawa, 2013.
5. Франко І. Я. Літературна мова і діалекти / / 1. Я. Франко Зібр. тв.: У 50 т. К.: Наук, думка, 1982. – Т. 37. – С. 207.
6. Fasold R. The Sociolinguistic of Society / Ralph Fasold. – Oxford: Basic Blackwell, 1984. – 336 p.
7. Бокань В., Польовий Л. Історія культури України. – К., 1998.
8. Історія української та зарубіжної культури: Навч. посібник /За ред. С.М.Клапчука, В.Ф. Остафійчука. – К., 1999, 2002

РОЗДІЛ 5.

КУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ

5.1 Спільні елементи в обрядах, мистецтві та побуті

Територія українсько-румунських Карпат формувалася внаслідок складної історичної, політичної й етнокультурної взаємодії. Географія Карпатського регіону – включно з Гуцульщиною, Буковиною, Закарпаттям із українського боку та Марамурешем, Північною Молдовою з боку Румунії – забезпечила контактне поле між східнослов'янською й балкано-романською цивілізацією. Природні бар'єри гір поєднувалися з міжетнічними контактами через трансальпійські перевали, що сприяло виробленню структурної спорідненості в соціальних інституціях, релігійних практиках, мистецьких формах та побуті, зберігаючи місцеві варіації.

Значення мови як кодової системи культури осмислюється також крізь мовну політику та ідеологічні практики сучасної України, спрямовані на збереження ідентичності в регіонах етноконтакту [1-4]. Контекст Карпат характеизується як багатомовний – українська, румунська, угорська, польська та інші мови мають соціокультурне і символічне значення, що позначається на локальних моделях взаємодії. Дослідження функціональних стилів української мови демонструють, що в письмовій та усній традиції зберігаються історичні форми спілкування, які віддзеркалюють звичаї, моральні цінності та етнічні риси регіону [4]. У цій частині Карпат етнічна приналежність часто проявляється саме через мову, а також через обряди, матеріальну й символічну культуру [1,2].

Синхронія календарних обрядів відзначає міцний зв'язок між українськими й румунськими громадами Карпат. Річний цикл наповнений спільними святами: Різдво, Великдень, Зелені свята, Івана Купала. Для обох культур характерне колядування із іграми, театралізованими діями (вертепами), виготовленням і розписом писанок, що мають архетипічні мотиви (дерево життя, хрест, сонце, ромбічна сітка), подібні не лише тематично, але й технічно.

У спостереженнях польових етнографів зафіксовано спільність структури обряду: підготовка до свята, освячення елементів харчування (пасок, яєць), ритуальні паління вогнищ та «очищення» через воду і вогонь. Типовими для гуцульських та марамурських сіл залишаються обряди очищення та закликання добробуту, подібна композиція колядок і щедрівок, навіть зі збереженням багатьох архаїчних співів і формул.

Весільна обрядовість, окрім обмінних і символічно-наповнених ритуалів (гілка-дерево, рушники, спеціальний хліб-коровай, танець «горошина», хода до церкви з музикою), містить спільні структурні етапи: передвесільні дії, основне святкування (часто – три дні), обряд зняття покривала (українське – зняття хустки; румунське – танок із вінком/*hora miresei*). Аналогічно й у поховальній обрядовості зберігається культ предків, обрядова їжа, виготовлення символічних хрестів і супровідних пісень.

Стійкість ритуалу обумовлена не лише релігійним чинником (православ'я), а також глибоко закоріненою уявою про циклічність часу – що позначається схожими мотивами та організацією обрядів по обидві сторони Карпат.

Близькістю природних умов обумовлена схожість технік зведення традиційного житла – «хат на зруб», дерев'яних церков зі стрімкими дахами, гонтовим або драничним покриттям, глибоко профільованим різьбленням на фасадах. Типові карпатські храми будувалися без жодного цвяха – техніка «в ластівчин хвіст» поширена як у села Гуцульщини, так і в селах Марамурешу. Внутрішнє оздоблення характеризується використанням геометричних орнаментів, сонячних знаків, розпису й виконання іконостасів з місцевих порід дерева.

Карпатський ландшафт і його історико-геологічна унікальність (зокрема, наявність окремих ізольованих гірських груп, про що свідчать філогеографічні дані щодо рослинного світу [5]) сприяли тому, що техніки, мотиви й види художньої обробки деревини мали змогу укорінитися як специфічний стиль. Це простежується і в особливих типах хрестів, дзвіниць, господарських будівель, спільних у традиціях обох народів.

Музичне багатство Карпатської дуги – одна з найяскравіших ознак її культурної цілісності. Як гуцули, так і мармарощьські румуни, уживають практично ідентичний комплект народних інструментів: трембіту (подовжену дерев'яну трубу), скрипку, цимбали, бузуку/кобзу, флуєр (сопілкоподібну флейту). Характерне багатоголосся, притаманне «гудацькій музиці», мелізматичність та застосування танцювальних ритмів (наприклад, аркан, гуцулка чи *hora*) є спільною рисою для обох культур.

Урочисті й святкові події, пов'язані з життєвим циклом, завжди супроводжувалися співом, інструментальними імпровізаціями, а типові строї (весняні, весільні, поховальні) збігаються за ритмікою та емоційним спрямуванням.

Вишивка як універсальний код етнокультурної ідентичності має низку спільних рис: технічна організація вишивки гладдю та хрестиком, кольорова гама (домінування чорного, червоного, білого,

жовтого), а також улюблені мотиви – дерево життя, ромби, стилізовані квіти, грабельки, хатки тощо. Орнаментака сорочок, настінних рушників, фартухів, поясів демонструє спільне походження чи обмін мотивами. У традиційних костюмах (гуцульська «гуня», румунська «*cioareci*», пояси-череси, оксамитові безрукавки, хустки) проглядаються спільні технології й матеріали – конопляне та лляне полотно, овеча вовна, вручну виготовлені ґудзики й прикраси.

Зафіксований феномен «линяного килима» – вовняного покривала з геометричним рисунком, знаного як у гуцулів, так і в мешканців Марамурешу. Присутня у весільній та господарській обрядовості як ритуальний подарунок молодим, покривало, що символізує добробут.

Карпатська економіка тривалий період базувалася на типових для гірських регіонів традиціях – вівчарство, трансгумансне (сезонне) скотарство, бортництво, лісовий промисел. Образ чабана (пастуха), його хатина-стаї (тимчасове житло на полонині), набір знарядь (котрі мають ідентичні або схожі найменування й функціонал: ковш, діжечка, сирниці/*caș*, бринза/*urda*, різноманітні закваски, казани) структурують соціальну організацію гірських громад. Одяг чабана – гунь із вовни, солом'яний капелюх, овечі кожухи, дерев'яні або шкіряні черевики («клумпи»/«опінки») – майже не має відмінностей між українськими й румунськими полонинниками.

Традиції обробітку лісу, теслярства, бондарства (виготовлення бочок, діжок, корит) зберігаються в обох етносимволічних середовищах. Окрім того, процеси взаємовпливу прочитуються і в термінології ремесел, назвах інструментів, техніках будівництва.

Ткацтво – ще одна підвалинна обох культур, фіксується загальна техніка підготовки ниток, влаштування кросен, виготовлення ліжників, килимів, доріжок із домінуванням геометричного орнаменту. Румунське ткацтво відзначається коврами (*covor*), українське – ліжниками й доріжками. Обидві культури практикують виготовлення ритуальних рушників – як весільних, так і обрядових (наприклад, для ікон). Гончарство (виготовлення посуду для молочних продуктів, керамічних свічників, фігурок) так само демонструє близькість декоративних прийомів і форм.

Побутова організація господарства має виразну сезонність, пов'язану із гірським рельєфом і кліматом (що підтверджено кліматичними дослідженнями регіону [6]), а збереження традиційного помешкання і розподілу праці – показник стійкості до модернізації.

У межах українсько-румунських Карпат простежується спільна міфологічна основа індоєвропейського кореня: уявлення про «верховного бога-громовержця» (український Перун, румунський перекладний образ Зеуса), вірування в надприродних істот (лісовик,

мавки/*iele*, упир/*strigoi*), магічна символіка в жіночих і чоловічих орнаментах.

Звичайі захисту хати та господарства забезпечуються за допомогою оберегової вишивки, обв'язуванням стрічок, уживання купальських або різдвяних прикрас із зашифрованими знаками роду, плодючості, захисту. Аналогічні мотиви в народному віруванні – клятви, закляття, церемоніальні танці, закликання дощу чи сонця – фіксують глибинний символізм щорічних циклів природи.

Мова і культура Карпат залучені до процесів етнічної мобілізації та збереження ідентичності. Українське законодавство й освітня політика підтримують офіційний статус української мови навіть у регіонах з компактним проживанням румунських меншин, а молодіжні практики соціалізації (зокрема у сфері шкільної, університетської освіти) рухаються до моделі «чистої» української мови як еталонної [1-3]. Для обох націй характерні романтизовані уявлення про мову як ключову ознаку національного буття, що артикулюється через повернення до автентичних побутових, обрядових, мистецьких практик [2,4].

У сусідніх Карпатах, по той бік кордону, можемо спостерігати схожий процес: румунська освітня політика сприяє підвищенню престижу румунської мови, водночас зберігаючи плюралізм та можливість освіти іншими мовами відповідно до базових європейських цінностей [3].

Українсько-румунські Карпати постають як простір інтенсивної культурної дифузії та паралельного розвитку споріднених, але й автохтонних, форм життя. Обряди, мистецтво, форми господарювання й побуту зазнавали впливу як природно-географічних обставин (ізолювані долини, складна орографія, мікрокліматичні варіації [5, 6]), так і соціально-політичних процесів (зміни кордонів, мовна політика, захист прав меншин [1-3]). Спільний сакральний ритм, близькість візуальних і музичних кодів, подібність структури сім'ї, праці та побуту створюють підмурівок для конструювання спільної ідентичності гірських мешканців – гуцулів, буковинців, марамурешців.

Історико-культурне підґрунтя, релігійні уявлення, міфологія та невід'ємний вплив природного середовища формують унікальний цивілізаційний ландшафт – простір, де етнічне й трансетнічне, локальне й надрегіональне зростаються у неповторний культурний феномен Карпат.

5.2 Карпати як простір міжкультурного діалогу

Діалог між українською та румунською культурами найяскравіший у прикордонних регіонах, таких як Буковина та Карпати, де століття співіснування створили гібридне культурне середовище. Попередня відповідь добре описує спільні ритуали, фольклорні традиції та сучасні міжкультурні події, але потрібна подальша конкретизація та дослідницький аналіз щодо мовної політики, ідентичності та проблем цифрового збереження.

Спільний історичний досвід у таких регіонах, як Буковина, до середини XX століття створював глибоко переплетений культурний ландшафт. Найважливіше те, що зміна політичного контексту, особливо післявоєнна радянська українізація української Буковини, мала помітні наслідки не лише для етнічних відносин та культурної практики, але й для передачі та реконфігурації місцевих систем знань. Наприклад, етноботанічні дослідження показують, що, незважаючи на спільну спадщину, розбіжності в місцевих знаннях і традиціях виникли по той бік кордону: політика українізації радянської епохи та вплив загальнорадянських культурних стандартів призвели до помітних відмінностей у тому, як румунська та українська громади в Україні та Румунії пам'ятають і практикують традиційну медицину, навіть попри значне перекриття та тривалі зв'язки, що зберігаються [1].

Діалог між цими культурами значною мірою опосередковується мовною політикою та освітніми рамками. В Україні проєкт націотворення після 1991 року надавав пріоритет відродженню та стандартизації української мови, іноді за рахунок мов місцевих меншин (включаючи румунські). Практика в українських школах, включаючи коригувальний зворотний зв'язок та ідеології, що цінують «чисту мову», сприяє як українській мовній ідентичності, так і, іноді, відсуває на другий план двомовні або багатомовні реалії прикордонних регіонів [2, 3]. Мовна політика у вищій освіті відображає балансування: хоча українська мова є пріоритетною, «особливий статус мов національних меншин підтримується в багатьох вищих навчальних закладах», а європейські рамки мовних прав стають дедалі впливовішими [4]. Однак практичне впровадження часто змушує носіїв меншин (румун) вирішувати, чи культурна адаптація, чи збереження.

Ці політично обумовлені процеси перетинаються з повсякденною багатомовною практикою. Для багатьох мешканців – дітей, сімей, освітян – співіснування (і перемикання між) української, румунської, російської та інколи інших мов є рутинним, формуючи живий діалог, який одночасно кидає виклик і збагачує особисту та групову ідентичність [1, 3]. Освітні дослідження показують, що хоча політика на національному рівні може сприяти мовній об'єднанню, на

практиці ставлення до двомовності або навіть тримовності серед молоді є напрощуд позитивним, а місцеві школи часто поєднують культурні практики [3].

Міграція – як внутрішня в межах України, так і еміграція (зокрема з Румунії до країн ЄС) – змінює культурний діалог. Результати досліджень румунських діаспорних громад, наприклад, в Іспанії, свідчать про те, що тривала міграція може призвести до поступової втрати мови та культурних традицій походження серед молоді, особливо коли діти асимілюються в приймаючих суспільствах, а використання їхньої рідної мови зменшується [5]. Хоча це створює ризик культурного виснаження, це також демонструє адаптивні способи розвитку культурної ідентичності та діалогу в нових контекстах, що свідчить про їх динамізм.

ЮНЕСКО розглядає нематеріальну культурну спадщину як основоположну для групової ідентичності та прав людини, але водночас надзвичайно вразливу до втрат в умовах глобалізації [6, 7]. Міжкультурні практики на українсько-румунському прикордонні – від музики та рукоділля до ритуалів та усної історії – потребують систематичного та чутливого захисту. Сучасні інформаційні технології пропонують потужні інструменти для документування, архівування та поширення спадщини. Віртуальна реальність, передова обробка зображень та соціальні мережі надають нові можливості для захопливого, точного та партисипативного збереження культури, яке може долати кордони та розбіжності між поколіннями [8-12].

Однак, цифрове збереження залишається недостатньо розвиненим у багатьох аспектах: необхідно виконати багато роботи для стандартизації методів, уточнення інституційних ролей та сприяння участі громадськості, особливо серед місцевих громад, які самі є носіями цієї спадщини [10, 12]. Тим часом соціальні мережі сприяють широкій взаємодії зацікавлених сторін, дозволяючи культурному діалогу охоплювати не лише регіональну, а й глобальну аудиторію, тим самим підтримуючи культурне розмаїття, незважаючи на міграцію та відстань [9].

Останні події в українській культурній політиці відображають зусилля, спрямовані на зміцнення місцевих культур та протидію зовнішньому (зокрема, російському) впливу через гібридну, орієнтовану на громаду модель управління. Такі ініціативи посилили міжнародне визнання української культури та просувають бачення мультикультурного, інклюзивного суспільства [13]. Однак успіх політики залежить від нюансованої інтеграції інтересів меншин (включаючи румунів) та проактивного захисту їхніх мовних та культурних прав.

Значний потенціал залишається у підтримці ініціатив, що керуються громадами, сприянні двомовним/багатомовним освітнім програмам, створенні спільних цифрових архівів та організації транскордонних культурних та наукових заходів, що дозволяє підтримувати динамічний та орієнтований на майбутнє українсько-румунський культурний діалог.

Діалог між українською та румунською культурами складається з щільної мережі спільної історії, мовних практик, що розвиваються, міграційних потоків та інноваційних стратегій цифрового збереження. Ці елементи разом створюють складну, але стійку міжкультурну екосистему. Хоча політика та освіта відіграють вирішальну роль – іноді полегшуючи, іноді ускладнюючи діалог – діяльність місцевих громад та адаптивний потенціал цифрових технологій мають вирішальне значення для підтримки та переосмислення цього діалогу з урахуванням сучасних викликів [12, 13].

Карпатський регіон – унікальний простір євроінтеграційного та транскордонного співробітництва між Україною та Румунією, де спільні культурні проекти та ініціативи мають як глибоке історичне підґрунтя, так і сучасний динамічний розвиток. Аналіз спільних українсько-румунських проектів у цій місцевості дозволяє оцінити не лише культурний і гуманітарний ефект таких ініціатив, а й їх значення для підтримки міжетнічного діалогу, сталого розвитку та збереження нематеріальної спадщини у глобалізованому світі.

Однією з основних платформ підтримки українсько-румунських проектів у Карпатському регіоні є програми транскордонного співробітництва, зокрема фінансовані Європейським союзом. Такі програми націлені на системну підтримку обміну у сферах культурної спадщини, туризму, неформальної освіти й локального підприємництва. Типовою ознакою сучасного етапу стала реалізація багатовекторних проектів, що поєднують організаційний рівень місцевої влади, університетські консорціуми, музеї, а також громадські об'єднання.

Не менш значущою є роль інституційної співпраці у сфері освіти, яка відзначається стратегією дотримання не лише українських законодавчих норм, орієнтованих на надання пріоритету українській мові й культурі, а й компромісної європейської моделі, що передбачає захист права нацменшин на навчання рідною мовою і підтримку багатомовності [1]. Окремі університетські партнерства сприяють академічному й культурному обміну – зокрема, шляхом спільних досліджень, мобільності студентів і викладачів, двомовних наукових публікацій, фахових атласів і підручників.

Щорічні фольклорні та мистецькі фестивалі («Буковинські зустрічі», «*Hora de la Prislop*» тощо) мають не лише презентаційний

характер, а й реально сприяють формуванню спільного культурного простору, що є живою платформою для підтримки локальної ідентичності, трансляції нематеріальної спадщини та консолідації громади. Такі ініціативи, згідно міжнародних стандартів охорони нематеріальної культурної спадщини, мають фундаментальне значення для конструювання самоідентифікації людей, що живуть у транскордонних регіонах, а також для забезпечення прав людини на культурне самовизначення та доступ до автентичних практик [2, 3].

Тематична спрямованість заходів охоплює не тільки фольклор, а й традиційну гастрономію, ремесла, церемоніальні практики, музичну спадщину, – тобто ті компоненти, які за своєю суттю є складовими індивідуальної й колективної культурної пам'яті та постійно відтворюються в умовах сучасності [2].

Використання цифрових технологій, таких як цифрові архіви, 3D-сканування, віртуальна та доповнена реальність, відкриває новий рівень інтеграції культурної спадщини у сучасний освітній та туристичний простір. Створення онлайн-платформ і мультимедійних проєктів (наприклад, електронних баз пісень, казок, сканів предметів ремесел, віртуального туру дерев'яними церквами) є не лише інструментом консервації, а й способом активізації молодіжної участі у переосмисленні та популяризації регіонального культурного надбання.

Технології віртуальної реальності демонструють високу ефективність для презентації складних і багатовимірних об'єктів – від архітектурних ансамблів до традиційних обрядів [4]. Використання сучасних алгоритмів (зокрема, 3D-Convolutional Neural Networks) дозволяє оцифрувати й аналізувати елементи нематеріальної спадщини для їхнього подальшого збереження та інтерактивного доступу, зберігаючи динаміку, багатозначність і символічний зміст інформації [5]. Це має особливу цінність в умовах ризиків втрати традицій через міграцію, урбанізацію чи глобалізацію [6, 7].

Паралельно із цифровізацією зростає значення соціальних медіа як платформи для взаємодії фахівців, носіїв культури та широкої аудиторії. Соціальні мережі не лише сприяють популяризації культурної спадщини, а й активізують участь громадян у процесі прийняття рішень щодо охорони та розвитку спадщини, підсилюють інклюзивність діалогу у транскордонних регіонах [8].

Транскордонні культурні проєкти не оминають складних питань мовної політики, що в Україні формується в умовах як внутрішньої українізації, так і зростаючого впливу європейських стандартів мультикультуралізму [1].

Офіційна увага до захисту мовних і культурних прав нацменшин проявляється, наприклад, у створенні двомовних класів, двомовних

підручників, підтримці шкіл для румунської громади в Україні та української громади в Румунії. Водночас освітні практики нерідко спрямовані на формування національної ідентичності через стандартизацію мови, що може супроводжуватися обмеженнями стосовно використання інших мов у публічній і офіційній сферах [9, 10]. Проте на регіональному рівні переважає прагматична модель співжиття, коли багатомовність стає перевагою для діалогу і розвитку, а академічне співробітництво університетів двох країн виступає "мостом" між різними ідеологіями.

Значущість ролі державних угод, комісій з прав національних меншин, осередків культурних товариств, локальних ініціатив громад тощо полягає у створенні сталої інфраструктури для сталого культурного розвитку [2, 3]. Міжурядові угоди й протоколи не лише легітимізують спільні заходи, але й стають основою для довгострокового планування й спільного представлення інтересів Карпатського регіону на міжнародній арені. Водночас саме участь громадянського суспільства (включаючи молодіжні табори, майстер-класи, локальні етнокультурні експедиції) забезпечує "живу" підтримку культурного діалогу.

Спільні україно-румунські культурні проекти та ініціативи в Карпатському регіоні – це інноваційний та багаторівневий процес, що поєднує традиції з технологічними, освітніми, інституційними і громадськими практиками. В умовах сучасних викликів (глобалізація, міграція, зміни в освітній і мовній політиці) такі проекти є не лише засобом захисту й передачі нематеріальної спадщини, а й каталізатором для розвитку діалогу, порозуміння і європейської інтеграції регіону [1-8]. *Culture thus becomes both a memory of the past and a proactive resource for building the future within a pluralistic, транснаціональний простір Карпат.*

5.3 Вплив глобалізації та сучасні виклики традиціям

У дослідженні впливу глобалізації на традиції регіону українсько-румунських Карпат слід зважати на багатовекторний характер сучасних трансформацій у сфері культури, мови й соціальної ідентичності.

Глобалізація, насамперед, призводить до ерозії локальних традицій – явища, фіксованого в багатьох гірських районах, де традиційно замкнена соціокультурна структура піддається впливу масової культури, ринку праці та міграції. Мобільність молоді, поширення глобальних стандартів споживання, освіти та медіа ускладнюють передачу традиційних знань між поколіннями, сприяючи

виникненню «культурної амнезії»: зникають унікальні обрядові практики, ремесла, локальні варіанти мови. Це часто призводить до втрати автентичного змісту – традиції стають поверхневими або комерціалізованими й репрезентуються як «фольклорний реквізит» для туристів, а не як жива форма культурної ідентичності. Особливо це помітно в малонаселених селах та районах із високим рівнем зовнішньої міграції, де нестача людського потенціалу підсилює ризики втрати тяглості, а масова культура уніфікує локальні способи мислення та поведінки [1, 2].

Зміни у мовній політиці також відчутно впливають на трансформацію традиційної культури. Система освіти й державні ініціативи в Україні сприяють поширенню «чистої мови» та уніфікації мовних практик – це, згідно з результатами соціолінгвістичних досліджень, водночас є запобіжником для збереження культурної ідентичності, але й призводить до маргіналізації локальних говірок та мов етнічних меншин, поширених у прикарпатських громадах [3-5].

Сучасні інформаційні платформи – соціальні мережі, цифрові медіа, месенджери – відіграють водночас деструктивну й конструктивну роль у трансформації локальної культури. З одного боку, вони сприяють уніфікації естетичних та поведінкових кодів, поширюють явища «етнографічної глобалізації», коли традиційна культура стає частиною глобального контенту, часто спрощується, втрачаючи глибинну семантику та контекст. Молодь дедалі більше береться за культурні практики в цифровому середовищі, а не шляхом живої участі, через що «оживають» лише ті елементи, які легко інтегруються у візуальний контент, тоді як складніші традиції витісняються з ужитку [6].

З другого боку, цифрові технології відкривають нові можливості для документування, архівування, освіти та популяризації культурної спадщини. Розвиток цифрового збереження культурної спадщини – створення онлайн-архівів, мультимедійних проєктів, 3D-моделювання традиційних об'єктів, інтерактивних платформ із локальними мовами, ремеслами й обрядами – дозволяє не лише фіксувати, а й адаптувати традиції до сучасних форм культурної комунікації, зберігаючи їх у динамічному русі [7-10]. Віртуальна реальність і штучний інтелект уможливають залучення до вивчення навіть тих культурних елементів, які майже зникли з реального побуту [7, 9]. Соціальні медіа, зокрема, забезпечують платформу для широкого залучення локальної громади до обговорення, презентації та оновленого відтворення культурних маркерів, стимулюють міжгенераційний діалог й обмін знаннями [6].

Глобалізаційні виклики не є одномірними: паралельно з

ризиками втрати традицій вони створюють нові реальні можливості для збереження та навіть оновлення культурної спадщини. На інституційному рівні реалізуються міжнародні та національні програми з охорони нематеріальної культурної спадщини, серед яких ключове значення має Конвенція ЮНЕСКО 2003 р., яка ставить питання збереження в контексті прав людини, самобутності та сталого розвитку [1, 2]. Прямий зв'язок між автентичною традицією та формуванням культурної ідентичності – основа сучасних концепцій «культурної стійкості».

В умовах цифрового суспільства дієвими є практики документування культурної спадщини за допомогою сучасних технологій: створюються інтерактивні бази даних, мультимедійні архіви, розробляються алгоритми штучного інтелекту для аналізу й каталогізації орнаментів, пісень, говірок тощо [7, 9, 10]. Саме завдяки таким технологіям з'являється можливість зберегти складні, динамічні, часто невербалізовані складові культурної практики. Успішними є кейси використання цифрових платформ для краудсорсингу даних про традиції (фото, аудіо, відео, спогади), що дозволяє інклюзивно залучати різні покоління до процесу збереження спадщини [6]. Дослідження засвідчують, що інтеграція цифрових технологій в освіту, культурний менеджмент і повсякденний побут мешканців гірських громад сприяє підвищенню престижу локальної культури, активізує самоорганізацію та рефлексію [10].

Варто враховувати, що ефективність таких підходів значною мірою залежить від залучення самої громади – розуміння цінності власної спадщини, відкритість для інноваційної переінтерпретації, здатність використовувати цифрові інструменти для презентації унікальності на глобальному рівні.

Висновок. Отже, глобалізація та активне проникнення сучасних технологій призводять до втрати багатьох традиційних практик у регіоні українсько-румунських Карпат, однак водночас створюють безпрецедентні можливості для збереження та репрезентації культурної спадщини на новому рівні. Поєднання інституційної підтримки, освітніх стратегій, цифрових технологій і громадської ініціативи – запорука майбутньої стійкості й динамічного розвитку локальної культури в глобальному світі [1, 2, 6, 7, 9, 10].

5.4 Приклади успішного транскордонного співробітництва

Транскордонне співробітництво між Україною та Румунією є ключовим чинником регіонального розвитку, соціальної інтеграції та підвищення конкурентоздатності прикордонних територій. Цей вид

співпраці активно підтримується Європейським Союзом через спеціальні програми та ініціативи, спрямовані на вирішення спільних соціально-економічних, екологічних та інституційних викликів. Практичний досвід обох країн засвідчує численні успішні проекти, що сприяють сталому розвитку регіонів, поліпшенню якості життя населення та зміцненню добросусідських відносин.

Сфери транскордонної співпраці України та Румунії охоплюють широкий спектр, зокрема:

- розвиток інфраструктури;
- охорона навколишнього середовища;
- освіта і професійна підготовка;
- охорона здоров'я;
- підтримка малого і середнього бізнесу;
- розвиток туризму;
- обмін досвідом у сфері управління природними ресурсами [1].

Одним із найвідоміших інструментів є багаторічні програми транскордонного співробітництва, зокрема Румунія-Україна-Молдова 2007-2013, Румунія-Україна 2021-2027, Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2007-2027 та можливі наступні цикли[2]. За висновками бенефіціарів цих програм, проекти були ефективно адаптовані до місцевих потреб та часто мали значний соціальний ефект у таких сферах, як інфраструктурне оновлення, покращення екологічного моніторингу, а також підвищення спроможності місцевих громад брати участь у спільних ініціативах. Наприклад, завдяки реалізації партнерських проектів з'явилися сучасні пункти екологічного контролю на річці Дунай, здійснювались спільні навчальні програми для персоналу органів влади, а також здійснювались обміни студентами та науковцями між освітніми закладами обох країн. Такі ініціативи підсилюють підготовку кадрів і забезпечують стійкий ефект від реалізації транскордонних проектів [2, 3].

Вагомий елемент успішного транскордонного співробітництва полягає в реформуванні системи професійної освіти та навчання України через інтеграційні процеси з європейською системою кваліфікацій. Міжнародні проекти за участю Румунії відіграють важливу роль у гармонізації стандартів, впровадженні принципів забезпечення якості, розвитку цифрових компетентностей та зміцненні державно-приватного партнерства у сфері професійної підготовки. Такі ініціативи дозволяють обмінюватися кращими практиками та забезпечують відповідність стандартів навичок сучасним вимогам ринку праці обох країн [3].

Окремі спільні проекти спрямовані на сталий розвиток і охорону навколишнього середовища – наприклад, програму спільного

управління екосистемами Дунайського регіону та Карпат. Україна і Румунія реалізували ініціативи щодо контролю повеней, попередження екологічних катастроф, а також спільного моніторингу стану природних ресурсів за участю місцевих громад та організацій. Такі проекти часто залежать від забезпечення прозорості та подолання корупційних ризиків у сфері природокористування, з чим обидві країни стикаються в міру приватизації природних ресурсів. Впровадження систем прозорого обміну інформацією й спільного управління сприяє формуванню стійкої екологічної політики прикордонних регіонів [1].

Серед яскравих прикладів транскордонного співробітництва є спільні туристичні маршрути та заходи, що підтримують збереження культурної та природної спадщини Карпатського регіону. Внаслідок проектів відбувається розвиток інфраструктури, популяризація культурних пам'яток, обмін майстернями ремесел та організація фестивалів, що підвищує туристичну привабливість регіону й сприяє економічному підйому місцевого бізнесу [2].

Проведені оцінки транскордонних програм вказують на прогалини у сприйнятті ефективності та результативності міждержавного співробітництва: різний рівень залучення місцевих акторів, відмінності у ресурсному забезпеченні та компетенціях учасників впливають на глибину й сталий вплив ініціатив. Водночас, завдяки покращенню управлінських процесів, поглибленню інтеграції з європейським ринком і постійній адаптації проектів до актуальних викликів, спостерігається зростання довіри і залученості з боку зацікавлених сторін прикордонних регіонів [2].

Успішне транскордонне співробітництво між Україною та Румунією виявляється у спільних проектах, що охоплюють ключові сфери – від освіти й екології до розвитку туризму й громадянської участі. Такі проекти забезпечують не лише локальний економічний ефект, а й сприяють процесам євроінтеграції України, зміцненню громадянського суспільства та формуванню стійких партнерських відносин на основі спільних цінностей та європейських стандартів [1-3].

Мета питання полягає в критичному аналізі еволюції, форм та значення міжнародних румунсько-українських культурних подій з 2000 по 2025 рік. Основна увага приділяється розумінню їхньої ролі у формуванні міжкультурного діалогу, впливу політики та фінансування ЄС, впливу основних зовнішніх факторів (таких як російська агресія) та практичних наслідків для ідентичності, спадщини та культурної стійкості.

Попередня відповідь містить детальний хронологічний та типологічний огляд ключових румунсько-українських культурних подій, охоплюючи як інституціоналізовані фестивалі, так і обміни на місцях. Однак, щоб підвищити її академічну обґрунтованість відповідно

до дослідницької літератури, слід розглянути такі моменти:

1. Контекст європейської культурної політики та формування ідентичності

Румунсько-українські культурні події за останню чверть століття невіддільні від ширших європейських стратегій, спрямованих на сприяння єдності в різноманітності. Просування транскордонних ініціатив узгоджується з культурною політикою ЄС, яка, як стверджує Ляхдесмякі, цілеспрямовано сприяє «уявній культурній спільноті», об'єднаній у різноманітності, навіть визнаючи гетерогенні традиції та унікальну спадщину прикордонних регіонів [1]. Ця риторика лежить в основі багатьох культурних проєктів, що підтримуються європейськими програмами, такими як ENPI CBC Румунія-Україна-Молдова та «Креативна Європа», розглядаючи двосторонні заходи як вузли ширшого континентального порядку денного.

Поряд із фестивалями та освітніми проєктами, ці ініціативи сприяють формуванню спільної європейської ідентичності, підкреслюючи спільні цінності та спільну історію, навіть поважаючи мовні та культурні відмінності [2]. Беручи участь у таких зусиллях, Румунія та Україна не лише зміцнюють двосторонні зв'язки, але й вбудовують свої суспільства в наратив європейської спадщини та ідентичності, що розвивається.

2. Програми ЄС, фрагментація політики та транснаціональний вплив

У попередній відповіді справедливо зазначається роль фінансування ЄС та Ради Європи у реалізації багатьох двосторонніх культурних заходів. Дослідження підтверджують, що культурна політика ЄС характеризується субсидіарністю – головним чином підтримкою ініціатив держав-членів, одночасно сприяючи транскордонній співпраці на межі прямої компетенції [3]. Хоча це іноді призводить до фрагментації, це також сприяє поширенню проєктів, адаптованих до місцевих реалій [4].

Примітно, що Дьюї демонструє, що таке транснаціональне формування політики через Культурну програму ЄС стимулює поступове вивчення та конвергенцію політики, що підвищує складність та видимість регіональних проєктів [4]. Більше того, навмисне використання дипломатії спадщини, як описано Мякінемом та ін., означає, що, здавалося б, невеликі за масштабом міжнародні проєкти, такі як ті, що розташовані на румунсько-українському прикордонні, стають наповненими чіткими символічними та дипломатичними функціями: сприяння миру, створення єдності та брендинг спадщини як для місцевого населення, так і для ширшої європейської чи світової аудиторії [5].

3. Наслідки війни та міжкультурної солідарності

Критичним контекстуальним фактором з 2014 року є російська військова агресія проти України, яка глибоко вплинула на культурні зв'язки Румунії та України. Культурна політика в Україні швидко адаптувала нові моделі, підкреслюючи ліберальні цінності, прозорість та формування окремої української культурної ідентичності, яка помітно виражена на міжнародній арені [6]. Ці реформи часто проводилися за підтримки міжнародних та європейських партнерів, що дозволяло державі та громадянському суспільству не лише захищати свою нематеріальну культурну спадщину, але й посилювати свою незалежність від російської культурної гегемонії [6, 7].

Війна також змінила характер участі Румунії: окрім традиційних обмінів, культурні заходи (такі як благодійні концерти, мовні центри для біженців або ініціативи арт-терапії для дітей) змістилися в бік гуманітарної солідарності. Вони не лише підтримують українську діаспору, але й виконують дипломатичну роль, розвиваючи соціальний капітал та стійкість у приймаючих та гостейових громадах [8]. Такі заходи визнаються в політиці ЄС як ключові практики м'якої сили, що сприяють як інтеграції, так і згуртованості [3, 5, 9].

4. Проблеми збереження: спадщина як жертва та ресурс

Нещодавні дослідження підкреслюють, що війна поставила під гостру загрозу матеріальну та нематеріальну культурну спадщину, зі знищенням та переміщенням музейних колекцій та пам'яток в Україні [10]. Однак двосторонні та підтримувані ЄС зусилля, описані в Попередній відповіді, такі як цифровізація, співпраця в архівній сфері та збереження народного мистецтва, демонструють, як стратегічна культурна співпраця може зменшити втрати, підвищити обізнаність громадськості та підтримувати адаптивне управління спадщиною навіть під час збройного конфлікту [7, 10].

Європейський Союз (ЄС) відіграє унікальну і багатогранну роль у підтримці міжкультурної взаємодії, яка поступово перетворилася з периферійної мети співпраці на одну з центральних складових стратегічної політики Союзу. Становлення багатокультурного простору обумовлено історичними, політичними та соціальними процесами інтеграції, суттєво сприяючи формуванню європейської ідентичності та єдності в різноманітті.

В основі культурної політики ЄС лежить концепція «єдності в різноманітті», яка одночасно підкреслює виняткову багатоманітність європейських культур і прагнення до пошуку спільних цінностей, що здатні об'єднати різні народи у спільному політичному та соціальному просторі [1]. Така стратегія відображена в ключових документах – Лісабонському договорі, Європейському порядку денному для культури, а також у продовженні програми «Європейська столиця

культури». На практиці це проявляється у створенні та просуванні спільних культурних ініціатив, які сприяють формуванню «уявної культурної спільноти» з акцентом на загальноєвропейське культурне надбання [1].

ЄС розвинув широку інституційну базу для імплементації міжкультурної взаємодії. Зокрема, культурна політика ЄС базується на принципі субсидіарності: культура – компетенція держав-членів, а Союз діє як координатор і посередник, запроваджуючи програми, що стимулюють транскордонний обмін і інтеркультурний діалог [2]. Серед таких інструментів:

- Програма Creative Europe, що актуалізує транскордонну співпрацю та поширення креативних індустрій;
- «Європейська столиця культури», яка є платформою поширення ідеалів різноманіття через спільну організацію культурних подій [1];
- Європейський знак культурної спадщини (European Heritage Label), який підкреслює спільне історичне надбання і водночас визнає локальні, національні та регіональні ідентичності як інтегральну частину європейської ідеї [3].

Ці програми не лише підкреслюють багатовимірність європейської культурної спадщини, а й створюють інфраструктуру для реального міжкультурного діалогу на різних рівнях.

Зовнішньополітична стратегія ЄС останніх років значною мірою спирається на концепцію «культурної дипломатії» й міжкультурного діалогу [4]. У відповідь на виклики глобалізації та зростання впливу міграційних процесів, ЄС намагається поширити власну модель культурного співіснування у світовому масштабі, використовуючи культуру як «м'яку силу» задля просування цінностей миру, толерантності, прав людини та взаємоповаги [3, 4]. Ініціативи у сфері культурної дипломатії спрямовані на налагодження партнерських відносин, підтримку міжнародних проєктів з обміну досвідом, розвитку освіти, мистецтва і науки, що породжує реальні можливості для міжкультурної взаємодії на глобальному рівні.

ЄС не лише формує нормативне підґрунтя для співпраці держав, а й впливає на моделі колективної ідентичності, які стають інструментом підтримки міжкультурності. З проведених досліджень випливає, що втілення політики культурного різноманіття має як консолідуючий, так і проблемний ефект[5][6]. З одного боку, культурна політика й стратегія кохезії погоджують базові цінності, стимулюють взаєморозуміння та знижують ризики конфліктів через наголос на спільних інтересах і «спільній культурній спадщині» [3, 6]. З іншого боку, у політиці міжкультурного діалогу існує ризик поверхневого

трактування складних питань ідентичності, що вимагає переосмислення використання понять культури та ідентичності для подолання стереотипів і викликів сучасної багатокультурності [5, 7].

У практичній площині реалізація програм ЄС із підтримки міжкультурної взаємодії довела свою значущість для інтеграції мігрантів, зростання соціального капіталу та укріплення добросусідських відносин [8]. Наприклад, програми, спрямовані на розширення культурної участі (як-от Blue Card у Німеччині, що дала змогу мігрантам ширше долучатися до культурного життя та підвищила їхнє самопочуття), сприяють кращому розумінню і повазі до соціальних норм країн-реципієнтів [8].

Отже, ЄС відіграє вирішальну роль в стимулюванні та впорядкуванні міжкультурної взаємодії – як всередині Союзу, так і у міжнародному обсязі. Через системну підтримку політик єдності в різноманітті, впровадження культурної дипломатії, залучення різних цільових груп до культурних програм і рефлексію власної культурної ідентичності, Європейський Союз формує цілісний підхід до міжкультурної взаємодії як до ключового чинника сталого розвитку, соціальної інтеграції і глобальної стабільності [1-4, 6, 8].

Запитання для самоперевірки

1. Що таке сакральний простір і як він формувався у Карпатському регіоні?
2. У чому полягають головні відмінності між православною, греко-католицькою та римо-католицькою традиціями в Карпатах?
3. Які архітектурні риси характерні для дерев'яних церков Бойківщини, Гуцульщини та Лемківщини?
4. Які дохристиянські елементи збереглися в релігійних обрядах і святкуваннях?
5. Яку роль відіграють паломництва у збереженні духовної традиції Карпат?

Завдання для самостійної роботи

1. Проведіть порівняльний аналіз храмової архітектури трьох етнографічних зон Карпат.
2. Створіть карту паломницьких маршрутів Карпатського регіону з позначенням основних святинь.
3. Опишіть іконографічні особливості карпатських храмів, зокрема техніку та тематику.
4. Дослідіть особливості святкування Великодня або Різдва у вашому регіоні, звернувши увагу на обрядові дії.

5. Підготуйте презентацію про релігійні музеї або духовно-культурні центри Карпат.

6. Напишіть есе: «Народна віра як основа щоденної духовної практики карпатців».

7. Порівняйте обряд вінчання в греко-католицькій та православній традиціях.

8. Зробіть фотозвіт або відеоекскурсію дерев'яною церквою у вашій місцевості з коротким описом її історії.

9. Дослідіть образ святого покровителя вашого села чи міста та його культ у локальній традиції.

10. Розробіть інтерактивну виставку або куточок «Сакральна культура Карпат» у шкільному або місцевому музеї.

Рекомендовані теми рефератів

1. Дерев'яні церкви Карпат як об'єкти сакрального мистецтва та духовної спадщини.

2. Паломницька культура в Карпатському регіоні: від традиції до сучасності.

3. Іконописні школи Карпат: еволюція, стилістика, духовне наповнення.

4. Образ святого в духовній культурі Карпат: між релігією і фольклором.

5. Народна магія та оберегові практики як елементи духовного світу гуцулів.

6. Християнське мистецтво в Карпатах: різьба, вишивка, розписи.

7. Взаємодія християнства і дохристиянських уявлень у побуті горян.

8. Сакральна географія Карпат: місця сили, монастирі, святі джерела.

9. Релігійне свято як чинник збереження ідентичності у прикордонних громадах.

10. Молитовна традиція Карпатського регіону: вербальна й обрядова практика.

Перелік літературних джерел

1. Kudriavtseva, N. (2020). Standard Ukrainian in the multilingual context: language ideologies and current educational practices. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 42, 152-164.

2. Bondarchuk, C. S., & Chumachenko, O. A. (2021). Features of written language communication by means of the ukrainian language (on

the example of official-business, epistolary and conversational-functional styles). *Alfred Nobel University Journal of Philology*.

3. Mattalia, G., Stryamets, N., Grygorovych, A., Pieroni, A., & Söukand, R. (2021). Borders as Crossroads: The Diverging Routes of Herbal Knowledge of Romanians Living on the Romanian and Ukrainian Sides of Bukovina. *Frontiers in Pharmacology*, 11.

4. Petreñas, C., Lapresta, C., & Huguet, Á. (2018). Redefining cultural identity through language in young Romanian migrants in Spain. *Language and Intercultural Communication*, 18, 225-240.

5. Lenzerini, F. (2011). Intangible cultural heritage: The living culture of peoples. *European Journal of International Law*, 22, 101-120.

6. Bedjaoui, M. (2004). The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage: the legal framework and universally recognized principles. *Museum International*, 56, 150-155.

7. Zhong, H., Wang, L., & Zhang, H. (2021). The application of virtual reality technology in the digital preservation of cultural heritage. *Comput. Sci. Inf. Syst.*, 18, 535-551.

8. Liang, X., Lu, Y., & Martin, J. (2020). A Review of the Role of Social Media for the Cultural Heritage Sustainability. *Sustainability*.

9. Zhao, J. (2024). Digital Protection and Inheritance Path of Intangible Cultural Heritage based on Image Processing Algorithm. *Scalable Comput. Pract. Exp.*, 25.

10. Shen, Z. (2021). Research on Digital Protection of Intangible Cultural Heritage Based on Modern Information Technology. 2021 4th International Conference on Information Systems and Computer Aided Education.

11. Olzacka, E. (2023). The development of Ukrainian cultural policy in the context of Russian hybrid aggression against Ukraine. *International Journal of Cultural Policy*, 30, 141-157.

12. Zhou, Y., Sun, J., & Huang, Y. (2019). The Digital Preservation of Intangible Cultural Heritage in China: A Survey. *Preservation, Digital Technology & Culture*, 48, 103-95.

13. Țigănașu, R., Jijie, T., & Kourtit, K. (2020). Effectiveness and impact of cross-border cooperation programmes in the perception of beneficiaries. Investigation of 2007–2013 Romania–Ukraine–Moldova programmes. *Regional Science Policy and Practice*, 12, 867-891.

14. Borodiyenko, O., Melnyk, O., & Nychkalo, N. (2023). The role of international cooperation in the development of vocational education in Ukraine. *European Journal of Education*.

15. Chobal, L., & Lalakulych, M. (2020). Problems and prospects of cooperation of the border regions of Ukraine, Romania, Moldova and Slovakia. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5, 189-196.

16. Bugheanu, A., Boghian, R., & Pucceanu, F. (2023). Post-pandemic

and Ukraine war impact on economic activities: Romania case study. *Proceedings of the international management conference*.

17. Lähdesmäki, T. (2012). Rhetoric of unity and cultural diversity in the making of European cultural identity. *International Journal of Cultural Policy*, 18, 59-75.

18. Gorp, B., & Renes, H. (2007). A European Cultural Identity? Heritage and Shared Histories in the European Union. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 98, 407-415.

19. Figueira, C. (2017). A Joint Communication to the European Parliament and the Council: towards an EU Strategy for International Cultural Relations, by the European Commission, 2016. *Cultural Trends*, 26, 81-85.

20. Dewey, P. (2008). Transnational Cultural Policymaking in the European Union. *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, 38, 120-99.

21. Mäkinen, K., Lähdesmäki, T., Kaasik-Krogerus, S., Čeginskas, V. L. A., & Turunen, J. (2022). EU heritage diplomacy: entangled external and internal cultural relations. *International Journal of Cultural Policy*, 29, 9-22.

22. Malysh, N., Shevchenko, V., & Tkachuk-Miroshnychenko, O. (2020). State policy in the sphere of protection of cultural heritage in Ukraine. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*.

23. Borz, G., Brandenburg, H., & Mendez, C. (2022). The impact of EU Cohesion Policy on European identity: A comparative analysis of EU regions. *European Union Politics*, 23, 259-281.

24. Vidmar-Horvat, K. (2012). The Predicament of Intercultural Dialogue: Reconsidering the Politics of Culture and Identity in the EU. *Cultural Sociology*, 6, 27-44.

РОЗДІЛ 6.

ОЦИФРУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

6.1 Цифрові технології як засіб збереження культурної спадщини

Всебічне поширення цифрових технологій дало новий виток методам збереження інформації, зокрема, з метою збереження цифрової спадщини. Цьому сприяють декілька факторів:

- цифрові технології дають можливість оцифрувати раніше задокументовані дані в текстових, відео-, аудіо-, фото- форматах, зробивши їх доступнішими для суспільства та забезпечивши їх збереження навіть у випадку втрати фізичних артефактів документації (друкованих праць, фотографій, аудіо та кіноплівок);

- цифрові технології спрощують процес фіксації в сьогоденних умовах традиційними способами, переліченими вище, даючи можливість набагато швидше і зручніше створювати цифровий контент, пов'язаний з культурною спадщиною та поширювати його;

- завдяки технологіям AR (доповненої реальності), VR (віртуальної реальності), зйомки панорамних фото та відео, 3D-сканінгу, геоінформаційним системам та іншим цифровим інструментам, фахівці отримали нові можливості щодо збереження та відтворення артефактів документування як матеріальної, так і нематеріальної культурної спадщини;

- всебічне поширення технологій штучного інтелекту дає можливість виконувати глибокий аналіз артефактів документування, недоступних людині;

- стале та структуроване упорядкування даних про артефакти документування дає можливість спростити пошук такої інформації, сприяти її поширенню та популяризації.

Варіативність технологій дає можливість сформувати індивідуальний підхід до оцифрування кожного з видів культурної спадщини. Так, значною мірою будуть відрізнятися підходи до оцифрування нематеріальної культурної спадщини, рухомої та нерухомої матеріальної спадщини.

При цьому, застосування цифрових технологій для збереження культурної спадщини ставить перед суспільством і ряд викликів:

- будь-яке створення документального цифрового контенту вимагає сталого підходу до його упорядкування, в іншому випадку в перспективі суспільство може отримати велику кількість

неупорядкованої інформації, яка потенційно може навіть суперечити одна одній;

- слід усвідомлювати, наскільки технологія та конкретний засіб оцифрування репрезентують ту чи іншу культурну спадщину громади, і чи не була ця репрезентація спотворена безпосередньо самим процесом оцифрування;

- питання правових аспектів, що регулюють створення цифрових копій культурної спадщини, їх цифрове опрацювання та потенційне зловмисне використання матеріалів у відкритому доступі з метою спотворення автентичного представлення об'єкта, залишаються відкритими та недостатньо врегульованими.

Потенційні методи оцифрування культурної спадщини, а також інструменти та засоби необхідні для їх реалізації, подані в таблиці 6.1. Додатково, необхідна інфраструктура для упорядкування та зберігання результатів оцифрування.

Зокрема, для зберігання інформації потрібне серверне обладнання або хмарне сховище, для упорядкування даних та метаданих – база даних та система керування документами, для візуалізації та представлення – веб-орієнтовані системи, системи віртуальної реальності, геоінформаційні системи, причому цей перелік не є вичерпним та може змінюватися залежно від специфіки оцифрування, типу культурної спадщини, завдання дослідження та документування, тощо.

Таблиця 6.1 – Потенційні методи оцифрування культурної спадщини

Тип культурної спадщини	Метод оцифрування	Програмні засоби	Необхідне обладнання
Матеріальна рухома (картини, книги, артефакти, інструменти)	2D-сканування	Adobe Photoshop, GIMP	Планшетний сканер, комп'ютер
	3D-сканування	MeshLab, Blender	3D-сканер (лазерний або структурованого світла)
	Фотограмметрія	Agisoft Metashape, RealityCapture	DSLR-камера, штатив
Матеріальна нерухома (архітектура, пам'ятники)	Лідар-сканування (LiDAR)	Autodesk ReCap, CloudCompare	Лідар, дрон, GPS-приймач
	Фотограмметрія з дрону	Agisoft Metashape, SketchUp	Дрон з камерою, комп'ютер
Нематеріальна	Аудіозапис та	Audacity,	Цифровий

Тип культурної спадщини	Метод оцифрування	Програмні засоби	Необхідне обладнання
(усна традиція, фольклор)	транскрипція	Whisper, Otter.ai	диктофон, мікрофон
Нематеріальна (музика, спів)	Аудіозапис, нотна транскрипція	MuseScore, Sonic Visualiser	Студійний мікрофон, аудіоінтерфейс
Нематеріальна (обряди, танці)	Відеозапис, захоплення руху (motion capture)	Adobe Premiere, Vicon Nexus	Камера, костюм motion capture, освітлення
Документальна (рукописи, архіви)	OCR, семантична анотація	ABBYY FineReader, Transkribus, Recogito	Сканер високої роздільності, комп'ютер
Мова та діалекти	Аудіозапис, лінгвістична транскрипція	ELAN, Praat	Мікрофон, ноутбук
Кулінарна традиція	Відеозапис, фото- та текстова документація	OBS Studio, Canva, Adobe InDesign	Камера, освітлення, мікрофон

6.2 Приклади ініціатив з оцифрування культурної спадщини у Карпатському регіоні

В останні роки, оцифруванню культурної спадщини у Карпатському регіоні приділяється достатньо багато уваги. Тим не менше, системних веб-каталогів оцифрованої культурної спадщини Карпатського регіону не так багато. Однак, слід все-таки згадати окремі ініціативи.

Цілісним проектом із системним підходом є Івано-Франківщина Туристична (<https://iftourism.com/>), з переліком об'єктів культурної спадщини, професійною їх візуалізацією, та іншим супровідним матеріалом (рис. 6.1).

Окремо слід відзначити таку форму представлення як 3D-тури, які є хорошим способом представити нерухому матеріальну культурну спадщину (музеї, пам'ятки архітектури). Зараз спостерігається тенденція до публікації в мережі інтернет дедалі більшої кількості таких 3D-турів (рис. 6.2).

Також, існують напрацювання стосовно додатків віртуальної реальності, зокрема мобільний додаток Tustan AR (рис. 6.3). Додаток Tustan AR доступний в режимі реального часу на місці історичної пам'ятки. За допомогою технології доповненої реальності він показує, як виглядала середньовічна наскельна дерев'яна фортеця IX–XVI сторіччя Тустань.

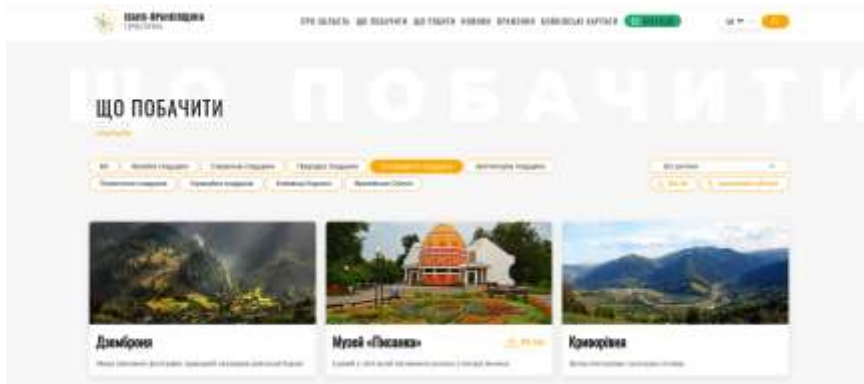

Рисунок 6.1 – Одна зі сторінок веб-проєкту Івано-Франківщина туристична (<https://iftourism.com/>)

Рисунок 6.2 – 3D-тур Національним музеєм народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Йосафата Кобринського

Загалом, характерним підходом є орієнтація таких цифрових ресурсів на загальну аудиторію, і часто ці ресурси не пристосовані для використання у кваліфікованому фаховому культурологічному дослідженні.

6.3 Метадані та їх роль в процесі документування

Проблематика збереження культурної спадщини у світі є надзвичайно актуальною, зокрема і через сучасну динаміку суспільного життя.

Рисунок 6.3 – Інтерфейс додатку Tustan AR

Світ, в якому ми живемо, не є статичним, а темп змін стає дедалі більш стрімкішим. Це призводить до проблеми, пов'язаної із традиційним документуванням культурної спадщини заради її збереження – час документування зазвичай грає надзвичайно велику роль, з огляду на політичні, економічні, соціальні обставини в суспільстві в конкретний момент. Крім того, культурна спадщина має властивість трансформуватися з часом, а тому фіксація цих змін в динаміці може дати додаткову інформацію в питанні дослідження культурної спадщини та впливу на неї різноманітних факторів.

Рисунок 6.4 – «Русини горяни (гуцули) із села Луги Мармарошського повіту північно-східної Угорщини», Юліуш Дуткевич, 1867 р.

Традиційні способи документування культурної спадщини часто включали в себе додаткові дані, що доповнювали безпосередньо сам артефакт (метадані). Так, для друкованих праць традиційно вказується місце видання, рік видання, авторство; на фотографіях часто є підписи, дати та локації зйомки, аудіозаписи нематеріальної спадщини як правило супроводжуються місцем та датою запису.

Використання цифрових інструментів для документування об'єктів культурної спадщини створює додаткові можливості щодо упорядкування цих даних, оскільки значна кількість інформації записується автоматично самим пристроєм документування (фотокамерою, диктофоном, телефоном). Так, сучасні камери можуть записувати параметри та час зйомки, локацію, швидкість руху, тощо.

Систематизація метаданих та належне їх упорядкування, разом із регулярним документуванням відкриває ряд можливостей для додаткових досліджень, а також безпосередньо для самого процесу збереження. Зокрема, для об'єктів матеріальної культурної спадщини є можливість сталого відслідковування динаміки їх деформування, руйнування та інших негативних тенденцій, що дозволяє відповідним чином реагувати на таку динаміку. Нематеріальна культурна спадщина, завдяки прив'язці до метаданих локації та часу документування, може досліджуватися на предмет трансформації в залежності від регіону або громади (варіації однієї пісні або рецепту страви в різних локаціях одного регіону), та впливу сучасних тенденцій у суспільстві на трансформацію в часі (до прикладу, застосування сучасних інструментів в традиційних ремеслах, включення персонажів сьогодення у традиційні вертепи).

Рисунок 6.5 – Фотографія господарства під г. Синиці та фрагмент метаданих з маркою камери та локацією зйомки, зйомка автора, 2024 р.

Крім додаткових перспектив дослідження, впорядкована структура мета-даних та їх збереження дають можливість створювати нові підходи щодо представлення результатів оцифрування – наприклад тайм-лапси зйомки об'єкта матеріальної культурної спадщини (пам'ятки архітектури, монументу, тощо) впродовж років для демонстрації змін у часі, інтерактивні карти з прив'язкою результатів оцифрування (фото, відео-інформації, панорамних відео, тощо) до геолокації.

Слід також згадати, що збереження оригінальних метаданих артефактів оцифрування культурної спадщини є запорукою прозорості та збереження автентичності при використанні цих артефактів у формах, що передбачають обробку та інтерпретування даних, наприклад опрацювання методами відновлення та покращення оцифрованих артефактів алгоритмами опрацювання сигналів, використання моделей об'єктів у засобах віртуальної реальності, обробки оцифрованих артефактів моделями штучного інтелекту, тощо.

6.4 Специфіка застосування алгоритмів та засобів на засадах штучного інтелекту для взаємодії із оцифрованою культурною спадщиною

На даний момент, концепція штучного інтелекту (ШІ) є надзвичайно популярною та обговорюваною в суспільстві. Цю популярність спричинила презентація великих мовних моделей (LLM) та моделей генеративного штучного інтелекту загалом. В даний момент, більшість технологічних процесів стараються якимось чином застосувати або залучити засоби та інструменти на засадах штучного інтелекту до вирішення різноманітних задач.

Алгоритми штучного інтелекту використовують в задачі збереження культурної спадщини вже давно. Зокрема, ці технології застосовуються для аналізу архівів, розшифрування текстів, ідентифікації об'єктів на фотографіях та картографічних матеріалах. Разом з тим, є ряд факторів, які можуть негативно вплинути на культурну спадщину, а тому важливим є усвідомлений та сталий підхід до застосування таких інструментів в задачі оцифрування культурної спадщини.

Застосування алгоритмів та засобів на засадах ШІ відкриває величезний простір для перспектив в роботі з цифровим контентом. Зокрема, це:

- оцифрування об'єктів матеріальної спадщини (реконструкція пошкоджених артефактів, розпізнавання стилю, епохи, матеріалу, створення “цифрових двійників”, точних 3D-моделей, VR-експозицій);

- опрацювання текстових джерел (розпізнавання стародавніх шрифтів, автоматичний переклад із діалектів, семантичний аналіз);
- створення варіативності форм представлення контенту для інклюзивності контенту (автоматизоване озвучування контенту для людей з порушенням зору, субтитри до аудіовізуального контенту для людей з вадами слуху, персоналізація інформації з адаптацією до віку, інтересів відвідувача).

Разом з тим, із застосуванням алгоритмів та засобів ШІ пов'язано ряд ризиків. Ключову роль у застосуванні будь-якого засобу ШІ є його “навченість” (здатність надавати результат, що задовольняє вказані вимоги, на основі попередньо опрацьованих даних). Недостатня кількість даних для навчання може призвести до “галюцинування” засобів штучного інтелекту, тобто спотворення та генерацію нових нерелевантних деталей, які не матимуть джерельного підтвердження. Це може призвести до спотворення автентичної інформації (наприклад, генерування неіснуючих у традиційній культурі схем вишивки, включення до аудіозапису традиційної музики непритаманних для регіону фрагментів мелодії).

Разом з тим, інтерпретування засобами ШІ може призводити до “цифрового забуття” (упущення дрібних, але важливих деталей об'єкта), надмірного спрощення задля зручності сприйняття, а також спотворення контексту (при відновленні певного контенту, перекладі, тощо).

Виходячи з цього, основним принципом, яким слід керуватися при застосуванні будь-якого засобу на засадах штучного інтелекту – це те, що найефективнішим використанням алгоритмів ШІ для вирішення будь-якої задачі є поєднання результатів роботи ШІ із кваліфікованою експертизою та супервайзингом цих результатів компетентним фахівцем. Будь-яка дія, проведена над артефактами оцифрування, має бути оцінена людиною на предмет контексту та можливих наслідків та ризиків. Також, з огляду на потребу у якісній навчальній вибірці та ризику спотворення автентичності, вихідна інформація, на якій навчався, або яку опрацьовував штучний інтелект, а також супровідні метадані, мають зберігатися у первинному форматі.

Окремо слід відзначити питання авторського права та приватності – загальнодоступні мовні моделі, до прикладу, не передбачають механізму відслідковування подальшого використання вхідних даних та результатів генерації, що може призвести до втрати контролю над доступом до чутливих даних. Крім того, досі дискусійною залишається тема оригінальності контенту, згенерованого з використанням генеративних моделей штучного інтелекту, адже немає однозначної думки щодо того, який вплив має

здійснити інтелектуальна модель на цифровий контент, щоб він втратив автентичність, або перейшов із категорії похідного результату опрацювання в категорію самостійного оригінального твору (як і, зрештою, недостатньо врегульованим є питання того, кого вважати автором такого твору та які права йому належать).

Крім того, чутливим питанням з огляду на застосування моделей штучного інтелекту в соціальних мережах для маніпуляції суспільною думкою в політичних та безпекових оцінках, слід враховувати фактор ризику щодо спотворення або підробки цифрових копій автентичних артефактів зі зловмисною метою. Зокрема, набувають розголосу факти підробки стилю сучасних художників, карикатуристів та інших митців для транслявання певних меседжів у соцмережі, та використання моделей штучного інтелекту, що спрощують таку підробку, адже можуть швидко і якісно генерувати подібне зображення на основі заданих, моделювати голос людини, її відображення, і навіть рухи. Застосування зловмисниками подібних підходів до результатів оцифрування культурної спадщини може призвести до привласнення культури, фальсифікації історії, використання модифікованих матеріалів з метою пропаганди, провокування політичної нестабільності, тощо.

Виходячи з цього, ключовим фактором щодо застосування ШІ в задачі оцифрування культурної спадщини, з огляду на перелічені ризики, має бути відповідальне опрацювання модифікованої та згенерованої моделями ШІ інформації фаховими експертами, та не менш відповідальне критичне споживання верифікованої інформації адресатами.

6.5 Оцифрування культурної спадщини в контексті сталого розвитку цифрового середовища

Будь-яка задача оцифрування передбачає створення нового цифрового контенту, і, як і будь-яка інша створена людством цифрова інформація, артефакти оцифрування культурної спадщини генерують вплив на розвиток Всесвітньої мережі в цілому.

В останні роки, концепція сталого розвитку Всесвітньої мережі опинилася в центрі уваги. Адже, попри звичне уявлення про “екологічність” цифрових даних у порівнянні із фізичними носіями, інформація, яку продукує людство потребує дедалі більше ресурсів для транспортування, споживання та зберігання. Попри привабливість нових методів оцифрування, як-то віртуальна і доповнена реальність, високоякісний відеоконтент, щодо використання їх для збереження культурної спадщини, відкритими залишаються такі питання, як високе

енергоспоживання та вуглецевий слід серверної інфраструктури для зберігання інформації, дублювання інформації та цифрове сміття, веб-платформи та інші засоби, що вимагають високопродуктивних пристроїв для їх роботи. Також, зберігається ризик технологічного розриву між різними спільнотами (так звана “елітна” цифровізація), де тільки окремі культури і спільноти будуть отримувати додаткову репрезентацію, тоді як інші будуть виключені або майже виключені із цього процесу.

Тому оцифрування культурної спадщини на всіх рівнях має базуватися на принципах та цілях сталого розвитку, і прямувати до сталості використання цифрових інструментів через ряд практик, зокрема:

- використання сучасних відкритих цифрових форматів та алгоритмів стиснення для зберігання даних;
- розгортання на інфраструктурі, що частково або повністю живиться за рахунок відновлюваних джерел енергії;
- багатомовність та локалізація контенту;
- доступність та інклюзивність контенту;
- провадження освітньої діяльності стосовно ознайомлення спільнот із концепцією цифрової екології та розуміння того, що перегляд культурної спадщини та використання цифрових артефактів, пов'язаних із нею – це не тільки доступність, а й відповідальність.

Такі підходи забезпечують не тільки екологічно свідомий підхід до оцифрування, а й сприяють сталості процесів оцифрування, системному підходу та формуванню відповідальності і усвідомленого споживання артефактів оцифрування культурної спадщини.

6.6 Діяльності та технології щодо оцифрування

В цьому розділі описані деякі діяльності і технології щодо оцифрування, у тому числі на основі штучного інтелекту (ШІ), які можуть бути використанні під час дослідження та вивчення спільних культурних коренів. Як правило вони є доступні для застосування будь-яким користувачем комп'ютера без спеціальної підготовки. Ці технології часто доступні для використання у вигляді зручних програм або веб-сервісів. Проте повноцінне застосування цих технологій, звичайно, вимагає певних знань програмування.

Для прикладу це може бути:

- пошук інформації для оцифрування: місця, предмети, фото, відео, тексти, книги та інше;
- створення Wiki-статей з формуванням бази знань;

- наповнення курсу дистанційного навчання на платформі Moodle;
- 3D-сканери – сканування предметів, приміщень, будівель;
- застосування віртуальної реальності для навчання, створення 3D-моделей;
- застосування великих мовних моделей ШІ для дослідження (як GPT, Gemini, DeepSeek);
- обробка ШІ фото, відео і звуку (реставрація, генерування, перетворення «фото в відео» та інше);
- створення інтерактивних відео, навчальних програм та інтерактивних веб-сторінок та інше.

Деякі об'єкти карпатської культури були втрачені назавжди, і інформації про них не збереглося. Чимало об'єктів можуть бути втрачені. Тому будь-який об'єкт в будь-якому стані може бути цінним для збереження культурної спадщини. Пошкоджені тексти, фотографії, аудіозаписи та відео та можуть бути реставровані за допомогою сучасних цифрових технологій. Традиційні дерев'яні хати, предмети побуту та мистецтва, зокрема різьблені меблі та ткани вироби, можуть бути оцифровані шляхом фотографування (звичайне, панорамне, 3D, макрозйомка, аерофотозйомка тощо), знімання відео та 3D-сканування.

3D-сканування сьогодні доступно будь-кому. Найбільш відомою програмою є Scaniverse (<https://scaniverse.com>), яка за допомогою звичайного смартфона дозволяє отримати 3D-модель об'єкта. Ці моделі потім можна використати в технологіях віртуальної та доповненої реальності для ефективного навчання і дослідження.

Створення інтерактивних програм і веб-сторінок як правило потребує певних знань програмування. Наступна веб-програма (<https://vkorey.github.io/Root4Dig>) показує місця проживання людей, які відносять себе до певної етнічної групи (рис. 6.6). Програма створена за допомогою Python та пакету Folium на основі результатів анкетування.

Найбільш цікаві можливості мають сучасні технології штучного інтелекту (ШІ): машинне навчання та глибоке навчання. Для прикладу існують нейромережеві моделі, що дозволяють генерувати зображення з рисунка або з текстового його опису. Показане нижче зображення (рис. 6.7) було створено за допомогою ChatGPT Sora.

Наступна картина (рис. 6.8) була згенерована Copilot DALL-E за її текстовим описом.

Інші моделі текст-в-відео або зображення-в-відео дозволяють генерувати відео. Наприклад відео <https://youtube.com/shorts/lx5wMthMTzc> було згенероване сервісом Nailuo AI (<https://hailuoai.video>) за попереднім рисунком.

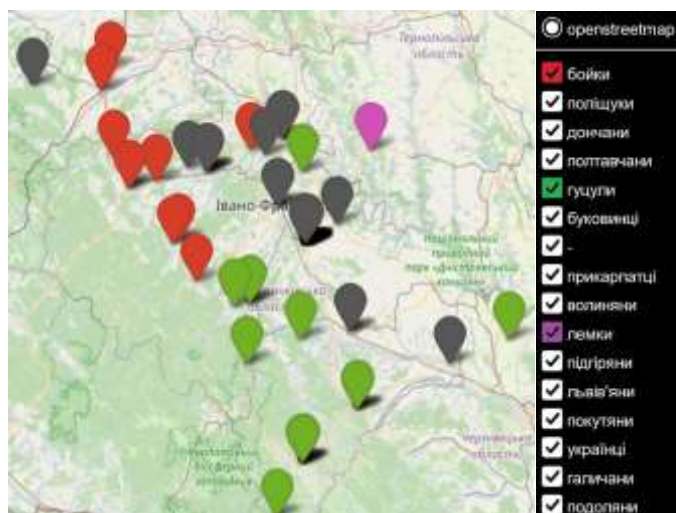

Рисунок 6.6 – Інтерактивна веб-програма показує місця проживання різних етнічних груп

Рисунок 6.7 – Приклад генерування зображення на основі фотографії та тексту за допомогою sora.chatgpt.com

Рисунок 6.8 – Приклад генерування зображення на основі його текстового опису за допомогою Copilot

Найбільш реалістичні відео на основі текстового опису і зображень дозволяють створювати сервіси Runway, Hailuo AI, Sora, Veo. Фактично користувач в них може бути і сценаристом і режисером. Відео <https://youtube.com/shorts/Q-IZLP8Vjgc> згенеровано за допомогою Runway Gen 4 Turbo (runwayml.com).

Відео <https://youtube.com/shorts/kSkstcCqnow> та відео <https://youtube.com/shorts/cRM-z1zN0sw> згенеровані за допомогою Hailuo AI (<https://hailuoai.video>).

Працювати з моделями можна і на сайті huggingface.co. Відео <https://youtube.com/shorts/MaDNa11D19Q> згенероване моделлю Wan 2.1 на huggingface.co. Текстова підказка для цієї моделі була така: "make this image come alive, cinematic motion, smooth animation, the man turns and smiles". Фотографії для генерування цих зображень і відео були взяті зі сторінки <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гуцули>.

Існують моделі ШІ, здатні створювати 3D-моделі об'єкта на основі одного його зображення. На рисунку 6.9 показано результати генерування 3D-моделі гуцульського керамічного виробу за його фотографією, зі статті https://uk.wikipedia.org/wiki/Гуцульська_кераміка за використанням TripoSG, запущеної на huggingface.co.

Рисунок 6.9 – Етапи створення текстурованої 3D-моделі з фотографії за допомогою ШІ (а – оригінал; б – без фону; в – 3D модель; г – 3D модель з текстурою)

Усім відомі моделі текст-в-текст – великі мовні моделі (LLM) (https://uk.wikipedia.org/wiki/Велика_мовна_модель). Для прикладу це моделі GPT, Gemini, DeepSeek. Ці моделі ШІ є потужними інструментами для пошуку інформації та знань, генерування ідей та проведення різноманітних досліджень. Деякі з них доступні онлайн, а деякі працюють локально. Як правило локальний запуск таких великих моделей потребує потужного комп'ютера зі значним обсягом оперативної пам'яті та продуктивним графічним процесором. Порівняння найбільш якісних LLM показано в таблиці 6.2.

Таблиця 6.2 – Порівняння LLM станом на 25 травня 2025 року
(ресурс <https://artificialanalysis.ai/leaderboards/models>)

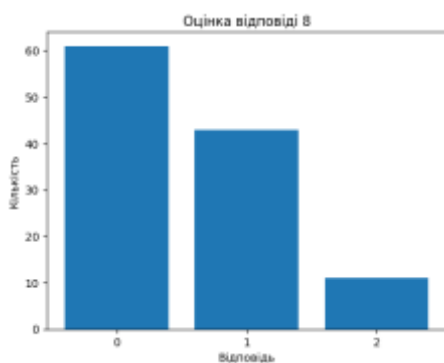
Модель	Ліценція	Artificial Analysis Intelligence Index	MMLU-Pro (Reasoning & Knowledge)	Вартість API USD/1M Tokens
Claude 4 Opus	Proprietary	58	86%	\$30.00
Gemini 2.5 Pro	Proprietary	69	86%	\$3.44
o3	Proprietary	67	85%	\$17.50
DeepSeek R1	Open	60	84%	\$0.96
o1	Proprietary	62	84%	\$26.25
Claude 3.7 Sonnet Thinking	Proprietary	57	84%	\$6.00
Claude 4 Sonnet	Proprietary	53	84%	\$6.00
o4-mini (high)	Proprietary	70	83%	\$1.93
Gemini 2.5 Flash (May '25) (Reasoning)	Proprietary	65	83%	\$0.99

Модель	Ліценція	Artificial Analysis Intelligence Index	MMLU-Pro (Reasoning & Knowledge)	Вартість API USD/1M Tokens
Grok 3 mini Reasoning (high)	Proprietary	67	83%	\$0.35
Qwen3 235B (Reasoning)	Open	62	83%	\$2.63

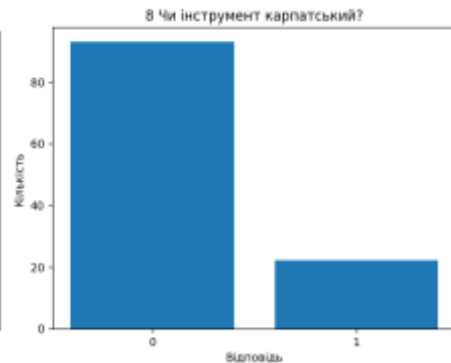
Для пошуку та аналізу текстових даних рекомендую застосовувати такі сервіси як NotebookLM (помічник із досліджень і написання текстів <https://notebooklm.google.com>) та Perplexity (пошуковик на основі LLM <https://www.perplexity.ai>). Пошук в мережі за допомогою ШІ недавно було додано в пошукач Google. В «Кейсі 3» буде показано, як технології LLM були використані для дослідження цінностей гуцульського етносу з погляду етносоціоніки.

Запущена за допомогою програми Ollama (<https://ollama.com>) локально модель Qwen3 (<https://qwen3.org>) нами була використана для аналізу результатів анкетувань студентів щодо проекту (<https://github.com/vkopey/Root4Dig>). Зокрема за допомогою Qwen3 можна текстову відповідь на запитання "Якими володієте музичними інструментами?" перетворити в клас музичних навиків 0 (відсутні), 1 (середні), 2 (високі) (рис. 6.10 а). А також узяти чи цей інструмент карпатський (рис. 6.10 б). Або отримати оцінку та тональність відповіді про очікування від проекту: "Які ваші очікування від проекту?", "Які ваші очікування щодо набуття нових навичок?", "Які ваші очікування щодо самореалізації в культурній діяльності?" (рис. 6.10 в, г, д). Звичайно інтелект людини дозволяє проаналізувати відповідь і поставити числову оцінку, але ШІ дозволяє цей процес автоматизувати. З програмним кодом можна ознайомитись на GitHub (<https://github.com/vkopey/Root4Dig>).

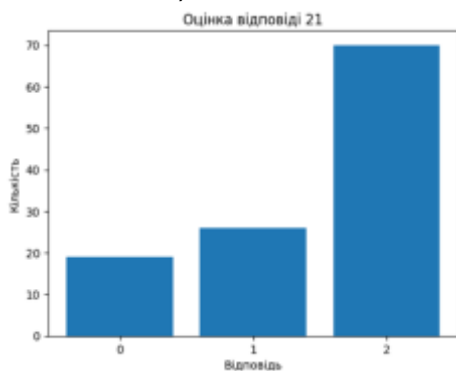
Ці класи є основою для кластеризації усіх анкет на два кластери, які дозволяють виявити вмотивованих учасників (рис. 6.11). Для кластеризації було використано відомий Python-пакет для машинного навчання Scikit-learn. На лівому рисунку показано графік результатів анкетування з ознаками PC1 та PC2 (головні компоненти), отриманий за допомогою методу головних компонент. Колір точки визначає кластер (групу респондентів, які мають подібні відповіді). Праворуч показано частину таблиці даних для кластеризації. Ці дані були підготовлені шляхом класифікації текстових відповідей моделлю Qwen3, як це описано вище. Останній стовпчик містить результати кластеризації. З програмним кодом можна ознайомитись на GitHub (<https://github.com/vkopey/Root4Dig>).

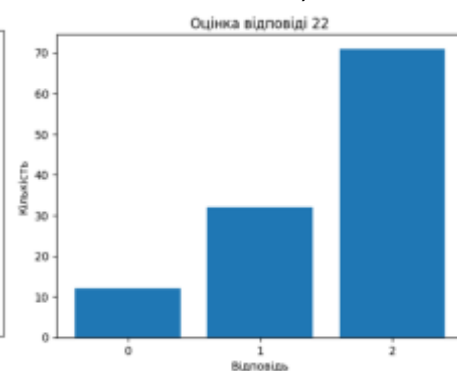
а)

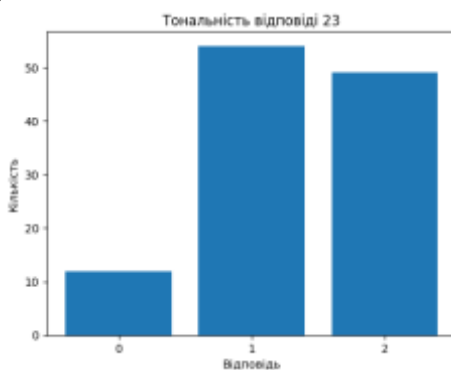
б)

в)

г)

д)

Рисунок 6.10 – Результати автоматизованої обробки анкет за допомогою LLM

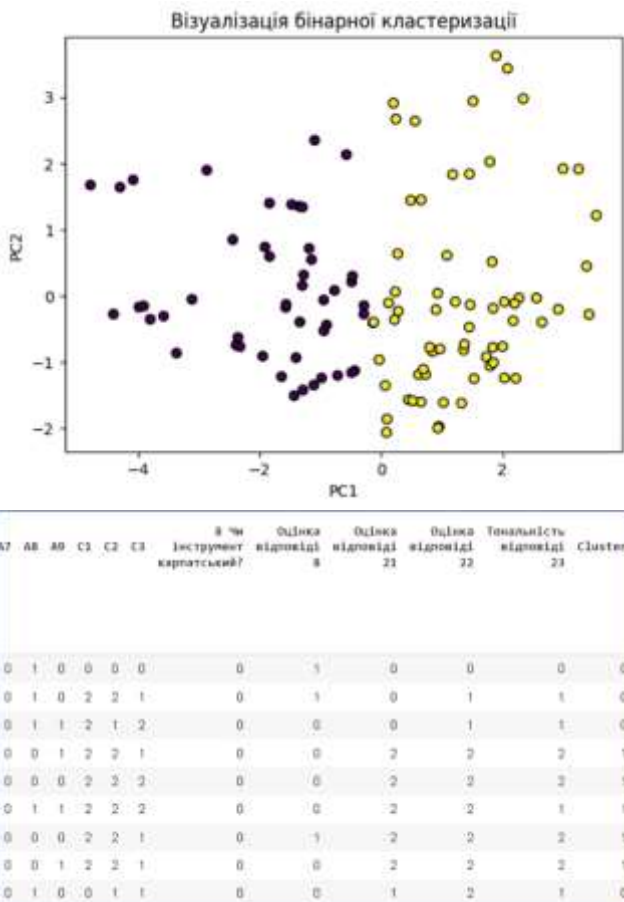

Рисунок 6.11 – Визначення вмотивованих учасників проекту шляхом кластеризації відповідей анкет

Сьогодні існує дуже багато перспективних цифрових технологій та моделей ШІ, які можуть бути використані для вивчення культурних коренів. З різнотипними моделями глибокого навчання можна ознайомитись і працювати на сайті <https://huggingface.co> (рис. 6.12).

Це моделі для генерування, розуміння і аналізу тексту, зображень та відео, генерування музики, перекладу, синтезу мовлення, генерування 3D-моделей, ідентифікації об'єктів на зображеннях і відео, оптичного розпізнавання символів (OCR), редагування зображень (поліпшення якості, видалення та додавання об'єктів, заміна фону, стилізоване редагування, ретушування, реконструкція, перефарбовування тощо). Їх можна почати застосовувати прямо зараз. Зважаючи на їхню доступність варто залучити максимум учасників та

3. Підготуйте презентацію про іконопис Карпат: стилі, техніки, регіональні школи.
4. Опишіть релігійне свято у вашій місцевості, звернувши увагу на обрядову специфіку.
5. Зробіть фото- або відеозвіт про дерев'яний храм у своєму населеному пункті.
6. Напишіть есе «Народна релігійність як форма збереження ідентичності горян».
7. Проаналізуйте обрядах поховання в Карпатах: поєднання християнських і народних уявлень.
8. Підготуйте виставку «Сакральне мистецтво мого краю» (різьба, вишивка, ікона).
9. Дослідіть образ святого покровителя села або міста і його культ у локальній традиції.
10. Порівняйте календар релігійних свят у православ'ї та греко-католицизмі Карпат.

Рекомендовані теми рефератів

1. Сакральна географія Карпатського регіону: місця сили, монастирі, святині.
2. Дерев'яні церкви Карпат як архітектурна та духовна спадщина.
3. Християнське мистецтво Карпат: ікони, хрести, церковна вишивка.
4. Паломництва в Карпатах: між духовною практикою і туристичним потенціалом.
5. Синкретизм християнських і дохристиянських традицій у духовному житті горян.
6. Іконописні традиції Бойківщини, Гуцульщини та Закарпаття: регіональна своєрідність.
7. Релігійні свята Карпатського регіону: структура, символіка, функції.
8. Молитовна культура горян: вербальні практики і обрядові формули.
9. Символіка сакральної архітектури: конструктивне і духовне значення храму.
10. Збереження релігійної спадщини Карпат у XXI столітті: виклики та перспективи.

РОЗДІЛ 7.

ЗБЕРЕЖЕННЯ І ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Культурна спадщина є невід’ємною складовою ідентичності кожного народу, його духовним та історичним кодом, у якому закарбовано багатовіковий досвід, світогляд, вірування, художнє мислення і традиції. Вона охоплює не лише матеріальні пам’ятки – архітектурні споруди, твори мистецтва, археологічні артефакти, – але й нематеріальні елементи, такі як мова, обряди, пісні, ремесла, фольклор, національна кухня, традиції святкування та усна творчість. У сучасному глобалізованому світі, де домінують стандартизація, уніфікація і масова культура, збереження й популяризація культурної спадщини постають як стратегічно важливе завдання не лише культурної, а й національної політики.

Зростаючі виклики нашого часу – урбанізація, кліматичні зміни, війни, економічні кризи, цифровізація – значно ускладнюють завдання збереження культурних надбань. У багатьох країнах, особливо тих, які перебувають у стані збройного конфлікту чи політичної нестабільності, пам’ятки культури стають жертвами руйнувань або забуття. Прикладом може слугувати Україна, де внаслідок російської військової агресії постраждали сотні культурних об’єктів, включаючи музеї, театри, історичні будівлі, сакральні споруди, що становлять частину національної та світової культурної спадщини. Атаки російської сторони на КС України є, за оцінкою J. Paul Getty Trust, кроком до «культурної чистки», а отже «воєнний злочин у вигляді знищення культурної спадщини є ще однією причиною протистояти російській реколонізації» [1]. У таких умовах збереження культурних цінностей набуває екзистенційного виміру – йдеться не лише про захист артефактів, а й про збереження ідентичності, історичної пам’яті, тягlosti культурного розвитку нації.

Паралельно зі збереженням, важливою стає й популяризація культурної спадщини, її інтеграція в повсякденне життя, освітній простір, туристичну галузь та цифрові платформи. Завдяки сучасним технологіям відкриваються нові можливості для оцифрування, візуалізації, віртуального відтворення культурних об’єктів і широкого залучення аудиторій до пізнання культурного багатства людства. Проте популяризація не повинна зводитися до комерціалізації чи спрощення культурних змістів – вона має бути глибокою, автентичною та освітньо зорієнтованою, з повагою до сутності й цінності кожного елементу спадщини.

Крім того, важливо розуміти, що культурна спадщина – це не застиглий набір реліктових явищ, а жива матерія, яка постійно розвивається, змінюється, взаємодіє з іншими культурами та середовищами. Її збереження не повинне означати консервацію, а радше – забезпечення умов для її життєздатності, трансмісії від покоління до покоління, адаптації до сучасних умов без втрати автентичності. У цьому контексті особливе значення мають інституції культури, громади, освітяни, науковці, митці та волонтери, які стають провідниками між минулим і майбутнім, формуючи нове розуміння цінності культурної спадщини як ресурсу розвитку.

Конвенції про охорону Світової культурної і природної спадщини (1972 р.) 7 під «культурною спадщиною» [2] розуміють:

- пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису; елементи та структури археологічного характеру; написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з погляду історії, мистецтва чи науки;

- ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з погляду історії, мистецтва чи науки;

- визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони (до прикладу, археологічні визначні місця), що є універсальною цінністю з погляду історії, естетики, етнології чи антропології.

Таким чином, збереження і популяризація культурної спадщини в XXI столітті – це не лише про культурну політику, але й про соціальну відповідальність, інновації, міждисциплінарність та міжкультурний діалог. Це складна і водночас надзвичайно важлива робота, що вимагає стратегічного бачення, інституційної спроможності, активної участі громадянського суспільства та міжнародної солідарності. Лише так можливо забезпечити, щоб культурна спадщина не залишалась лише у підручниках чи музеях, а жила у серцях, пам'яті та практиках людей – як джерело натхнення, опори, пізнання і єдності.

Збереження і популяризація культурної спадщини – це не лише про збереження пам'яток минулого, а про формування свідомого громадянина, відповідального суспільства та стійкої нації. У контексті глобальних викликів, воєн, цифрової трансформації та гібридних загроз культурна спадщина стає не лише об'єктом охорони, а й інструментом національного самоствердження, консолідації та стратегічного розвитку. Її значення не обмежується естетичною або пізнавальною функцією – вона виступає фундаментом ідентичності, джерелом моральної сили, ресурсом дипломатії і м'якої сили.

Особливу роль у збереженні культурної спадщини повинна відігравати держава через формування продуманої політики,

створення механізмів фінансування, охорони та відновлення, підтримку культурних установ і фахівців. Водночас важливою залишається участь громадянського суспільства, локальних ініціатив, молодіжних і волонтерських рухів, які здатні не лише зберігати, а й оживлювати спадщину через нові формати взаємодії – фестивалі, майстер-класи, цифрові платформи, мистецькі проекти, туристичні маршрути.

Популяризація спадщини повинна бути націлена на створення глибокого інтересу до культурних кодів нації, формування позитивного іміджу країни на міжнародній арені та розвиток міжкультурного діалогу. Сучасні інструменти, зокрема цифрові технології, відкривають нові можливості для широкого залучення молоді, міжнародної аудиторії, людей з обмеженим доступом до культурного середовища.

Таким чином, ефективна стратегія збереження і популяризації культурної спадщини має бути інтегрованою, багаторівневою і довготривалою. Вона повинна спиратися на синергію зусиль держави, місцевих громад, освітян, науковців, митців, технологічного сектору та міжнародних партнерів. Лише в такому поєднанні можливе не лише фізичне збереження об'єктів і традицій, а й утвердження спадщини як живої частини сучасного суспільства, що надихає на дії, формує ідентичність і забезпечує спадковість поколінь. Культурна спадщина – це не тягар минулого, а стратегічний ресурс майбутнього, який ми зобов'язані передати наступним поколінням як духовне надбання нації.

7.1 Ініціативи з охорони нематеріальної культурної спадщини

Нематеріальна культурна спадщина – це те, що неможливо потримати в руках, але що формує сутність народної ідентичності: мова, пісня, обряд, знання, ремесло, світоглядні уявлення. Саме вона є тим невидимим, але потужним чинником, який передається від покоління до покоління, формуючи культурний код нації. У XXI столітті, коли світ охоплюють процеси глобалізації, гібридизації культур і цифрової уніфікації, захист нематеріальної культурної спадщини став одним із ключових напрямів як національної політики, так і міжнародного співробітництва. Збереження культурної спадщини досить нове явище, «... тільки у XIX ст. у США, а згодом і в Європі виникають організовані рухи на захист пам'яток історії і архітектури» [3].

Ініціативи з охорони нематеріальної спадщини виходять далеко за межі охорони фольклору – вони включають системи знань,

соціальні практики, елементи духовної культури, традиційні ремесла, гастрономію, релігійні звичаї, навіть особливості виховання та морально-етичні настанови. Саме тому у 2003 році було ухвалено одну з найважливіших міжнародних угод у цій сфері – Конвенцію ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини. Цей документ визначив принципи, механізми й зобов'язання держав-учасниць щодо збереження, розвитку і популяризації живої спадщини, яка становить культурну багатогранність людства.

Відповідно до положень Конвенції, нематеріальна спадщина охоплює п'ять основних сфер: усні традиції та форми вираження (включаючи мову), виконавські мистецтва, соціальні практики, знання про природу та Всесвіт, а також традиційні ремесла. Національні уряди повинні складати реєстри таких елементів, підтримувати носіїв, проводити наукові дослідження, забезпечувати передачу знань наступним поколінням і залучати громади до процесу збереження.

Варто погодитись з думкою тих фахівців, які доводять, що саме поєднання адекватної сучасним вимогам внутрішньої політики (включаючи й внутрішню правову політику України) та міжнародної взаємодії, здатне забезпечити надійну основу для ефективного збереження та захисту культурної спадщини [4]. Прикладом успішної реалізації Конвенції є Японія, де ще з 1950-х років було запроваджено систему «живих національних скарбів», згідно з якою найвидатніші носії традиційних мистецтв і ремесел отримують державну підтримку, а їхнє мистецтво визнається цінністю національного значення. Аналогічну практику підтримує Південна Корея, де держава активно фінансує школи традиційного співу пансорі, каліграфії, бойових мистецтв, а також фестивалі, які стимулюють зацікавлення молоді.

У Європі важливим напрямом є збереження регіональної ідентичності. У Франції активно діє Регіональний інститут народної культури, який працює над архівуванням, оцифруванням і відтворенням обрядових практик. В Італії функціонують численні етнографічні музеї, що проводять інтерактивні заходи, майстер-класи з народного мистецтва, ремесел, традиційної кулінарії, що стало також рушієм туристичної привабливості регіонів. У країнах Скандинавії велика увага приділяється збереженню культур корінних народів, зокрема саамі, через освітні програми, мовну підтримку та автономні культурні платформи.

Унікальним є досвід Перу, де збереження культури інків інтегровано в систему освіти й місцевого самоврядування, а традиційні знання про природу використовуються в екологічному управлінні. Схожі ініціативи є в Африці, де зусилля ЮНЕСКО і місцевих громад спрямовані на відновлення втрачених форм усної творчості, танцювальних практик, а також традицій вирішення конфліктів через

ритуальні форми діалогу.

Україна також є учасницею Конвенції 2003 року і здійснює поступ у сфері збереження нематеріальної спадщини.

Зараз у списку світової спадщини ЮНЕСКО (*Cultural Heritage List*) понад тисяча об'єктів з усього світу, з України – сім. Щоб потрапити під охорону ЮНЕСКО, об'єкт повинен мусить відповідати хоча б одному з критеріїв. Він мусить бути шедевром людського генія або унікальним для певної цивілізації, пов'язаним з традиціями та віруваннями, ілюструвати період людської історії. Природні об'єкти мають бути місцем існування великого біологічного різноманіття чи зразком екологічних або біологічних процесів, бути прикладом виняткової природної краси [12].

З Івано-Франківської області у списку ЮНЕСКО наразі букові праліси Карпат (разом з іншими областями та іншими країнами), церква Святого Духа в Рогатині та церква Різдва Пресвятої Богородиці у Нижньому Вербіжі Коломийського району. При чому храми внесені як один об'єкт «*Дерев'яні церкви Карпатського регіону в Польщі та Україні*». І загалом у тому об'єкті 16 церков: вісім українських і вісім польських.

Рисунок 7.1 – Культурно-мистецький центр «Дзбан»

Крім цього, в ЮНЕСКО є ще список шедеврів усної та нематеріальної культурної спадщини людства (*Intangible Cultural Heritage List*), пов'язаний з традиціями різних країн. Зараз там більше 500 об'єктів, українських – три. У розділі об'єктів, що потребують термінової охорони, записані козацькі пісні Дніпропетровської області, а в репрезентативному списку – петриківський розпис і косівська

мальована кераміка.

Також є «Список нематеріальної культурної спадщини України» – національний аналог світового. Культурні об'єкти спершу вносять сюди, а тоді вже подають на ЮНЕСКО. У Національному переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України вже налічується понад 80 елементів, 3 Прикарпаття в українському переліку нині є гуцульська писанка і верховинська коляда, брустурські сирні коники, косівська мальована кераміка, бойківські та лемківські колядки, гуцульське різьблення та музичні традиції. Ці практики набувають нової популярності завдяки медіа, фестивалям, освітнім ініціативам та програмам інституцій культури. Варто зазначити, що на доктринальному рівні культурна спадщина характеризується як сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення [5].

Рисунок 7.2 – Різдво у Верховині

Зараз у процесі підготовки документація для внесення елемента нематеріальної культурної спадщини «Традиція виготовлення жіночої народної прикраси – Гердану» до обласного та Національного переліку

нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО,

Одним із прикладів громадської ініціативи є проєкт «Жива традиція», який сприяє збору аудіо- та відеоматеріалів зі старожилами, організовує майстер-класи, експедиції, виставки. Також ефективною стала практика створення центрів народного мистецтва в обласних і районних закладах культури, де місцеві умільці-ремісники передають своє вміння дітям і молоді. Особливої актуальності така діяльність набула в умовах повномасштабної війни Росії проти України, коли постала загроза втрати унікальних традицій, притаманних тим чи іншим регіонам.

Крім того, в умовах масових переміщень, еміграції та руйнування культурної інфраструктури виникла потреба у фіксації спадщини на цифрових платформах. Такі ініціативи, як «Культурна спадщина України» (створена за підтримки Міністерства культури та інформаційної політики), стали не лише інструментом документації, а й способом єднання українців в усьому світі через спільне осмислення та збереження національної культури.

Окремо слід зазначити роль нематеріальної спадщини як засобу формування позитивного іміджу України за кордоном. Завдяки внесенню борщу до Репрезентативного списку нематеріальної спадщини людства ЮНЕСКО, Україна змогла привернути увагу світу до своїх традицій, а також протистояти спробам культурної апропріації з боку Російської Федерації. Це підтвердило важливість культурної дипломатії як елемента національної безпеки.

Інноваційні підходи також формують новий вектор збереження нематеріальної спадщини. Наприклад, у Франції та Нідерландах активно розвивається концепція «живих музеїв», де не лише експонуються артефакти, а й відбувається безпосереднє відтворення ремесел та обрядів у реальному часі. У Японії цифрові архіви доповнюються інтерактивною віртуальною реальністю, а у В'єтнамі – штучним інтелектом, який аналізує й систематизує мовні та музичні зразки.

Важливо також те, що охорона нематеріальної спадщини – це не лише справа минулого, а й інструмент розвитку майбутнього. Вона сприяє сталому розвитку громад, формує у молоді почуття культурної приналежності, розвиває креативні індустрії, укріплює міжпоколінний діалог. Міжнародна спільнота визнає, що спадщина – не просто елемент культури, а ресурс соціальної згуртованості, економічного зростання і громадянської активності. «Варто зазначити, що нематеріальна спадщина України є унікальною та різноманітною, водночас вона є доволі крихкою, насамперед тому, що включає елементи традиційної культури, збереження яких є нетривіальним

завданням. Окремі складники нематеріальної культурної спадщини постійно втрачаються через вплив різних процесів, зокрема модернізації, глобалізації, війни» [6, с. 5].

У цьому контексті роль держави полягає не лише в охороні, а в створенні умов для творчого розвитку спадщини: формування освітніх програм, підтримка дослідницьких проєктів, залучення молоді, впровадження інновацій, співпраця з місцевими громадами. Ініціативи мають бути міждисциплінарними та довгостроковими, щоб не лише зберегти традиції, а й вдихати в них нове життя.

Нематеріальна спадщина – це живий організм, який потребує постійного діалогу з сучасністю. Завдання сьогодення полягає в тому, щоб зберегти цей діалог, не втративши ні змісту, ні автентичності. І тільки в єдності громади, держави, освіти, культури, міжнародних партнерів та новітніх технологій ми зможемо створити надійне середовище для її тривалого буття й розвитку – як унікального культурного коду народу, як живої енергії, що формує наше спільне майбутнє.

7.2 Досвід Румунії у збереженні нематеріальної культурної спадщини

Румунія є прикладом держави, яка системно та послідовно реалізує політику збереження нематеріальної культурної спадщини, спираючись як на національні традиції, так і на міжнародні стандарти, зокрема на Конвенцію ЮНЕСКО 2003 року. В її основі – визнання ключової ролі культурної спадщини в побудові національної ідентичності, розвитку регіонів і підтримці міжкультурного діалогу. Цьому допомагають такі проєкти транскордонного співробітництва, як TACIS, PHARE та INTERREG, нова політика та подальші напрямки для цих програм були запроваджені в новому Інструменті Європейського сусідства і партнерства (ENPI) і інші [7].

Офіційна система охорони нематеріальної спадщини в Румунії функціонує через Національний інститут культурної спадщини (Institutul Național al Patrimoniului), який відповідає за координацію діяльності в цій сфері, створення національного реєстру елементів спадщини, а також підготовку заявок на включення до списків ЮНЕСКО. У рамках цієї роботи здійснюється документування, архівування, підтримка носіїв традицій, наукові дослідження та просвітницька діяльність.

Станом на 2025 рік, в Списку нематеріальної спадщини ЮНЕСКО від Румунії офіційно визнано кілька унікальних елементів:

– *Doina* – традиційна вокальна імпровізаційна музика,

притаманна селянським спільнотам;

- каліушарський танець (*Căluș*) – ритуальний хореографічний обряд, що виконується навесні для захисту від злих духів;

- мартішор (*Mărțișor*) – звичай дарувати 1 березня символічні прикраси як знак весни та добробуту (спільна заявка з Молдовою, Болгарією та Північною Македонією);

- традиції виробництва кераміки в Хорешті (*Horezu ceramics*) – визнані як зразок традиційного ремесла з неповторною технікою та орнаментом.

Особливістю румунської стратегії є те, що вона активно залучає місцеві громади до процесу збереження спадщини. В кожному регіоні діють фольклорні асоціації, музеї під відкритим небом (наприклад, Музей села в Бухаресті або Етнографічний музей Трансильванії в Клужі), центри ремесел і школи народного мистецтва, які зберігають і передають традиції через освіту, практику та свята. Щорічно в регіонах проводяться фестивалі нематеріальної культури (наприклад, "Селянська спадщина" або "Тиждень традиційної культури"), що слугують майданчиком не лише для представлення, але й для осмислення спадщини.

Румунія також має розгалужену мережу культурних центрів за кордоном, які займаються популяризацією румунської спадщини серед діаспори та міжнародної аудиторії. Через такі установи як Румунський культурний інститут (*Institutul Cultural Român*) відбуваються виставки, концерти, кулінарні презентації, майстер-класи з традиційних ремесел та мовні курси, які сприяють підтримці культурного зв'язку з Батьківщиною.

Цифровізація є ще одним важливим напрямом. Румунські установи працюють над створенням онлайн-каталогів, цифрових архівів, інтерактивних карт нематеріальної спадщини. У партнерстві з університетами реалізуються проекти оцифрування старовинних співів, казок, танців та звичаїв. Це дозволяє зберігати спадщину у нових форматах і забезпечує до неї доступ широкої аудиторії, включаючи молодь.

Загалом, румунський досвід свідчить про важливість поєднання державної політики, регіональної ініціативи, громадської участі й освітньої складової у сфері збереження нематеріальної культурної спадщини. Він демонструє, як навіть у невеликих країнах, за умови чіткої стратегії та поваги до автентичності, можна досягти значного успіху в збереженні живих традицій, зробивши їх частиною як національного розвитку, так і міжнародної репутації.

7.3 Роль музеїв, фестивалів та етнопарків

Карпатський регіон – це не лише географічна місцевість, багата на ліси, полонини та мінеральні джерела. Це насамперед простір глибокої духовної і культурної пам'яті, у якому з покоління в покоління передавалися мова, пісня, ремесла, релігійні обряди, способи ведення господарства, кулінарні традиції, архітектура і побут. Саме в цьому регіоні, який охоплює Західну Україну, частини Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії, народилась унікальна мозаїка культур – гуцульська, бойківська, лемківська, покутська, ромська, угорська та інші. Ці етнокультурні спільноти зберегли свою ідентичність попри історичні потрясіння, зміни кордонів, примусову депортацію та вплив глобалізації.

Аналізуючи психолого-філософську сутність феномена ідентичності людини, розрізняють особистісну і колективну ідентичність. Так, наявність ідентичності як особистісного утворення «... дозволяє людині формувати себе у всьому багатстві відносин з навколишнім світом і визначати систему цінностей, ідеали, життєві плани і орієнтири. Людина з розвиненою ідентичністю більш послідовна у своїх діях, бачить перспективи свого життя і відчувається більш благополучною» [8, с.62].

У сучасних умовах саме музеї, фестивалі та етнопарки відіграють ключову роль у збереженні та популяризації цієї багатої спадщини. Вони стають платформами не лише для архівування пам'яті, а й для її актуалізації, передачі, переосмислення. Їхня діяльність спрямована на те, щоб культурна спадщина не стала музейним експонатом у вузькому сенсі, а залишалась живою, динамічною і соціально значущою.

7.3.1 Музеї як осередки збереження і трансляції культурного коду. Музеї в Карпатському регіоні – це не просто виставкові зали з вітринами й експонатами.

Це місця збереження пам'яті про автентичне життя. ЮНЕСКО оприлюднило «Рекомендації щодо захисту та промоції музеїв, колекцій, їхньої різноманітності та ролі у суспільстві», де наголошено, що музеї мають великий потенціал у площині підвищення обізнаності громадськості про цінність культурної та природної спадщини та про відповідальність щодо її збереження [9]. У першу чергу варто згадати Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття в Коломиї, який володіє однією з найбільших колекцій гуцульських та покутських витворів декоративно-ужиткового мистецтва – різьби, ткацтва, вишивки, металу, писанкарства. Завдяки науковій роботі музей не лише зберігає експонати, але й веде польові етнографічні експедиції, організовує навчальні програми для молоді, проводить

лекції, семінари та майстер-класи.

Впродовж кількох останніх років відкрили цілий ряд приватних музеїв у Верховині, серед яких найпримітнішими є: Музей гуцульського побуту та мистецтва “У трембітаря” (Микола Ілюк), у якому зібрані предмети гуцульського побуту та мистецтва (рис. 7.3). Тут господар гостинно розкаже про походження гуцулів, їхнє життя, побут, обряди, традиції, заграє та проведе майстер-клас на різних музичних інструментах.

Музей Гуцульської магії та музей «Дідова аптека», де зібрано чимало атрибутів карпатських знахарів, а також лікувальні трави та настої, якими вони оздоровлювали людей (рис. 7.4).

Хата-музей кінофільму “Тіні забутих предків” (рис. 7.5). Музей заснований у 2000 році. У цьому будинку під час зйомок кінофільму “Тіні забутих предків” в 1963-1964 рр. жив режисер Сергій Параджанов. Тут проводив час оператор Юрій Ілленко, художник Георгій Якутович, актори Іван Миколайчук, Лариса Кадочникова та інші.

В Івано-Франківську діє Музей визвольної боротьби, який відображає культурні та історичні змагання карпатських спільнот, демонструючи, що спадщина – це також історія боротьби за гідність і самоусвідомлення (рис. 7.6). У Львові та Ужгороді музеї народної архітектури просто неба відтворюють традиційні садиби, церкви, млини, майстерні. Етнографічні комплекси дають можливість «зануритись» у традиційне середовище, не просто подивитися, а відчувати побут та ритм життя предків.

Значна увага в музеях приділяється нематеріальним елементам спадщини: проводяться записи пісень, обрядів, оповідань, фіксуються зразки діалектів, звичаїв. Деякі музеї вже створюють цифрові архіви, що дозволяє зробити доступними рідкісні культурні артефакти широкому загалу, включно з українською діаспорою та міжнародною науковою спільнотою.

7.3.2 Фестивалі як інструмент оживлення традицій. Фестивалі в Карпатському регіоні – це не лише свята, а справжні маніфестації живої культури.

Рисунок 7.3 – Музей гуцульського побуту та мистецтва «У трембітаря»

Рисунок 7.4 – Музей «Дідова аптека»

Рисунок 7.5 – Хата-музей кінофільму «Тіні забутих предків»

Рисунок 7.6 – Музей визвольної боротьби

Одним із найвідоміших є Міжнародний гуцульський фестиваль, який щорічно відбувається в різних гуцульських центрах (Косів, Верховина, Надвірна, Вижниця, Путила, Рахів, Яремче), збираючи тисячі учасників і гостей. Товариство «Гуцульщина» зорганізувавшись у 1990 році задля відродження, примноження матеріальної, духовної

гуцульської культури, місцевих традицій і обрядів, започаткувало Міжнародні гуцульські фестивалі, у рамках яких проводяться також науково-практичні конференції, симпозиуми, спортивні та різні молодіжні заходи (рис. 7.7).

Він не лише репрезентує традиційне мистецтво (музику, спів, танець, традиційні ремесла), але й слугує майданчиком для обговорення проблем спадщини, обміну між поколіннями, регіональної співпраці.

Рисунок 7.7 – Міжнародний гуцульський фестиваль

Фестивальний вогонь

*Ген жайвором пісня у небо злетіла,
Світанок збудила в Карпатах.
Зі світу усього, Гуцульщино мила,
Зійшлись твої діти на свято.
Най очі іскряться у танці огнистім,
Най струни п'янить диво-слово.
І душі натхненні, високі і чисті
Засвітяться в щирій любові.*

*Фестивальний вогонь, ватра краю мого,
Запалає у кожному серці,
Через товщу років, посивілих віків
Сонцем в душах гуцульських всміхнеться.*

*Ударили в дзвони плаї смерекові,
І кличуть у гори трембіти.
Єднаймося, гуцули, у пісні, у слові,
Щоб вічно творити і жити.
Священний вогонь фестивальний зігріє
І крила розправить у серці,*

*Відродить в нім віру, любов і надію,
Луною в нащадках озветься.*

*Фестивальний вогонь, ватра краю мого,
Запалає у кожному серці,
Через товщу років, посивілих віків
Сонцем в душах гуцульських всміхнеться.*

«Великдень у Космачі» – це щорічний міжнародний фестиваль, що відбувається у селі Космач Косівського району Івано-Франківської області. Він відомий як гуцульський етнографічний фестиваль, який популяризує традиції регіону, зокрема народну музику, танці, ремесла та кухню (рис. 7.8).

Рисунок 7.8 – Міжнародний фестиваль «Великдень у Космачі»

Усе більшу зацікавленість у людей викликає сирна пластика (рис. 7.9). Адже це збережена автентична традиція, поживний та екологічний продукт і водночас, скульптура та іграшка. У гуцульському селі Брустури Космацької громади, що на Косівщині у липні 2023 року відбувся фестиваль сирних коників. Його мета – представити унікальні вироби з сиру до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини.

Іншим прикладом є фестиваль "Лемківська ватра" – символічне повернення депортованих лемків на батьківщину. Через музику, мову, одяг, гастрономію лемки реконструюють та транслюють свою ідентичність. Водночас такі події дають можливість діалогу між різними

культурами, подолання історичних травм і формування толерантного міжетнічного простору.

У містах і селах Закарпаття щорічно проходять фестивалі виноробства, ковалів, гончарства, медоваріння, сироваріння, змагання трембітарів та вівчарів. Це не тільки культурні події, але й підтримка місцевої економіки, туризму та зайнятості. Через фестивальний рух створюється нова синергія між традиційною культурою, малим бізнесом і сучасними комунікаціями.

Рисунок 7.9 – Сирна пластика

Фестивалі також стають майданчиком для культурної дипломатії. Наприклад, у рамках транскордонних проєктів проводяться спільні фестивалі з Польщею, Словаччиною, Румунією, що сприяє популяризації спільної карпатської спадщини, побудові культурних мостів і взаєморозуміння між народами. Хоча є певна колізія, адже навіть у Законі України «Про туризм», не виділяється такий вид туризму як подієвий, у тому числі й фестивальний. Тож, на законодавчому рівні його зовсім не існує [10].

7.3.3 Етнопарки як простір живої культури. Етнопарки – це своєрідні «музеї без стін», що поєднують в собі функції збереження, демонстрації та інтерактивного залучення.

Вони дозволяють не лише спостерігати, а й безпосередньо брати участь у традиціях – ліпити горщики, ткати килими, доїти кіз, варити бринзу. Це особливо важливо для дітей і молоді, які часто позбавлені зв'язку з традиційним життям.

На теренах Карпат уже існують приклади таких ініціатив. Один із них – етнопарк «Гуцул Ленд» біля Буковелю. Це не просто туристичний об'єкт, а жива лабораторія гуцульської культури. Тут відтворені хати з усіх гуцульських регіонів, діє майстерня ткацтва, кузня, гончарна піч,

влаштовуються театралізовані обряди й концерти. Це також приклад вдалого поєднання культури, економіки й індустрії гостинності.

Інший приклад – Екоетнопарк «Долина вовків» у Рахівському районі, який поєднує охорону природи з етнографічним компонентом. Тут можна познайомитися не лише з фауною, але й із побутом закарпатських родин, традиційним укладом пастушого життя, народною архітектурою.

Етнопарки мають і стратегічне значення: вони приваблюють екологічно свідомих туристів, зберігають біорізноманіття, створюють робочі місця для мешканців гірських територій і водночас формують майданчики міжкультурної освіти.

Роль музеїв, фестивалів та етнопарків у збереженні культурної спадщини Карпатського регіону неможливо переоцінити. Вони формують культурний імунітет нації, перешкоджають знеособленню, відчуженню й руйнуванню автентики. Однак ці ініціативи не існують у вакуумі. Вони потребують підтримки з боку держави, громад, донорських інституцій. Бракує сталого фінансування, інституційної стабільності, молодих фахівців у сфері етнології, культурної антропології та менеджменту культури.

Сучасна війна Росії проти України особливо гостро поставила питання культурної безпеки. У Карпатах, як у тилловому регіоні, активізувалися зусилля зі збереження культури. Тимчасові переселенці долучаються до традицій, а етнопарки й музеї відкривають свої двері для інтеграції, рефлексії й віднайдення нових сенсів на основі давніх форм. Фестивалі трансформуються у волонтерські платформи, що збирають кошти, розповідають світу про Україну і демонструють силу живої спадщини як ресурсу спротиву.

Музеї, фестивалі та етнопарки – це три кити, на яких тримається збереження культурної спадщини Карпатського регіону. Вони не лише фіксують минуле, але й творять майбутнє – через освіту, діалог, взаємодію. У цьому контексті Т. Снайдер влучно зазначив, що «історія, пам'ять та політика є окремими царинами, і відносини між ними далекі від ідеальних» [11, с.40].

Завдяки діяльності в тому числі етнопарків карпатська культура не зникає, а оживає в нових формах, приваблює увагу туристів, дослідників, митців і захоує в себе нові покоління. Саме у цих просторах сьогодні вирішується доля автентичності – чи вона залишиться в книжках і архівах, чи житиме в серцях і руках людей.

7.4 Потенціал сталого туризму в культурному розвитку регіону

Карпатський регіон є однією з найбільш унікальних і багатограних територій України та Центрально-Східної Європи. Його природне багатство, етнокультурне розмаїття, традиції гірського господарювання, народні промисли, автентична архітектура, а також міцна духовна культура формують потужний культурний ресурс, що має величезне значення для регіонального розвитку. У цьому контексті сталий туризм виступає як стратегічний інструмент не лише для економічного піднесення, а й для збереження та розвитку культурної спадщини Карпат. Його головна сила – у здатності гармонізувати потреби громади, природи та культури в єдину екосистему сталого зростання.

Поняття сталого туризму передбачає створення такого виду туристичної діяльності, який не виснажує природні ресурси, не руйнує місцеву культуру і не шкодить соціальному середовищу. «Йдеться про розуміння та визнання того, що туризм має як негативний, так і позитивний вплив на планету, природне середовище і людей, а також вжиття відповідних заходів для мінімізації негативного та максимізації позитивного впливу» [12]. На відміну від масового туризму, який часто призводить до комерціалізації культурних об'єктів, перенасиченості територій, урбанізації та втрати автентики, сталий туризм базується на принципах відповідальності, довгострокової вигоди, взаємоповаги між туристами та місцевим населенням.

У Карпатах існує потужний потенціал для впровадження саме сталих форм туризму. По-перше, регіон є домом для багатьох етнокультурних груп – гуцулів, бойків, лемків, покутян, угорців, румунів, ромів – кожна з яких має унікальні традиції, мову, фольклор, костюми, архітектурний стиль і способи господарювання. Ці культури не лише живі, але й активно відтворюються у формі свят, обрядів, ремесел, традиційного харчування. Замість того, щоб створювати нові атракції, регіон може використовувати вже існуючі культурні практики як основу для туристичних продуктів.

По-друге, завдяки своїй географії та природно-кліматичним умовам Карпати мають широкий спектр туристичних можливостей: від екологічних маршрутів і пішохідних турів до гастрономічного, етнографічного та духовного туризму. Сталий туризм не потребує великих інфраструктурних втручань – навпаки, він зберігає ландшафт і архітектуру в їхній автентичності. Наприклад, замість масштабного готельного будівництва можна підтримувати розвиток **«зелених» садиб** – приватного сектору сільського туризму, де гості мають змогу не тільки переночувати, а й зануритися у місцевий спосіб життя,

скуштувати традиційну їжу, навчитись ремеслам.

Карпатський регіон вже має позитивні приклади впровадження елементів сталого туризму. У Верховині, Косові, Коломії, Славському, Рахові та Ясіні розвиваються ініціативи з етнотуризму, ремісничі майстерні, відкриті для туристів, організовуються фестивалі трембітарів, народних музик, ярмарки місцевих виробників. У багатьох громадах з'явилися туристичні інформаційні центри, розроблено вело- і пішохідні маршрути, активно діє програма розвитку карпатської гастрономії – від бринзи й баноша до традиційного меду, варення, чаїв, настоянок і хліба на заквасці.

Важливим напрямом є розвиток **культурного маршрутного туризму**, зокрема пов'язаного з транскордонними проектами. Європейська мережа «Cultural Routes of the Council of Europe» вже включає маршрути, які проходять через Карпати – наприклад, «Шлях дерев'яної архітектури», який об'єднує сакральні споруди Польщі, Словаччини, України, або «Трансільванський шлях гастрономії» у Румунії, що інтегрує культуру приготування страв у концепцію сталого регіонального розвитку. Ці маршрути демонструють, як через культурну спадщину можна стимулювати економіку, зберігаючи екосистему й соціальну гармонію.

Окрему увагу варто приділити **ролі громад** у розвитку сталого туризму. Успішні кейси показують, що тоді, коли ініціатива належить не зовнішнім інвесторам, а самим мешканцям, досягається максимальний ефект. Це пояснюється не лише високим рівнем автентичності, але й глибоким розумінням локальних потреб і можливостей. Наприклад, у селі Криворівня – духовній столиці гуцульства – мешканці самостійно створили маршрут «стежками Параджанова», який пов'язує село з фільмом «Тіні забутих предків». На основі цього проекту було відновлено частину історичних об'єктів, започатковано новий туристичний потік, створено робочі місця.

Розвиток сталого туризму також вимагає активної **участі освітніх, культурних та наукових установ**. Університети, коледжі, інститути повинні формувати нову генерацію фахівців з культурного туризму, менеджменту спадщини, екології та креативних індустрій. Музеї, етнопарки, галереї мають стати партнерами у створенні якісного контенту, туристичних продуктів, виставок, мистецьких резиденцій. Спільно з місцевими громадами вони можуть перетворити регіон на культурний хаб, що приваблює не лише відпочивальників, але й дослідників, студентів, художників.

У важкий час війни, який переживає Україна, сталий туризм у Карпатах також виконує соціальну функцію: приймає внутрішньо переміщених осіб, сприяє їх адаптації, дає можливість громадам

утримувати економіку, реалізовувати проекти, інтегрувати нових жителів через культурні практики. Багато ініціатив з'явилися саме у 2022–2024 роках: це й мобільні музеї, і резиденції для митців, і благодійні фестивалі. Цей досвід довів, що культура й туризм здатні бути не лише засобами відпочинку, але й ресурсами стійкості, відновлення, єдності.

Проте потенціал сталого туризму в Карпатах ще далеко не вичерпаний. Серед ключових викликів – недостатня інфраструктура (транспорт, цифровий зв'язок, санітарія), фрагментарне планування, відсутність загальнорегіональної стратегії розвитку туризму, слабка маркетингова політика, обмежена кількість фахівців. Крім того, є загроза спрощення й комерціалізації культури – коли традиція перетворюється на «фольклор для туристів», а не живу спадщину громади. Подолати це можна лише через довгострокову політику, участь громади, міжсекторну співпрацю, міжнародну підтримку.

Варто також інтегрувати Карпатський регіон у **європейські та глобальні тренди сталого туризму**, такі як кліматично відповідальні подорожі, цифрові платформи управління потоками, підтримка біо- і культурного різноманіття, акцент на повільні й глибокі форми подорожей (*slow travel*), розвиток креативних просторів, поєднання культури, ремесел і технологій.

Сталий туризм є потужним і багатофункціональним ресурсом для культурного розвитку Карпатського регіону. Він дозволяє зберігати автентичність, підтримувати громади, створювати робочі місця, формувати культурну дипломатію, розвивати освіту, інтегрувати традиції в сучасне життя. Успішне використання цього потенціалу потребує комплексного підходу, стратегічного бачення, партнерства на всіх рівнях. Тільки за такої умови Карпати залишаться не лише візуальною перлиною України, але й живим простором культурного розмаїття, сталого розвитку та гуманістичних цінностей.

7.5 Міжнародні проекти та роль Європейського Союзу

Європейський Союз визнає культуру як стратегічну сферу для сталого розвитку, соціальної інтеграції та збереження регіональної ідентичності. Культурно-духовна єдність на думку вчених виявляється як чинник інтеграції європейських народів навіть не зважаючи на їхню культурну різноманітність [13, с.83]. Відповідно до програмних документів ЄС, культурна спадщина розглядається не лише як цінність минулого, але й як інструмент формування спільної європейської ідентичності, економічного зростання та міжрегіонального співробітництва. У 2000-х роках у рамках політики добросусідства та

транскордонного співробітництва було започатковано низку ініціатив, спрямованих на підтримку Карпатського регіону, зокрема в сфері культури.

Одним із найбільш важливих інструментів реалізації культурної політики ЄС у Карпатському регіоні стали програми ENPI (Європейський інструмент сусідства і партнерства), INTERREG, Програма транскордонного співробітництва «Польща-Білорусь-Україна», а також Програма «Європа для громадян». Вони дали змогу реалізувати сотні проєктів, які охопили такі напрями, як реставрація архітектурної спадщини, підтримка народних ремесел, розвиток культурного туризму, створення етнографічних музеїв, оцифрування культурних об'єктів, організація фестивалів і культурного обміну.

Прикладом ефективного міжнародного проєкту є ініціатива "*Carpathian Cultural Heritage Platform*", яка об'єднала наукові установи, музеї та громадські організації з України, Польщі, Словаччини та Румунії. Проєкт сприяв створенню єдиного цифрового ресурсу культурної спадщини Карпат, бази даних про обряди, архітектурні пам'ятки, фольклор, елементи нематеріальної спадщини. Завдяки такій платформі стало можливим інтегрувати місцеву культуру у глобальні цифрові потоки, зберігши її для майбутніх поколінь та популяризуючи у міжнародному середовищі.

Іншим значущим прикладом стала реалізація програми HuSkRoUa (Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна), в рамках якої були підтримані культурні проєкти у прикордонних регіонах. Відновлення дерев'яних церков, реконструкція етнографічних садиб, обмін фольклорними колективами, створення транскордонних туристичних маршрутів – усе це стало можливим завдяки фінансуванню ЄС і злагодженій співпраці локальних громад та неурядових організацій.

Важливу роль у підтримці культури Карпат відіграє також Європейський інститут культурних маршрутів, який працює під егідою Ради Європи. Наприклад, «Шлях дерев'яної архітектури» – це транснаціональний туристично-культурний маршрут, що охоплює дерев'яні церкви Польщі, Словаччини, України та Румунії. У рамках проєкту не лише здійснюється реставрація об'єктів, а й популяризуються духовні цінності, архітектурна спадщина, знання про майстрів-будівничих і традиції місцевих громад. Це сприяє формуванню спільного культурного простору Карпат, незважаючи на адміністративні кордони.

Європейський Союз підтримує також освітні та дослідницькі ініціативи, що мають на меті вивчення й переосмислення культурної спадщини Карпат. Так, у рамках програми «Erasmus+» реалізуються міжуніверситетські проєкти, які залучають студентів і викладачів до

польових досліджень, фольклорних практик, цифрової антропології, документування нематеріальної спадщини. Важливим напрямом є розвиток молодіжних ініціатив у сфері культури, підтримка волонтерських програм, шкіл традиційних ремесел, зокрема кераміки, ткацтва, гончарства, вишивки, бондарства.

Роль Європейського Союзу у збереженні культури Карпатського регіону важлива ще й тому, що вона виходить за межі фінансової підтримки. «Культурна діяльність Європи» («*Culture Action Europe*»), що об'єднує європейські країни в напрямку захисту їх культурних об'єктів є дуже важливою. Такі об'єднання дозволяють народам Європи усвідомлювати власну унікальність, але й водночас належність до європейської культурної спільноти й узагалі глобального світу [14]. ЄС транслює модель ціннісного підходу до спадщини: через акцент на сталість, інклюзивність, участь громад, рівноправність культур, європейську інтеграцію. Наприклад, у багатьох проєктах особливу увагу приділяють залученню національних меншин, жінок, молоді, а також створенню інституційної пам'яті – коли культура стає не лише предметом милування, а й джерелом сучасного регіонального розвитку.

Водночас не можна ідеалізувати зовнішню підтримку без активного залучення місцевих ініціатив. Ефективність міжнародних проєктів залежить від готовності громад до співпраці, наявності людського капіталу, відкритості до інновацій, уміння балансувати між збереженням автентики та необхідністю адаптації до сучасних потреб. У Карпатському регіоні є громади, які вже успішно інтегрували проєктну діяльність у свою щоденну культурну практику, створили сталий механізм співпраці з донорами та залучили до цього місцеву молодь.

Важливою задачею на майбутнє є розбудова інституційної спроможності на місцях: створення центрів культури з фаховими менеджерами, залучення університетів до розробки нових культурних програм, підтримка муніципальних стратегій сталого розвитку з урахуванням культурного чинника. Європейський Союз через програми технічної допомоги та навчання може відіграти ключову роль у формуванні цієї нової культурної управлінської інфраструктури.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що Європейський Союз та міжнародні партнери вже зробили значний внесок у збереження та розвиток культури Карпатського регіону. Проєкти реставрації, цифровізації, освітнього обміну, підтримки фестивального руху та інституційної співпраці стали основою для формування нової культурної політики, що поєднує традицію і модерність, локальне і глобальне. Наступним кроком має стати стратегічне об'єднання зусиль держави, громад, освітян і міжнародних інституцій з метою

перетворення Карпат у динамічну модель культурного сталого розвитку. Це дозволить зберегти не лише пісні, ремесла і пам'ятки, а й гідність, голос, пам'ять та майбутнє горян – у серці Європи.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке сакральний простір і як він сформувався в Карпатському регіоні?
2. Які основні відмінності між православною, греко-католицькою та римо-католицькою традиціями у Карпатах?
3. Які архітектурні особливості характерні для дерев'яних храмів Бойківщини, Гуцульщини та Лемківщини?
4. Які елементи дохристиянських вірувань збереглися в релігійних обрядах та святкуваннях у Карпатах?
5. Яке значення мають паломництва у формуванні духовної ідентичності мешканців Карпатського регіону?

Завдань для самостійної роботи

1. Проведіть порівняльний аналіз храмової архітектури Бойківщини, Гуцульщини та Лемківщини.
2. Складіть карту основних паломницьких маршрутів Карпатського регіону, позначивши ключові святині.
3. Підготуйте презентацію на тему: «Іконопис Карпатського регіону: традиції, стилі, символика».
4. Опишіть релігійне свято у своїй місцевості, звернувши увагу на його обрядову структуру та символіку.
5. Напишіть есе на тему: «Народна віра як джерело духовної стійкості мешканців Карпат».
6. Створіть візуальний звіт про сакральну споруду у вашому регіоні: історія, архітектура, роль у громаді.
7. Підготуйте порівняльну таблицю релігійних свят у православній та греко-католицькій традиціях Карпат.
8. Проаналізуйте структуру та функції дерев'яної церкви як культурного й духовного осередку громади.
9. Складіть перелік релігійних свят, у яких збереглися дохристиянські елементи, і поясніть їх значення.
10. Проведіть мінідослідження про культ святого покровителя вашого села/міста.

Рекомендовані теми рефератів

1. Сакральна географія Карпат: храми, монастирі, каплиці як простори духовного єднання.
2. Дерев'яні церкви Карпатського регіону як символ віри, культури та традиції.
3. Іконопис Карпат: локальні школи, стилістика та духовне наповнення.
4. Паломницька традиція в Карпатах: між релігією, культурою і туризмом.
5. Синкретизм християнських і дохристиянських традицій у релігійних обрядах Карпат.
6. Символіка релігійних свят у Карпатському регіоні: етнологічний та духовний аспекти.
7. Народна релігійність гуцулів: обряди, молитви, вірування, сакральні предмети.
8. Молитовна культура Карпат: індивідуальні та колективні форми духовної практики.
9. Сакральна архітектура як елемент збереження історичної пам'яті у прикордонних громадах.
10. Сучасні виклики у збереженні релігійної спадщини Карпатського регіону.

Перелік літературних джерел

1. J. Paul Getty Trust. Cultural Heritage and Mass Atrocities. Edited by James Cuno and Thomas G. Weiss. May 2022. URL: <https://www.getty.edu/publications/cultural-heritage-mass-atrocities/preface-acknowledgements/>
2. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини № 995_089, Ратифікація від 04.10.1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text
3. Матяш С. Людина в місті: Соціологічні нариси. Київ, 1992. 223 с.
4. Матеріали Міністерства закордонних справ України про підсумки роботи Третього круглого столу міністрів культури країн – членів ЮНЕСКО від 27 вересня 2002 р. – № 203/13-2254 або <http://www.unesco.org>
5. Акуленко В. І., Шемшученко Ю. С. Культурна спадщина / В. І. Акуленко, Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2001. – Т. 3. – С. 434.
6. Герус Л. М. Збереження нематеріальної культурної спадщини: український досвід. Народознавчі зошити. 2020. № 1(151). С. 3–14.
7. Бучко Ж. І., Меленко Я. І. Транскордонний туризм як засіб міжкультурної взаємодії 89 України і Польщі (на прикладі Чернівецької

області) // Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 212-217

8. Потапчук Т.В. Теоретико-методичні основи формування національно-культурної ідентичності студентів вищих педагогічних навчальних закладів : дис. ... д-ра пед. наук. Рівне. 2015. 467 с.

9. Recommendation concerning the Protection and Promotion of Museums and Collections, their Diversity and their Role in Society adopted by the General Conference at its 38th Session, Paris, 17 November 2015. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246331>

10. Аспекти розвитку фестивального туризму. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/66/887.pdf>

11. Snyder T. (2002) Memory of Sovereignty and Sovereignty Over Memory: Twentieth-Century Poland, Ukraine, and Lithuania. Edited by Jan-Werner Moller. Cambridge: Cambridge University Press.

12. How to be a sustainable tourism business. URL: <https://www.cbi.eu/market-information/tourism/how-besustainable-tourism-business>.

13. Яковюк, І. Історичні передумови і основні етапи європейської інтеграції // Вісник Академії правових наук України. 2003р. №4 (35). – Х. : Право, 2003. – С. 82-92.

14. Ярош А. В. Культурна політика України в умовах євроінтеграції. Питання культурології. 2017. № 33. С. 78-84. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.33.2017.141586> (дата звернення: 12.09.24).

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

КЕЙС 1: Цифрове відтворення об'єкту культурної спадщини

Завдання:

Оберіть об'єкт культурної спадщини вашого регіону (наприклад, дерев'яна церква або музейна колекція) та розробіть план його цифрового збереження.

Мета: Навчитися комплексно підходити до цифровізації з урахуванням технічних, культурних та етичних аспектів.

Етапи:

- Оцінка доступних цифрових інструментів (3D-сканування, фото, оцифрування документів).
- Визначення відповідного формату метаданих.
- Пропозиції щодо збереження автентичності та культурного контексту.
- План поширення через відкриті платформи.

КЕЙС 2: Аналіз ризиків використання ШІ у сфері культурної спадщини

Завдання:

Проаналізуйте гіпотетичну ситуацію, коли ШІ-інструмент автоматично відновив фрагмент картини, але результат викликав обурення в місцевій громаді через спотворення культурного значення.

Мета: Осмислити етичні ризики цифрових технологій у культурній сфері.

Запитання для аналізу:

- Що стало причиною конфлікту?
- Які були прорахунки у впровадженні ШІ?
- Які етичні принципи було порушено?
- Як би ви вирішили ситуацію?

КЕЙС 3: Дослідження цінностей етнічної групи гуцулів з позицій етносоціоніки з використанням ШІ

Соціоніка і етносоціоніка

Соціоніка – це наука і технологія, що дозволяє прогнозувати поведінку і стиль діяльності людини, колективу і суспільства в цілому, визначати сумісність людей в сім'ї і бізнесі і формувати колективи однодумців [1]. Вона виділяє 16 типів інформаційного метаболізму психіки (TIM). Кожен TIM володіє унікальним набором з 15 дихотомічних ознак, які називають ознаками Рейніна [2]. Соціоніка розроблена Аушрою Аугустінавічюте [2] на основі типології особистостей Карла Юнга [3]. В напрямі соціоніки опубліковано багато наукових статей, книг та дисертацій. Міжнародний інститут соціоніки (MIC) є лідуною та найбільш авторитетною науковою і консультаційною організацією в галузі соціоніки [4].

Соціоніку часто називають псевдонаукою, але ці твердження не обґрунтовані. Відомий дослідник методології науки Карл Поппер критикував психоаналіз за його нефальсифікованість, тобто неможливість перевірити цю теорію шляхом спростування. Це ж саме часто застосовується до соціоніки, що і призводить до її класифікації як псевдонауки. Але потрібно розуміти, що як психологія так і соціоніка вивчають складні систем, що нерідко включають суб'єктивні аспекти. Це значно ускладнює їхню експериментальну перевірку. Таку перевірку набагато легше організувати в математиці, фізиці чи хімії, аніж в психології. Імовірно, що доведення науковості та розвиток соціоніки потребує ґрунтовних трансдисциплінарних досліджень з застосуванням новітніх досягнень статистичного аналізу, теорії систем та нейронауки. Сьогодні соціонікою зібрано величезний емпіричний матеріал, її положення не суперечать формальній логіці та її можна сміливо називати науковою гіпотезою.

Етносоціоніка намагається виділити психоінформаційні типи культури і описати їх методами соціоніки [4]. В [4] сформульовано основні положення інтегральної соціоніки, розглядаються інтегральні типи інформаційного метаболізму колективів, організацій, націй, етносів та держав, їхня психоінформаційна структура та взаємодії. Моделі етносу в соціоніці були застосовані для аналізу соціально-політичних процесів і міжнаціональних відношень [4]. Психологічні особливості всіх 16 інтегральних типів колективу описані в [4]. Етносоціоніка виявилася цікавим інструментом дослідження соціально-політичних процесів [5, 6]. Етносоціоніку вивчають навіть в університетських навчальних курсах [7].

Завдання і методика дослідження

Великі моделі мови ШІ (LLM) можна застосувати в етнокультурних дослідженнях. Одне з таких досліджень пропонується тут.

Завданням цього дослідження є виявлення етнопсихологічних ознак етнічної групи гуцулів [8]. Фактично це задача класифікації етнічної групи гуцулів за ознаками Рейніна [9] з позицій етносоціоніки. Задача ускладнена тим, що стосується не окремої особистості, а етнічної групи. LLM можна застосувати для полегшення пошуку інформації та знань, виявлення етнопсихологічних ознак та їхньої відповідності ознакам Рейніна. Проте не слід забувати, що LLM може помилятися, і до результатів потрібно ставитися критично.

Для розв'язання цієї задачі пропонується для кожної пари з 15 пар дихотомічних ознак Рейніна заповнити такий шаблон з питаннями та відповідями LLM:

Ознаки А-Б (наприклад екстраверсія-інтроверсія)

Назва сервісу чату (наприклад Copilot)

Назва моделі LLM (наприклад GPT-4)

URL чату (більшість сервісів дозволяють створювати посилання на чат)

Prompt 1:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна А-Б. Чим ознака Рейніна А відрізняється від ознаки Б?

Відповідь:

...

Prompt 2:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів з точки зору етносоціоніки? А чи Б?

Відповідь:

...

Prompt 3:

Яка імовірність з точки зору етносоціоніки, що етнічна група гуцулів володіє ознакою А?

Відповідь:

...

Всього має бути заповнено 15 шаблонів на кожну пару ознак. Рекомендується один чат на кожну пару. Отримані від LLM імовірності вводяться в калькулятор ознак Рейніна [9], який і визначає етносоціонічний ТІМ. Для підвищення точності результатів можна спробувати різні LLM, які є найбільш якісними (табл. 6.2).

Запропоноване читачам дослідження цікаве тим, що не потребує глибоких знань в галузі етнопсихології, етносоціоніки чи штучного

інтелекту. В ньому може взяти участь усякий, хто вміє користуватися комп'ютером. Але потрібно критично аналізувати відповіді та результати, а не сприймати їх як істину. LLM слід використовувати тільки як потужний інструмент дослідження. Упередження [10] можуть бути серйозним бар'єром на шляху до істини в подібних дослідженнях.

Нижче наведено деякі результати для кожної пари ознак Рейніна.

Приклад дослідження

ОЗНАКИ ЕКСТРАВЕРСІЯ-ІНТРОВЕРСІЯ

Copilot

Prompt (Think Deeper):

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна екстраверсія-інтроверсія. Чим ознака Рейніна екстраверсія відрізняється від інтроверсії?

URL: <https://copilot.microsoft.com/shares/S1egiX6z1HhYBfLC25e7x>

Відповідь:

Соціоніка, зокрема за системою Рейніна, виділяє пару протилежних ознак – екстраверсія та інтроверсія, які відображають спосіб орієнтації людини на інформаційний обмін і сприйняття дійсності. Розглянемо їх основні відмінності:

Екстраверсія: Люди з переважною ознакою екстраверсії спрямовують свою енергію назовні. Вони активно взаємодіють із зовнішнім світом, сприймають інформацію безпосередньо через зовнішні стимули й часто діляться своїми емоціями та думками відкрито. Їхній спосіб сприйняття полягає в негайному контакті з причинно-наслідковими зв'язками навколишнього середовища. Такі люди люблять новизну, легко адаптуються до змін і часто шукають стимулів для емоційної активності.

Інтроверсія: При інтроверсії орієнтація зміщується всередину. Такі люди більш схильні до рефлексії, аналізу власних переживань та внутрішнього мислення. Вони обробляють інформацію, спершу звертаючись до свого внутрішнього світу, створюючи власні моделі й концепції дійсності. Інтроверти надають перевагу спокійним умовам, де можна зосередитися на внутрішньому осмисленні подій, і часто обирають стримані форми спілкування, щоб краще структурувати свої думки.

Таким чином, за системою Рейніна екстраверсія характеризується активною орієнтацією на зовнішні події та безпосередній емоційний контакт із середовищем, тоді як інтроверсія визначається зосередженістю на внутрішніх процесах, саморефлексії та створенні внутрішніх структур сприйняття. Варто зазначити, що ці характеристики виступають як домінантні стильові орієнтири, хоча в

кожної особистості можуть бути прояви і тих, і інших тенденцій, однак певний тип зазвичай визначає загальне спрямування індивіда.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Екстраверсія чи інтроверсія?

URL:

<https://copilot.microsoft.com/shares/TJRpA5CwEPwq32u2PWHWG>

Відповідь:

В загальному, гуцульська культура характеризується яскравою, відкритою соціальною взаємодією, що більше відповідає ознаці Рейніна екстраверсії. Гуцули традиційно збираються разом на спільних святах, обрядах, фестивалях, де музика, танці та розповіді створюють атмосферу живої комунікації та емоційного вираження. Такий спосіб життя сприяє формуванню активних, контактнорієнтованих відносин, що є типовими для екстравертних особистостей.

Незважаючи на те, що певні моменти гуцульської самобутності (наприклад, тісний зв'язок з природою або глибоке занурення в місцеві міфи) можуть відображати індивідуальні інтровертні риси, загальна соціальна організація та культурна динаміка цієї спільноти переважно орієнтовані назовні. Тобто, гуцульський світ сповнений живості, відкритості та активного обміну емоціями, що вказує на домінування ознаки екстраверсії.

Prompt:

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою екстраверсії?

URL: <https://copilot.microsoft.com/shares/QsY4uQAzj7hQCfjUTBtTz>

Відповідь:

Якщо опиратися на спостереження за традиційною гуцульською культурою, то можна умовно припустити, що дуже велика частина гуцульського населення демонструє ознаки екстраверсії. Зважаючи на те, що гуцульські громади історично організовувалися навколо яскравих свят, спільних зібрань, обрядів та активної взаємодії, можна зазначити, що імовірність того, що гуцули володіють ознакою екстраверсії, може складати приблизно 80–90%.

Водночас важливо пам'ятати, що така оцінка є умовною. Соціоніка та етнографічні дослідження дозволяють описувати загальні культурні тенденції, проте кожна людина індивідуальна. Тому всередині громади завжди будуть люди з різноманітними характеристиками, хоча домінуючою рисою все ж залишається орієнтація на зовнішній світ та соціальну взаємодію.

ОЗНАКА ДЕМОКРАТИЗМ-АРИСТОКРАТИЗМ

ChatGPT

Модель: ChatGPT o4-mini

URL: [https://chatgpt.com/share/68358c2a-f954-8007-bc88-](https://chatgpt.com/share/68358c2a-f954-8007-bc88-99bcde9de388)

99bcde9de388

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна демократизм-аристократизм. Чим ознака Рейніна демократизм відрізняється від аристократизму?

Відповідь:

Ознака Рейніна демократизм-аристократизм належить до однієї з 15 ознак, виявлених у соціоніці, і відбиває особливості соціального сприйняття та взаємодії людей.

➤ Демократизм (демократичний тип):

- Бачить людей як індивідів, незалежно від їхньої приналежності до груп.
- Відносини будуються на основі особистих якостей, а не формальних ролей чи статусів.
- Ставить знак рівності між усіма учасниками взаємодії: "Всі люди рівні".
- Думають у категоріях "я – ти", а не "ми – вони".
- Не схильні наголошувати на приналежності до груп, статусів, каст.
- У комунікації часто використовують імена, а не титули.
- Ситуації: людина може почуватися вільно як із начальником, і з підлеглим, не роблячи акценту на ієрархії.

Приклади поведінки:

- "Слухай, Петре, як думаєш, це спрацює?" (навіть якщо Петро – директор)

➤ Аристократизм (аристократичний тип):

- Схильні сприймати і розділяти людей за груповою приналежністю: «ми» та «вони».
- Підкреслюють соціальні ролі, статус, ієрархію, субординацію.
- Думають категоріями "ми – вони".
- Повага часто вибудовується на підставі групи або положення, а не лише особистих якостей.
- Часто звертаються до людей з урахуванням статусу: на прізвище, з використанням титулів.
- Схильні до формальної ієрархії, відчують її і слідуєть їй навіть у неофіційній обстановці.

Приклади поведінки:

- «Пан Іванов, яка ваша позиція з цього питання?»
- «Ми, інженери, вважаємо, що...».

➤ Порівняння коротко:

Ознака	Демократизм	Аристократизм
Сприйняття	Індивіди	Групи, статуси
Мислення	Я – ти	Ми – вони
Спілкування	На рівних	З урахуванням ієрархії
Цінність	Особиста гідність	Соціальний стан
Звернення	Ім'я, невимушене	Титули, підкреслена ввічливість

Prompt (опція "Обробляти довше"):

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів?
Демократизм чи аристократизм?

Відповідь:

Для гуцулів характерніша ознака демократизму.

Чому гуцули – демократичний тип:

1. Горизонтальні, а не жорсткі ієрархічні зв'язки. Традиційні гуцульські громади (села чи навіть родові общини) вирішують важливі питання на загальних зборах, де кожен голос – вагомий.

2. Неформальне звертання по імені. У гірських селах мало хто використовує «пан», «пані» або звертання за по-батькові – скоріше за все звернуться просто «Петре», «Марічко».

3. Цінність особистого внеску. Почесті й повагу здобувають за уміннями (ремесло, верхова їзда, музика), а не за походженням чи «родовими титулами».

4. Взаємодопомога та гостинність. Поняття «куркуль», «панщина» тут було ранжованим здебільшого зовнішнім впливом. Усередині громади панує принцип «рівний серед рівних» – відтворюється традиція взаємопідтримки.

5. Відсутність чітких групових бар'єрів. Хоч гуцульське суспільство і поділялося на сім'ї чи клани, перетин між ними був доволі вільним: обрядові, господарські й торговельні зв'язки не стримувалися якимись «кастами».

Усі ці риси відповідають демократичному полюсу у шкалі «демократизм–аристократизм» Рейніна: гуцули сприймають одне одного й чужинців як індивідів, цінують рівність у спілкуванні та особисті якості, а не статус чи приналежність до «вищого» чи «нижчого» прошарку.

Prompt (опція "Обробляти довше"):

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою демократизм?

Відповідь:

Оцінюючи сукупність етнографічних, соціальних і комунікативних особливостей гуцулів, можна зробити обґрунтовану експертну оцінку:

- *Гуцульські громади традиційно приймають рішення на загальних зборах із рівним правом голосу кожного учасника.*
- *Зв'язки між людьми будуються переважно на основі особистих якостей та внеску в спільну працю, а не на формальних статусах.*
- *Звернення по імені без титулів і по-батькові – повсякденна норма.*
- *Взаємодопомога діє між усіма членами громади без кастових чи рангівих обмежень.*

Усі ці ознаки чітко відповідають демократичному полюсу шкали “демократизм–аристократизм”. З урахуванням цих фактів можна дати приблизну ймовірність:

≈ 90 %

(тобто дуже висока вірогідність наявності ознаки “демократизм” в етнічній групі гуцулів)

Звісно, це експертна оцінка, а не результат формальних статистичних вимірювань, але на підставі історико-етнографічних даних вона цілком виправдана.

Copilot

URL: <https://copilot.microsoft.com/shares/ESyFufkn66Fjefh8DhdNj>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна демократизм-аристократизм. Чим ознака Рейніна демократизм відрізняється від аристократизму?

Відповідь:

Демократизм: сприймання інших поза контекстом соціальної ієрархії, оцінювання особистості незалежно від її статусу чи приналежності до певної групи, важливість індивідуальних якостей, а не формальних титулів чи посад, схильність до горизонтальної комунікації, де всі рівні між собою. Аристократизм: сприймання інших через призму соціальної ієрархії, оцінювання особистості з точки зору її статусу, походження або приналежності до певної групи, відносини будуються на основі субординації, де важливе дотримання правил і традицій, схильність до вертикальної комунікації, де є чіткий розподіл ролей. Ця ознака впливає на стиль спілкування, прийняття рішень та соціальну поведінку. Демократи більш відкриті до нових ідей та змін, тоді як аристократи цінують стабільність і традиції.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Демократизм чи аристократизм?

Відповідь:

...культура гуцулів сформувалася під впливом природних умов Карпат, історичних подій та традиційного способу життя. В ній можна знайти риси як демократизму, так і аристократизму.

Демократизм проявляється у відкритості гуцулів до спілкування, їхній схильності до горизонтальних зв'язків та взаємодії на рівних. Гуцульська громада традиційно мала колективний характер, де важливі рішення приймалися спільно, а авторитет здобувався через особисті якості, а не формальний статус. Аристократизм можна побачити у чіткій структурі соціальних відносин, повазі до традицій та спадкових ремесел. Гуцули зберігають сильну ідентичність, відзначаються гордістю за своє походження та мають певну субординацію в громаді, де старші та досвідчені люди користуються особливою повагою.

Prompt (Think Deeper):

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою демократизму?

Відповідь:

...ці ознаки якісними і точну числову ймовірність встановити важко. Проте спираючись на етнографічний аналіз гуцульської культури імовірність демократизму, є дуже високою (80–90%).

ОЗНАКИ РАЦІОНАЛЬНОСТІ-ІРРАЦІОНАЛЬНОСТІ

Gemini

Модель: Gemini 2.5 pro

URL: <https://g.co/gemini/share/84a4e70510ec>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна раціональність-ірраціональність. Чим ознака Рейніна раціональність відрізняється від ірраціональності?

Відповідь:

...Основна відмінність полягає у способі взаємодії зі світом та інформацією. Раціонали прагнуть структурувати та контролювати потік подій, приймаючи рішення та плануючи заздалегідь. Ірраціонали прагнуть сприймати потік подій таким, яким він є, адаптуючись та реагуючи на нього без жорстких попередніх установок.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Раціональність чи ірраціональність?

Відповідь:

...Життя в горах (Карпатах) вимагало постійної адаптації до мінливих природних умов, погоди, сезонів. Це сприяло розвитку гнучкості, спостережливості та вміння діяти за обставинами, що характерно для ірраціоналів. У традиційній культурі, де багато залежало від непередбачуваних факторів (врожай, погода, здоров'я худоби), велику роль могли відігравати інтуїція, прикмети, віра в надприродні сили. Це більше властиво ірраціональному сприйняттю

світу. Гуцульське мистецтво (різьблення, кераміка, ткацтво, музика, танці) яскраве, емоційне, часто імпровізаційне. Це може свідчити про ірраціональний підхід, де натхнення та порив відіграють важливу роль. Традиційне господарство (вівчарство, лісорубство) часто вимагало швидкої реакції на зміни та гнучкості, а не жорсткого довгострокового планування, хоча елементи планування, звісно, були присутні (наприклад, сезонні роботи). Розвинена міфологія, віра в духів природи, легенди – все це свідчить про сильну ірраціональну складову світосприйняття, де домінує образне, символічне мислення.

Аргументи на користь елементів раціональності в традиційній культурі: дотримання традицій та звичаїв, планування сезонних робіт, майстерність та ремесла.

Prompt:

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою ірраціональності?

Відповідь:

... це ознаки особистості, а не групи; є різноманітності всередині групи; немає наукових даних для "ймовірності". Однак, аналізуючи традиційну культуру та спосіб життя гуцулів, можна побачити, що багато аспектів їхнього буття історично вимагали та культивували риси, які знаходять відгук в ірраціональному способі взаємодії зі світом.

У зв'язку з цим спробуємо додати в запитання фразу "з точки зору етносоціоніки та етнопсихології".

Prompt:

З точки зору етносоціоніки та етнопсихології яка імовірність того, що етнічна група гуцулів володіє ознакою ірраціональності?

Відповідь:

Модель описує етнопсихологію і етносоціоніку, але вертається до попередніх проблем і та вважає підхід етносоціоніки теоретичним і дискусійним. Можна говорити про якісний опис тенденції, а не статистично обґрунтовану "ймовірність". Етнопсихологія не оперує поняттям "ймовірності володіння" однією бінарною ознакою для цілої етнічної групи. Натомість, вона може описувати: модальну особистість та домінуючі риси. ...Приписування психологічних рис цілим етносам несе ризик надмірного спрощення та стереотипізації. ...замість числової ймовірності, коректніше говорити про сильну культурну та історичну зумовленість прояву рис, співзвучних з ірраціональністю, в традиційному житті та психології гуцулів.

DeepSeek

Модель: DeepSeek R1

URL: <https://github.com/vkohey/Root4Dig/tree/main/Ethnosocionics>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна раціональність-іrrаціональність. Чим ознака Рейніна раціональність відрізняється від іrrаціональності?

Відповідь:

...Ці ознаки уточнюють, як людина сприймає інформацію та організовує свою діяльність. Раціональність: ...планування та структура, рішення перед дією, стабільність. Іrrаціональність: ...спонтанність та гнучкість, дія перед рішенням, динамічність.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Раціональність чи іrrаціональність?

Відповідь:

Гуцули, як етнокультурна група карпатських українців, традиційно демонструють іrrаціональність у соціонічному розумінні. Це проявляється в їхньому світогляді, побуті та соціальній поведінці. Основні аргументи: гнучкість та адаптація до умов, творча імпульсивність, вільний ритм життя, фольклор та міфологія. Також модель пропонує порівняти з іншими етногрупами, наприклад, німці (раціонали) vs гуцули (іrrаціонали).

Prompt (DeepThink R1):

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою іrrаціональності?

Відповідь:

Питання ймовірності в контексті соціоніки та етнокультурних досліджень є складним для кількісного визначення...

Гуцули як етнокультурна група демонструють ознаку іrrаціональності з високою ймовірністю (умовно 70-80%), що підтверджується їхнім історичним досвідом, творчістю та адаптивністю. Однак це якісна оцінка, а не результат статистичного дослідження.

ОЗНАКИ ЛОГІКА-ЕТИКА

DeepSeek

Модель: DeepSeek R1

URL: <https://github.com/vkopey/Root4Dig/tree/main/Ethnosocionics>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна логіка-етика. Чим ознака Рейніна логіка відрізняється від етики?

Відповідь:

У соціоніці ознаки Рейніна логіка-етика відносяться до способу сприйняття та обробки інформації. Логіка – сприйняття світу через об'єктивні закони, структури, причинно-наслідкові зв'язки; акцент на

фактах, системах, ефективності, правильності; мислення аналітичне, раціональне, орієнтоване на завдання. Етика – сприйняття світу через відносини, емоції, мораль, співпереживання; акцент на почуттях, атмосфері, людських взаємодіях; мислення оціночне, суб'єктивне, орієнтоване на гармонію...

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів?
Логіка чи етика?

Відповідь:

...Для гуцульської культури більш характерна етика, оскільки їхня соціальна структура, творчість і комунікація будуються на почуттях, традиціях і моральних нормах, а не на абстрактних системах або формальній логіці...

Prompt (DeepThink R1):

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою етика?

Відповідь:

...Соціоніка – це модель індивідуальних типів, а не етнічних груп...
Орієнтовна "ймовірність": 60-70% (умовно, на основі культурних особливостей).

ОЗНАКИ ІНТУІЦІЯ-СЕНСОРИКА

Copilot

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна інтуїція-сенсорика. Чим ознака Рейніна інтуїція відрізняється від ознаки сенсорика?

URL: <https://copilot.microsoft.com/shares/apY1wGaBrxnoEwwHzSThy>

Відповідь:

Інтуїція орієнтована на нематеріальну інформацію, можливості, варіанти розвитку подій та прогнозування майбутнього. Інтуїти часто схильні до абстрактного мислення, бачать перспективи та зв'язки між явищами, навіть якщо вони не очевидні. Вони можуть бути мрійниками, винахідниками, людьми, які генерують нові ідеї та концепції.

Сенсорика, навпаки, зосереджена на матеріальному світі, конкретних деталях, фізичних відчуттях та практичному застосуванні речей. Сенсорики добре орієнтуються у просторі, цінують комфорт, якість та реальні, відчутні аспекти життя. Вони можуть бути майстрами своєї справи, людьми, які вміють ефективно використовувати ресурси та досягати конкретних результатів.

Prompt (Think Deeper):

З точки зору етносоціоніки яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою сенсорика?

URL:

<https://copilot.microsoft.com/shares/WK7E1dNZZ9ot8gEBdprpW>

Відповідь:

...Якщо говорити про гуцульський світогляд, то традиційний спосіб життя, тісний зв'язок з природою, ремесла та фізична праця створюють сприятливе середовище для розвитку сенсорного сприйняття. Іншими словами, культури, де домінують практичні, матеріальні цінності й увага до конкретних деталей, зазвичай наближаються до сенсорного типу. ...Деякі етносоціонічні дослідники припускають, що умовна оцінка для гуцулів може сягати 60–70 % сенсориків. Проте це скоріше гіпотетична оцінка, яка не має строгого емпіричного підтвердження і залежить від безлічі факторів: історичних змін, соціального середовища, індивідуальних відмінностей тощо.

DeepSeek

Модель: DeepSeek DeepThink R1

URL: <https://github.com/vkopey/Root4Dig/tree/main/Ethnosocionics>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна інтуїція-сенсорика. Чим ознака Рейніна інтуїція відрізняється від сенсорика?

Відповідь:

Інтуїція: фокус на абстрактному; увага до "що могло б бути", відчуття часу; ...мрійливість, креативність, теоретизування, передбачення. Сенсорика: фокус на конкретному; увага до "що є"; практичність; ...рукоділья, спорт, кулінарія, організація простору.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Інтуїція чи сенсорика?

Відповідь:

... можна провести аналогії:

1. Сенсорика часто асоціюється з практичністю, увагою до деталей, тілесним досвідом і орієнтацією на "тут і зараз". Гуцули традиційно займаються: господарськими ремеслами (випас овець, різьба по дереву, виготовлення одягу, ковальство), що вимагає конкретних навичок; тісним зв'язком із природою (життя в горах, використання природних ресурсів); увагою до матеріальних об'єктів (наприклад, орнаментика, вишивка, архітектура).

2. Інтуїція пов'язана з абстрактним мисленням, уявленнями про майбутнє/минуле, символізмом. У гуцульській культурі також присутні: міфологія та фольклор (легенди про духів гір, оповіді про вовкулак); ритуали та вірування (магічні практики, зв'язок із потойбічним світом); музика та поезія, що передають емоції й абстрактні ідеї.

Prompt:

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою сенсорика?

Відповідь:

Запитання торкається дуже суперечливих та гіпотетичних аспектів... уникати стереотипізації та помилкових узагальнень. ...Якщо грубо екстраполювати принципи соціоніки на культурні особливості, то: сенсорика могла б домінувати через: практичний спосіб життя (випас овець, будівництво житла в горах, виготовлення одягу – все це вимагає конкретних навичок і орієнтації на "тут і зараз"), матеріальну культуру (вишивки, різьба по дереву, ковальство – увага до деталей і фізичного втілення ідей), адаптацію до природи (життя в суворих умовах Карпат вимагає практичної раціональності). Інтуїція могла б проявлятися через: фольклор і міфологію (легенди про духів гір, магичні ритуали, символізм у орнаментах), творчість (імпровізаційна музика, поетичні традиції, абстрактні образи в мистецтві).

ОЗНАКИ РОЗСУДЛИВІСТЬ-РІШУЧІСТЬ**Copilot****URL:**

<https://copilot.microsoft.com/shares/ZaHFGDpKVPQ9cH9L1XMB7>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна розсудливість-рішучість. Чим ознака Рейніна розсудливість відрізняється від рішучості?

Відповідь:

Розсудливість – це схильність до гнучкого аналізу, ретельного обдумування та зважування варіантів перед прийняттям рішення. Люди з цією ознакою зазвичай орієнтовані на розгляд альтернатив, врахування контексту та можливих наслідків. Вони можуть довго розмірковувати над вибором, а їхні рішення часто адаптивні та змінювані залежно від нових даних.

Рішучість – це швидке прийняття рішень на основі внутрішнього переконання та впевненості у своїх висновках. Люди з цією ознакою зазвичай не схильні затримувати процес вибору, а їхні рішення є більш однозначними та категоричними. Вони керуються вже усталеними принципами й не потребують тривалого аналізу перед тим, як діяти.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Розсудливість чи рішучість?

Відповідь:

Гуцули відомі своєю волелюбністю, енергійністю та пристрасним характером. ...гуцули, судячи з їхньої історії та способу життя, більше схильні до рішучості. Вони завжди були активними, сміливими та готовими до швидких дій, особливо в умовах гірського життя, яке вимагає витривалості та оперативності. Їхня культура пронизана духом свободи, незалежності та готовності до боротьби за свої права.

Prompt (Think Deeper):

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою рішучість?

Відповідь:

У випадку гуцульського етносу не існує строгих статистичних досліджень, які б встановили точний відсоток представників, що володіють ознакою рішучості. ...традиційно сформували менталітет, де швидкість прийняття рішень та оперативність відіграють важливу роль. Це пов'язано з життям у гірських умовах, де адаптація до змін і необхідність швидко реагувати на виклики стає життєвою умовою. ...досить велика частина гуцульського населення має схильність до рішучості – умовно, можливо, у 60–70% випадків.

Gemini

Модель: Gemini 2.5 flash

URL: <https://g.co/gemini/share/ecff5a5479c9>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна розсудливість-рішучість. Чим ознака Рейніна розсудливість відрізняється від рішучості?

Відповідь:

...розсудливість характеризується схильністю до обмірковування, неквапливості у прийнятті рішень та поділу роботи на етапи, тоді як рішучість проявляється у швидкості прийняття рішень, енергійності в діях та цілісному виконанні завдань.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів з точки зору етносоціоніки? Розсудливість чи рішучість?

Відповідь:

...Неможливо однозначно стверджувати, яка з ознак Рейніна – розсудливість чи рішучість – є найбільш характерною для етнічної групи гуцулів з точки зору етносоціоніки, оскільки наукова база для таких тверджень відсутня, а будь-які узагальнення будуть стереотипними. Характер окремих представників гуцульського етносу може варіюватися і включати як риси розсудливості, так і рішучості.

Prompt:

Яка імовірність з точки зору етносоціоніки, що етнічна група гуцулів володіє ознакою розсудливості?

Відповідь:

Якщо ж ми будемо спиратися на вже згадані стереотипні уявлення та окремі етнографічні описи, які можуть частково корелювати з деякими аспектами розсудливості (наприклад, прив'язаність до традицій, обережність, майстерність у ремеслах, що потребують планування), то можна дуже обережно припустити, що

серед представників гуцульського етносу можуть зустрічатися люди з яскраво вираженою ознакою розсудливості.

...Будь-які припущення, засновані на стереотипах, не мають наукової цінності. ...немає жодної науково обґрунтованої імовірності того, що етнічна група гуцулів володіє ознакою розсудливості. Тобто модель не дає імовірнісної оцінки.

ОЗНАКА СУБ'ЄКТИВІЗМ-ОБ'ЄКТИВІЗМ

Copilot

URL:

<https://copilot.microsoft.com/shares/iuadmpBRsB5w8j9GYojz6>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна суб'єктивізм-об'єктивізм. Їх ще називають веселість-серйозність. Чим ознака Рейніна суб'єктивізм відрізняється від об'єктивізму?

Відповідь:

Суб'єктивізм (веселість) – люди з цією ознакою схильні до більш легкого, невимушеного сприйняття реальності. Вони часто орієнтуються на власні емоції, інтуїцію та особисті враження. Їм властива гнучкість у мисленні, вони можуть змінювати свою точку зору залежно від ситуації. Такі люди зазвичай більш відкриті до нових ідей, експериментів та імпровізації.

Об'єктивізм (серйозність) – представники цієї групи більше покладаються на логіку, факти та об'єктивні дані. Вони прагнуть до структурованого та системного підходу, часто дотримуються чітких правил і принципів. Їхнє мислення більш стабільне, вони рідше змінюють свою точку зору під впливом емоцій чи обставин.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Суб'єктивізм чи об'єктивізм?

Відповідь:

Гуцули відомі своєю емоційністю, експресивністю та творчим підходом до життя. Їхня культура насичена яскравими традиціями, музикою, танцями та мистецтвом, що може свідчити про суб'єктивізм – схильність до інтуїтивного, емоційного сприйняття світу. Вони часто покладаються на особистий досвід, народну мудрість та внутрішні відчуття.

З іншого боку, гуцули також мають глибоку повагу до традицій, чіткі соціальні норми та структуроване світосприйняття, що може вказувати на об'єктивізм – прагнення до логічного, системного підходу. Їхній спосіб життя, зокрема господарська діяльність у гірських умовах, вимагає раціональності та практичності.

Prompt (Think Deeper):

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою суб'єктивізму?

Відповідь:

Гуцули відомі своєю емоційністю, творчим підходом до життя та експресивністю, що відповідає поняттю суб'єктивізму, який асоціюється з особистим, інтуїтивним сприйняттям реальності. Звісно, традиційна гуцульська культура формувалася під впливом багатьох історичних, соціальних та географічних чинників, тому серед представників цієї групи більшість, ймовірно, застосовує більш суб'єктивний спосіб бачення світу.

Якщо умовно «привласнювати» числове значення, можна припустити, що більшість (наприклад, поряд із 70–80 % усіх гуцулів) демонструє риси суб'єктивізму. Проте це припущення лише умовне і ґрунтується на спостереженнях за загальними культурними тенденціями, а не на результатах систематизованих статистичних досліджень.

ОЗНАКА СТАТИКА-ДИНАМІКА.

Copilot

URL: <https://copilot.microsoft.com/shares/ezKzVUu8YXEaDYEXsi2Nq>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна статика-динаміка. Чим ознака Рейніна статика відрізняється від динаміки?

Відповідь:

Статика характеризується схильністю до стабільності, структурованості та фіксованих станів. Люди з цією ознакою зазвичай сприймають світ як набір незмінних об'єктів, акцентують увагу на деталях і віддають перевагу чітким правилам та порядку.

Динаміка, навпаки, орієнтована на процеси, зміни та взаємодію. Динамічні особистості більше зосереджені на розвитку, русі та переходах між станами, вони краще адаптуються до змін і сприймають світ як потік подій.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Статика чи динаміка?

Відповідь:

...гуцули мають риси як статика, так і динаміки. Динаміка проявляється в їхньому способі життя, який тісно пов'язаний із природою, сезонними змінами та адаптацією до гірських умов. Гуцули славляться своєю мобільністю, гнучкістю та здатністю швидко реагувати на зміни. Їхня культура багата на ритуали, танці та музику, що також є ознаками динамічного сприйняття світу. Статика

простежується в їхньому збереженні традицій, міцних сімейних зв'язках та стійкості до зовнішніх впливів. Гуцули мають глибоко вкорінені звичаї, які передаються з покоління в покоління, а їхній спосіб життя часто базується на стабільних, перевірених часом принципах.

Prompt:

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою динаміка?

Відповідь:

Якщо умовно припустити, що в сучасних гуцульських спільнотах переважає динамічний підхід через постійну взаємодію з мінливими умовами навколишнього середовища, то можна сказати, що великій частині представників (можливо, умовно 60–80 %) властиві динамічні риси. Проте це умовна оцінка, яка не має наукової точності і більше базується на спостереженнях за культурними особливостями даної етнічної групи.

ОЗНАКА БЕЗТУРБОТНІСТЬ-ЗАВБАЧЛИВІСТЬ.

Qwen

Модель: Qwen3-235B

URL: <https://chat.qwen.ai/s/02395f3f-09f9-412d-987f-db20fca1e7b9?fev=0.0.103>

Модель: Qwen3

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна безтурботність-завбачливість. Чим ознака Рейніна безтурботність відрізняється від ознаки завбачливість?

Відповідь:

Ця пара ознак пов'язана з тим, наскільки людина орієнтована на майбутнє та чи враховує потенційні небезпеки й труднощі. Завбачливість: такі люди постійно аналізують "а що буде, якщо..." і намагаються уникнути неприємностей. Безтурботність: навпаки, такі люди довіряють ситуації, вірять, що все саме собою вирішиться, або просто не хочуть турбуватися про те, чого ще немає.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Безтурботність чи завбачливість?

Відповідь:

Хоча гуцули мають риси спонтанності в культурі (музика, танці, віра в "щасливий випадок"), їхній традиційний спосіб життя вимагав завбачливості для виживання в екстремальних умовах. Тому завбачливість може вважатися більш характерною ознакою для групи в цілому, хоча окремі особистості могли проявляти безтурботність.

Prompt:

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою завбачливості?

Відповідь:

~60–70% – завбачливість переважає серед гуцулів як групи через: традиційний спосіб життя, який вимагав планування (сезонна пастиша діяльність, господарство в горах); культурну потребу в обережності перед природними катаклізмами (сніг, хижа тварина, зміни клімату); романтизацію "вільного духу" в фольклорі часто приховує прагнення до стабільності в реальному житті.

Життя в Карпатах вимагало передбачення (наприклад, запаси їжі на зиму, планування переходів з отарами). Навіть у фольклорі часто зустрічаються прислів'я про "обережність" і "розуміння знаків природи". Гуцули тривалий час зберігали традиційне господарство, де стабільність важливіша за експерименти. Це властиво більш завбачливим типам.

ОЗНАКА ПОСТУПЛИВІСТЬ-ВПЕРТІСТЬ.

Qwen

Модель: Qwen3-235B

URL: <https://chat.qwen.ai/s/7b3abe3a-b503-4f1e-9837-750647896fc8?fev=0.0.103>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна поступливість-впертість. Чим ознака Рейніна поступливість відрізняється від ознаки впертість?

Відповідь:

...стосується того, як особистість реагує на авторитет або позицію партнера в комунікації. Поступливість – схильність йти назустріч партнеру, уступати, не нав'язувати своєї думки. Впертість – наполегливе відстоювання власної позиції, нежелання поступатися, внутрішній опір.

Поступливий тип: дозволяє собі поступитися, навіть якщо він правий; часто уникає конфліктів, уникає напруженого діалогу; важко відстоює власну позицію, коли інший проявляє наполегливість.

Впертий тип: має чіткі переконання, не боїться за них боротися; може видавати враження «закритого» або «нерозумного» для оточення; часто не помічає, що вперто тримається за щось, що вже не працює.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Поступливість чи впертість?

Відповідь:

Поступливість. У гуцульських селах важливу роль відігравала колективна солідарність. Для збереження гармонії в співтоваристві

люди часто йшли на компроміси, уникали конфліктів, дотримувалися неписаних правил взаємодопомоги. Гуцули адаптувалися до змінних умов природи (наприклад, сезонні міграції з худобою, зміна сільськогосподарських практик). Це вимагало гнучкості й уміння підлаштовуватися до обставин, що нагадує поступливість. У повсякденному спілкуванні з владою або сусідами гуцули могли проявляти поступливість, щоб уникнути прямих конфліктів, зберігаючи внутрішню незалежність.

Впертість. Разом з тим, гуцули відомі стійкістю у збереженні традицій, мови, одягу, обрядів. Наприклад, вони довгий час опиралися асиміляції з іншими етносами (навіть під час радянської політики), що свідчить про впертість як рису в захисті культурної ідентичності. Їхній стиль життя вимагав наполегливості в подоланні складних умов: розорання кам'янистих схилів, будівництво дерев'яних хат, виготовлення традиційних виробів. Це вказує на впертість як рису в боротьбі за виживання. Гуцули неодноразово стикалися з зовнішніми загрозами (турецькі набіги, австрійська колонізація, радянська русифікація). Їхня здатність зберігати самобутність у таких умовах часто пов'язана з впертістю.

Впертість домінує в захисті культурної ідентичності, традицій та територіального простору. Поступливість проявляється в повсякденному спілкуванні всередині спільноти для збереження соціальної гармонії.

...впертість виглядає більш типовою для їхньої етнічної ідентичності, особливо в історичному ракурсі.

Prompt:

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою впертість?

Відповідь:

Гуцули зберегли унікальну мову, одяг, обряди і музичну культуру незважаючи на тиски ззовні (османські набіги, австрійська колонізація, радянська асиміляція).

Історично гуцули відомі як борці за незалежність. Наприклад, у XIX–XX ст. вони брали участь у повстаннях проти Австро-Угорщини, Румунії, СРСР.

У сучасності – активність у протистоянні вирубуванню лісів чи забудові Карпат.

Життя в екстремальних умовах Карпат (кам'янисті ґрунти, суворі зими) вимагало наполегливості в праці, що сформувало ментальність «не здаватися».

У народних казках і приказках гуцулів часто прославляється уперта витривалість, наприклад: "Гуцул іде через камінь, а не обійде".

Впертість – це ключова риса гуцулів як етнічної групи, особливо в історичному і культурному контекстах. Її ймовірність можна оцінити як високу (70–85%), але з урахуванням, що в інших сферах (наприклад, у родині) проявляється і поступливість. Це робить гуцулів контекстуально гнучким, але принципово впертим етносом.

ОЗНАКА ТАКТИКА-СТРАТЕГІЯ.

Qwen

Модель: Qwen3-235B

URL: <https://chat.qwen.ai/s/8a54a23c-9e17-45b0-9fc4-f3f63997022f?fev=0.0.103>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна тактика-стратегія. Чим ознака Рейніна тактика відрізняється від ознаки стратегія?

Відповідь:

Тактика – схильність до гнучкого реагування на поточну ситуацію, оперативне прийняття рішень. Якщо раптово змінилася ситуація (наприклад, скасовано зустріч), тактик швидко знайде альтернативне використання часу.

Стратегія – схильність до планування, довгострокового мислення, передбачення наслідків. Перед поїздкою стратег складає детальний маршрут, враховує можливі проблеми, планує бюджет.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Тактика чи стратегія?

Відповідь:

Ознаки тактики: Гуцули вміли пристосовуватися до змін клімату, сезонних змін та природних умов (наприклад, вигідно використовували пасовища в різні пори року). Традиційне господарство (пашіння, виробництво сиру, дерев'яне мистецтво) потребувало вміння швидко реагувати на потреби моменту. Історично гуцули займалися торговельними і ремісничими мандрівками ("вергуни"), що вимагало гнучкості в спілкуванні та бізнесі.

Ознаки стратегії: Збереження культурних ритуалів, обрядів, архітектури та соціальної організації протягом століть вказує на довгострокове мислення. Великі родини, розподіл ролей, передача знань від покоління до покоління вимагали системного підходу. Спільноти гуцулів часто будувалися на принципах взаємодопомоги, що передбачає передбачення потреб спільноти.

Тактика проявлялася в адаптації до природних умов, мандрівках і побутових винахідливих рішеннях. Стратегія – у збереженні традицій, сімейних цінностях та довгостроковому господарському плануванні.

Якщо питання має на меті метафоричне порівняння (наприклад, які риси домінують у культурному менталітеті), то гуцули, імовірно, більше асоціюються з тактичним стилем через їхню історичну залежність від природи, мандрівництва та гнучкості в умовах змін.

Prompt:

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою тактика?

Відповідь:

Тактика проявлялася в адаптації до природних умов, мандрівках і побутових винахідливих рішеннях. Стратегія – у збереженні традицій, сімейних цінностях та довгостроковому господарському плануванні. Ймовірність "тактики" можна умовно оцінити як 50–60% через акцент на гнучкості та практичності, але це метафорична оцінка, а не науковий факт.

ChatGPT

Модель: GPT

URL:

<https://chatgpt.com/share/6836e114-e900-8007-8b2c-43291b46b56a>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна тактика-стратегія. Чим ознака Рейніна тактика відрізняється від ознаки стратегія?

Відповідь:

У соціоніці ознака Рейніна "тактика – стратегія" описує те, як людина сприймає й організовує інформацію про події в часі.

Тактики: Зосереджені на теперішньому моменті або на конкретній ситуації. Добре орієнтуються в поточному стані справ, помічають зміни навколо. У плануванні виходять з конкретної ситуації: «Ось така ситуація – що можна зробити?». Гнучкі, часто імпровізують, адаптуються до змін. У комунікації частіше згадують конкретні обставини, приклади, деталі.

Стратеги: Мислять у довготривалій перспективі, бачать ситуації в ширшому контексті. Оцінюють не лише поточний стан, а й тенденції, можливі варіанти розвитку подій. У плануванні виходять з загального бачення або мети: «Що потрібно зробити, аби досягти результату в майбутньому?». Створюють структуру, заздалегідь обмірковують можливі сценарії. У комунікації частіше говорять про плани, схеми, послідовності.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів з точки зору етносоціоніки? Тактика чи стратегія?

Відповідь:

Гуцули – переважно тактики. Аргументи:

Життя в горах = адаптація до природи. Гірське середовище вимагає гнучкості, швидкого реагування на зміну погоди, небезпеку, сезонні роботи. Людина мусить діяти залежно від ситуації, а не за жорстким планом.

Традиційна господарська діяльність. Вівчарство, заготівля деревини, полювання – це циклічна і ситуаційна діяльність, яка вимагає постійної уваги до умов "тут і зараз".

Фольклор і ментальність. У гуцульських піснях, анекдотах, звичаях – багато конкретних образів, ситуацій, живого опису подій, а не абстрактного планування чи глобальних схем. Висока частка інтуїтивного реагування, емоційної спонтанності (це теж близько до тактики).

Гнучкість у спілкуванні та поведінці. Гуцули схильні до імпровізації, жвавого реагування, народної кмітливості – це пов'язано з реактивною, тактичною поведінкою.

Prompt:

Яка імовірність з точки зору етносоціоніки, що етнічна група гуцулів володіє ознакою тактика?

Відповідь:

З точки зору етносоціоніки, ймовірність того, що етнічна група гуцулів володіє ознакою тактика – дуже висока (80–90%), бо їхній спосіб життя, цінності та соціальна організація відповідають ключовим характеристикам цієї ознаки.

ОЗНАКА КОНСТРУКТИВІЗМ-ЕМОТИВІЗМ.

Qwen

Модель: Qwen3-235B

URL: <https://chat.qwen.ai/s/e4caac4b-2b28-46dc-a760-239189f1ca7a?fev=0.0.103>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна конструктивізм-емотивізм. Чим ознака Рейніна конструктивізм відрізняється від ознаки емотивізм?

Відповідь:

Конструктивізм. Люди цієї ознаки приховують або стримують емоції, навіть якщо вони їх відчують. Вони виявляють емоції опосередковано, через слова, дії чи образи – але не прямо. Схильні логічно обґрунтовувати свої позиції, навіть коли йдеться про почуття. У спілкуванні можуть здаватися нейтральними, сухими або резервованими. Надають перевагу раціональному поясненню, а не прямому вираженню емоцій.

Емотивізм. Люди цієї ознаки прямо виражають емоції, навіть якщо намагаються їх приховати. Їхні почуття очевидні для оточуючих, через

міміку, інтонацію голосу, поведінку. Можуть виражати почуття без слів, просто енергетикою або жестами. У спілкуванні часто тепліші, відкритіші емоційно, навіть якщо внутрішньо аналітичні. Можуть говорити з емоційним забарвленням, навіть у формально-раціональних ситуаціях.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Конструктивізм чи емотивізм?

Відповідь:

Емоційність у культурних проявах. Гуцули відомі своєю різноманітною фольклорною творчістю. Співи (духові та світські) часто виражають глибокі емоції – радість, сум, любов, жаль. Танці (наприклад, гопак, армашка) мають експресивні рухи, що передають енергію та почуття. Інструментальна музика (гуцульська скрипка, дуда) створює емоційний настрій, навіть без слів. Це вказує на відкрите вираження емоцій, характерне для емотивізму.

Спільнотність і емпатія. Гуцульська культура традиційно базується на колективізмі та сильних родинних зв'язках. У таких суспільствах: емоції часто є соціальним кодом, який об'єднує людей; відкритість у вираженні почуттів (наприклад, у прислів'ях, приказках, обрядових піснях) допомагає підтримувати емоційну близькість. Це відповідає емотивізму, де емоції є частиною комунікації.

Традиційна поведінка та ритуали. Гуцульські обряди (весілля, поминки, свята) наповнені емоційними виявами: плачем, сміхом, спонтанними танцями. Гостинність як культурна норма передбачає емоційне вітання гостей, щедрість, тепло – ознаки емотивного стилю.

Гуцулам властивіший емотивізм, адже їхня культура акцентує відкрите вираження почуттів через мистецтво, обряди та соціальні зв'язки.

Prompt:

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою емотивізму?

Відповідь:

Імовірність 60–70%. Гуцулам властивіший емотивізм, бо їхня культура акцентує відкрите вираження емоцій через мистецтво, обряди та соціальні зв'язки. Однак це не абсолютне правило, а узагальнення, яке не враховує індивідуальних особливостей кожного представника групи.

ChatGPT

Модель: GPT

URL: <https://chatgpt.com/share/6836ebce-cf28-8007-a6a0-0057829149f2>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна конструктивізм-емотивізм. Чим ознака Рейніна конструктивізм відрізняється від ознаки емотивізм?

Відповідь:

Конструктивісти орієнтуються на справу, завдання, зміст взаємодії. Їхнє спілкування має прагматичний характер, спрямоване на досягнення результату або обмін конкретною інформацією.

Емотивісти орієнтуються на емоційний стан себе та інших. Для них важливо, який настрій, які переживання супроводжують взаємодію. Вони звертають увагу на емоційний фон комунікації.

Ознака конструктивізм-емотивізм описує, що саме є ключовим у спілкуванні: дія чи емоція. Конструктивіст діє через логіку й структуру, емотивіст – через емоції й настрої.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів з точки зору етносоціоніки? Конструктивізм чи емотивізм?

Відповідь:

Виразна емоційність у культурі. Гуцульський фольклор, пісні, танці, обряди – наповнені емоціями, почуттями, живим вираженням станів. У народному мистецтві (різьба, ткацтво, музика) переважає емоційна експресія, барвистість, ритмічність. У традиціях важлива емоційна взаємодія між членами громади – весілля, похорон, толоки, колядування супроводжуються яскравим переживанням, а не лише раціональним виконанням.

Комунікація та менталітет. Гуцули, як правило, – гостинні, темпераментні, відкриті до спілкування. Висока роль жартів, пісень, емоційної взаємодії у побуті й соціальних ролях. Поведінка гуцулів у стресових ситуаціях – часто емоційна, з яскравими реакціями, що типово для емотивістів.

Індивідуалізм та артистичність. Гуцульська ідентичність включає гордість за свою культуру, естетичне самовираження. Часто проявляється потреба емоційного самовираження через костюми, музику, звичаї – це один емотивістський маркер.

Ознака Рейніна "емотивізм" є більш характерною для гуцулів, зважаючи на їхню емоційно насичену комунікацію, виразну культуру та темперамент.

Prompt:

Яка імовірність з точки зору етносоціоніки, що етнічна група гуцулів володіє ознакою емотивізм?

Відповідь:

Оцінка імовірності для гуцулів

Можна умовно оцінити імовірність приналежності гуцулів до емотивістів на рівні 70–85% у контексті етносоціоніки.

ОЗНАКА ПОЗИТИВІЗМ-НЕГАТИВІЗМ.**Qwen****Модель:** Qwen3-235B**URL:** <https://chat.qwen.ai/s/b1957eed-9936-4e3e-a9ac-4ad2f5f27dc6?fev=0.0.103>**Prompt:**

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна позитивізм-негативізм. Чим ознака Рейніна позитивізм відрізняється від ознаки негативізм?

Відповідь:

Позитивізм. Людина схильна до активного прийняття інформації або дії. Відповідає на запитання «Чому?» – шукає причини, пояснює, чому щось таке, а не інше. Зазвичай легше виявляє емоції, ставиться до оточуючих доброзичливо, легко вступає в контакт. У загальній комунікації прагне підтримувати позитивний настрій, уникати конфліктів. Мова часто містить твердження, обґрунтування, підтвердження («це правильно», «так і треба»).

Негативізм. Людина схильна до критики, аналізу, виявлення слабких місць. Відповідає на запитання «Чому ні?» – вказує на проблеми, протиріччя, недоліки. Часто має нейтральне чи стримане емоційне вираження, може виглядати холодною чи сухою. У спілкуванні може бути критичною, прямо вказувати на помилки, не завжди враховує почуття оточуючих. Мова частіше містить заперечення, застереження, уточнення («це не цілком вірно», «але ж є проблема...»).

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Позитивізм чи негативізм?

Відповідь:

Гостинність і доброзичливість. Гуцули часто асоціюються з відкритою поведінкою, гостинністю, теплим ставленням до гостей. Це може нагадувати позитивізм (активне прийняття, підтримка контактів).

Традиційність і консерватизм. Зберігання старовинних звичаїв, скептичне ставлення до змін може виглядати як негативізм (критика нового, акцент на перевіреному).

Суворість і прямота. У деяких узагальненнях гуцулів описують як людей із прямою мовою, які не приховують думки. Це може перетинатися з негативізмом (пряма критика, уточнення слабких місць).

Зв'язок із природою. Життя в умовах Карпат, адаптація до природи вимагає практичного мислення, що може бути ближче до негативізму (аналіз реальних обмежень).

...Позитивізм може відображати зовнішню доброзичливість гуцулів у спілкуванні. Негативізм – внутрішню суворість до себе, вимогливість, скептицизм до змін.

...оцінка позитивізму/негативізму не застосовується до етнічних груп, оскільки це індивідуально-психологічна ознака.

Prompt:

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою позитивізм?

Відповідь:

На рівні окремої особи: ймовірність позитивізму/негативізму – приблизно 50%. На рівні етнічної групи: це некоректне питання, адже соціоніка не оперує "етнічними типами".

ChatGPT

Модель: GPT

URL: <https://chatgpt.com/share/6836d678-b6cc-8007-8a66-839e9d968c13>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна позитивізм-негативізм. Чим ознака Рейніна позитивізм відрізняється від ознаки негативізм?

Відповідь:

Позитивізм. Фокус на позитиві, перевагах, можливостях. Схильність акцентувати увагу на тому, що вже є хорошого, та розвивати це. Бачить і підкреслює переваги ситуації, навіть якщо є проблеми. Часто уникає критики, намагається підтримати, підбадьорити. У розмові часто погоджується, шукає спільне, говорить про досягнення. Більше схильні до мирного вирішення конфліктів, компромісів.

Негативізм. Фокус на проблемах, недоліках, суперечностях. Схильність одразу вказувати на те, що не працює, що треба змінити. Часто критикує, акцентує увагу на конфліктах або протиріччях. У розмові швидко помічає слабкі місця, схильний сперечатися. Може створювати конфлікт задля з'ясування істини або для покращення ситуації. Часто мислить у дихотоміях ("це або добре, або погано").

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів з точки зору етносоціоніки? Позитивізм чи негативізм?

Відповідь:

Ментальність і життєва філософія. Гуцули традиційно зберігали оптимістичний, життєрадісний світогляд, попри суворі умови життя в горах. Їхні пісні, фольклор і побут пронизані гумором, любов'ю до краси природи, праці, родини. У фольклорі часто не заперечується труднощів, але вони приймаються з гумором і жартами.

Поведінкові риси. У міжособистісних стосунках гуцули схильні до доброзичливості, гостинності, миролюбності, тобто демонструють узгоджувальний стиль, типовий для позитивізму.

Комунікативний стиль. В традиційній культурі гуцулів поширена афірмативна (стверджувальна) риторика, схильність знаходити точки дотику, а не суперечки.

Музика та свята. Культура гуцулів багата на емоційно насичені, яскраві свята, танці, співи, що також відповідає "позитивістській" схильності акцентувати увагу на доброму, піднесеному, святковому.

Гуцули – етнос із переважно позитивістським ментальним кодом, згідно з ознакою Рейніна "позитивізм-негативізм".

Prompt:

Яка імовірність з точки зору етносоціоніки, що етнічна група гуцулів володіє ознакою позитивізм?

Відповідь:

Імовірність того, що гуцули як етнічна група мають ознаку Рейніна позитивізм – близько 80–90%, згідно з етносоціонічними критеріями. Це відображає ментальний стиль, емоційно-соціальні патерни та культурну традицію цього етносу.

ОЗНАКА КВЕСТИМНІСТЬ-ДЕКЛАТИМНІСТЬ.

Qwen

Модель: Qwen3-235B

URL: <https://chat.qwen.ai/s/78de48d5-b4cc-4506-a282-46f604fd0a50?fev=0.0.103>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна квестимність-деклатимність. Чим ознака Рейніна квестимність відрізняється від ознаки деклатимність?

Відповідь:

Квестимні особистості характеризуються: схильністю до пошуку відповідей шляхом питань; у спілкуванні часто задають питання, аналізують, перевіряють інформацію; тягнуться до діалогу, дискусії, обговорень; нерідко виглядають незговірливими, сумнівальними, скептичними; переважно не приймають інформацію на віру, потребують обґрунтування; схильні до активного обміну думками, уточнення деталей.

Деклатимні особистості характеризуються: схильністю до передачі готових думок, позицій, фактів; у спілкуванні частіше висловлюють твердження, ніж запитання; прагнуть до монологу, викладання своєї точки зору як даності; мають чіткі погляди, переконання, які захищають або пояснюють; менш схильні до сумніву,

частіше впевнено висловлюються; виглядають упевненими, авторитетними, іноді категоричними.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Квестимність чи деклатимність?

Відповідь:

Можливі підстави для квестимності. Традиція діалогічного спілкування: Гуцулів часто описують як людей, що люблять філософувати, обговорювати життя, задавати питання ("Чому так?", "Як бути?"). Фольклор і загадки: У гуцульській культурі поширені загадки, прислів'я, приказки, які стимулюють аналіз і діалог. Колективізм: Гуцулів відрізняє спільнотна організація життя, де важливі обговорення, поради, консультації – це ближче до квестимного стилю.

Аргументи на користь деклатимності. Повага до традицій: Гуцулів зберігають стародавні звичаї, вірування, ремесла. Це може вказувати на прийняття інформації як даності (деклатимність). Авторитет старших: У традиційному суспільстві думки старших часто не підлягають сумніву, що ближче до деклатимного стилю.

Найімовірніше, квестимність має більше підстав для асоціації з гуцулами через: культуру діалогу, фольклорну творчість, колективне обговорення проблем.

Prompt:

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою квестимність?

Відповідь:

Квестимність ~50–60% (через традицію діалогів, аналізу життя, фольклору).

Деклатимність ~40–50% (через консерватизм, повагу до традицій, авторитетів).

ChatGPT

Модель: GPT

URL: <https://chatgpt.com/share/6836e437-9dfc-8007-a7c5-cfc503840816>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна квестимність-деклатимність. Чим ознака Рейніна квестимність відрізняється від ознаки деклатимність?

Відповідь:

Квестими. Частіше починають розмову з питання або відповіддю на питання. Вважають за краще уточнювати, ставити зустрічні запитання. Орієнтовані на вивчення думки співрозмовника через діалог. Їхнє мовлення має пошуковий, дослідницький характер.

Деклатими. Частіше починають розмову з твердження або висловлення своєї позиції. Можуть відповідати на запитання також твердженням або навіть лекцією. Орієнтовані на передачу власної думки, а не пошук чужої. Їхнє мовлення має декларативний, описовий характер.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів з точки зору етносоціоніки? Квестимність чи деклатимність?

Відповідь:

З точки зору етносоціоніки, гуцульська культура ближча до деклатимності. Гуцули частіше висловлюють позицію, а не ставлять уточнюючі питання. Мова гуцулів – образна, тверда, самостверджувальна, багата на афоризми – типово для деклатимів. Їхній спосіб передачі інформації – розповідний, емоційний, схожий на лекцію чи байку, а не на дослідницький діалог.

Prompt:

Яка імовірність з точки зору етносоціоніки, що етнічна група гуцулів володіє ознакою деклатимність?

Відповідь:

Приблизно 70–80% представників гуцульської культури (особливо в середовищі, не надто інтегрованому в урбаністичне середовище) будуть демонструвати деклатимні риси.

ОЗНАКА ПРОЦЕС-РЕЗУЛЬТАТ.

Qwen

Модель: Qwen3-235B

URL: <https://chat.qwen.ai/s/9b4bcb90-ab5f-4bf1-91c8-e73b292e82ea?fev=0.0.103>

Prompt:

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна процес-результат. Чим ознака Рейніна процес відрізняється від ознаки результат?

Відповідь:

Процес. Фокусуються на самому процесі діяльності. Людина цінує саму діяльність, хід роботи, процес досягнення мети. Навіть якщо кінцевий результат не ідеальний, важливим є те, як все проходило. Більш еластичне ставлення до термінів. Може переносити строки, якщо це допомагає отримати більше задоволення або глибше проробити справу. Мотивований задоволенням від самої діяльності. Наприклад, програміст типу Р може задовольнятися написанням красивого коду, навіть якщо проект не завершений. Здатен адаптувати правила до ситуації, якщо це покращить хід процесу. Важливо, щоб навчання було цікавим, навіть якщо знання будуть засвоєні не до кінця.

Результат. Фокусуються на кінцевому результаті. Людина зацікавлена у конкретному результаті, досягненні мети. Якщо мета досягнута – процес може бути неприємним, але це виправдано. Дотримується строків, прагне швидко завершити справу, щоб отримати кінцевий продукт. Мотивований досягненням чітко визначеної мети. Програміст R хоче, щоб проект був готовий і працював, навіть якщо код не найгарніший. Схильний дотримуватись правил, якщо вони допомагають досягти мети. Важливо, щоб людина чогось навчилася, навіть якщо методика суха й нудна.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів? Процес чи результат?

Відповідь:

Ознака Рейніна «процес» (Р) є найбільш характерною для гуцулів. Традиційність і збереження процесів. Гуцули відомі збереженням архайчних культурних практик: ремесла (ткацтво, вишивання, різьблення по дереву) – цінність полягає не лише у кінцевому продукті, а й у ритуалі створення, передачі знань поколіннями; пастуша діяльність (трансгумація, виготовлення сиру "брынза") – процеси, які вимагають терпіння, синхронізації з природними циклами, а не лише отримання прибутку; обрядовість (свята, пісні, танці) – сам процес участі в обрядах має символічне значення, навіть якщо результат не завжди матеріальний. Філософія часу. Гуцульська культура відображає неметрономний стиль життя: акцент на якість взаємодії, а не на швидкості досягнення мети (наприклад, гостинність, тривалі розмови біля вогнища); адаптивність до природних умов, що вимагає гнучкості, а не жорсткого дотримання термінів. Спільнотна орієнтація. У гуцульському суспільстві важливішає спільна діяльність, ніж індивідуальні досягнення: колективні процеси (наприклад, спільне будівництво хати, збирання врожаю) формують соціальні зв'язки, навіть якщо результат може бути скромним; це відповідає типу Р, який цінує взаємодію та співпрацю більше, ніж формальні результати. Естетика процесу. Гуцульське мистецтво (архітектура, одяг, музика) часто відображає любов до деталей і самовираження через процес: вишиванки, різьблені предмети – кожен елемент має символічне значення, а не лише функціональне; музичні імпровізації на трембітах чи дуді – акцент на емоційному переживанні, а не на стандартизації.

Prompt:

Яка імовірність, що етнічна група гуцулів володіє ознакою процес?

Відповідь:

Хоча точну імовірність не можна встановити, культурна модель гуцулів демонструє виражену орієнтацію на «процес» (Р). Якби ми умовно

аналізували їхню етнічну психологію через призму соціоніки, можна припустити, що більшість гуцулів має культурні установки, близькі до типів Р (наприклад, 60–70% за умовною шкалою). Проте це метафоричне порівняння, а не науковий факт.

ChatGPT**Модель:** GPT**URL:** <https://chatgpt.com/share/6836e98a-bf14-8007-ad96-e4db8c53bf54>**Prompt:**

Соціоніка виділяє пару ознак Рейніна процес-результат. Чим ознака Рейніна процес відрізняється від ознаки результат?

Відповідь:

Процес. Орієнтація на сам хід діяльності, процес, динаміку. Людина отримує задоволення від самого процесу виконання завдання або спостереження за подіями. Процесник може обожнювати саму підготовку до подорожі, читати гід, вибирати маршрути – незалежно від того, чи вона реально відбудеться.

Результат. Орієнтація на досягнення кінцевого результату. Людина зацікавлена у кінцевому підсумку, у завершенні справи, а не в її перебігу. Результатник швидше купить готовий тур, аби лише приїхати в точку призначення і отримати відпустку.

Prompt:

Яка з цих ознак найбільш характерна для етнічної групи гуцулів з точки зору етносоціоніки? Процес чи результат?

Відповідь:

...Схильність до циклічної обрядовості: важливе саме дотримання традицій і ритуалів. Естетика і декоративність побуту: розмаїття вишивок, музики, писанкарства. Імпровізація, спонтанність: часто діють ситуативно, без жорсткої мети. Фокус на досягнення мети будь-якою ціною: не є домінантним. Ставлення до часу: орієнтація на "свій ритм", а не ефективність. З точки зору етносоціоніки, гуцули більшою мірою тяжіють до ознаки Рейніна "ПРОЦЕС".

Prompt:

Яка ймовірність з точки зору етносоціоніки, що етнічна група гуцулів володіє ознакою процес?

Відповідь:

З урахуванням культурних, етнографічних, поведінкових і ментальних ознак ймовірність ознаки "процес" для гуцулів: ~70–80%.

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ

В основному відповіді моделей узгоджується з описаними в літературі ознаками Рейніна. Деякі моделі посилаються на релевантні джерела. Наприклад Copilot посилається на джерело [11]. Усі моделі

доволі якісно розглядають деякі аспекти життя та культури гуцулів та наводять аргументи на користь більшої схильності до тієї чи іншої ознаки.

Нерідко моделі попереджують про те, що ці ознаки описують особистість, а не етнічні групи. Деколи модель не дає імовірнісної оцінки. Наприклад модель Gemini 2.5 pro вважає питання 2-3 некоректним. Більшість моделей наголошують на складності питань 2-3 і важливості уникати стереотипів. Наголошують в обережності у висновках. У зв'язку з цим потрібно уточнювати питання, наприклад, додавати в запитання фразу "з точки зору етносоціоніки та етнопсихології". Створення оптимальних підказок (англ. prompt – підказка) для LLM не є простою задачею. З'явилась навіть ціла наука про це – Prompt engineering [12].

Результати показані в таблиці 2.

Таблиця 2 – Імовірності ознак у відсотках (для ознаки, що виділена жирним)

Ознаки	Середнє	GPT o4-mini	Copilot	Gemini 2.5 flash/pro	Deep Seek R1	Qwen3 235B
Екстраверсія Інтроверсія	85		85			
Інтуїція Сенсорика	30		35		25	
Логіка Етика	35				35	
Статика Динаміка	30		30			
Ірраціональність Рациональність	62,5			50 pro	75	
Розсудливість Рішучість	42,5		35	50 flash		
Суб'єктивізм Об'єктивізм	65		65			
Безтурботність Завбачливість	35					35
Поступливість Впертість	22					22
Демократизм Аристократизм	87,5	90	85			
Тактика Стратегія	70	85				55
Конструктивізм Емотивізм	29	23				35
Позитивізм Негативізм	67,5	85				50

Ознаки	Середнє	GPT o4-mini	Copilot	Gemini 2.5 flash/pro	Deep Seek R1	Qwen3 235B
Квестимність Деклатимність	40	25				55
Процес Результат	70	75				65

Найбільш високі імовірності отримано для таких ознак: Демократизм (87,5), Екстраверсія (85), Впертість (78), Емотивізм (71), Динаміка (70), Сенсорика (70), Тактика (70), Процес (70). Це можна пояснити тим, що: зміст деяких ознак більш відомий і зрозумілий, а відповідні риси етнічної групи гуцулів більш відомі і яскраво виражені. Зокрема ознака екстраверсія-інтроверсія широко застосовується в психології та відома ще з часів Карла Юнга та Ганса Айзенка [13]. Ознаки екстраверсії та демократизму дуже яскраво виражені в гуцульському етносі і очевидні.

Калькулятор ознак Рейніна https://isocionics.com/file_archive/calc/reinincalc2.htm був застосований для обчислення імовірності типу інформаційного метаболізму (TIM).

Результати показують, що найвищу імовірність мають етико-сенсорний екстраверт (ECE, ентузіаст) – 47%, та сенсорно-етичний екстраверт (CEE, політик) – 40%. Нижче наведено загальний опис ECE та CEE, які підготував відомий київський соціонік Віктор Гуленко. Знайомим з гуцульською культурою читачам пропоную самостійно проаналізувати ці описи і зробити висновок.

Ентузіаст (ECE, Гюго, ESFJ) [14]

1. Емоційний і товариський. Вміє підняти настрій, розвеселити. Із задоволенням розповідає про свої зв'язки, знайомства. Емоції змінюються різко: то веселий і доброзичливий, то запальний і злий. Стежить за манерами і коректністю поведінки оточуючих.

2. Дбайливий і гостинний. Вміє створити затишок із того, що є під руками. Дуже стежить за самопочуттям і здоров'ям своїм і своїх близьких. Любить робити подарунки, доставляти людям приємне. Прекрасний організатор відпочинку та урочистих заходів.

3. Насилу стримує свої емоції. До людей, які йому не подобаються, ставиться прискіпливо. Дуже ображається, якщо його старання не цінуються. Досить метушливий і розкиданий. Постійно перевантажений справами, від багатьох з яких можна відмовитися.

4. Погано передчуває життєві потрясіння і драматичні події. Очікує тільки позитивного результату, тому часто схильний до стресу нездійснених надій. Стійкий у звичках і способах проведення часу. Переоцінюючи запас часу, не встигає виконати все, що заплановано.

За необхідну роботу часто береться в останню хвилину, чим прирікає себе на згубний поспіх.

Політик (CEE, Наполеон, ESFP) [15]

1. Впевнений у собі, часто має лідерські нахили. Заповзятливий і активний, прагне практичної діяльності у сфері комунікацій. Проблеми воліє вирішувати відразу, інакше може охолонути через свій мінливий характер. Велику увагу приділяє престижному зовнішньому вигляду. Багато міркує на теми політики та керівництва.

2. Прагне нових вражень. Любить бути у центрі уваги, викликати захоплення. Вміє зав'язувати корисні знайомства та користуватися ними. Майстер політичного лавірування контактів між протилежними сторонами. Мириться з людьми так само легко, як і свариться з ними.

3. Подає себе як перспективну людину, що володіє великими можливостями. Легко робить компліменти. Говорить те, що від нього хочуть почути. Наголошує на своїй оригінальності, неповторності. У хвилини розслабленості любить понудитися, поскаржитися, що його не розуміють. Якщо начитаний, наводить різні цитати та фактичні дані, наголошуючи на своїй ерудиції.

4. Погано відокремлює те, що потрібно зробити насамперед від цього, що можна відкласти потім. Уникає пояснення причин своїх вчинків. Часто висловлюється за темою. Суворий порядок навести не може. Бурхливо протестує, коли його намагаються підкорити будь-яким жорстким правилам. Вважає за краще домовлятися з людьми, а не читати інструкції.

ДОДАТКОВІ МЕТОДИ І ЗАВДАННЯ

1. Для полегшення обробки результатів колаборативного дослідження можна використовувати Google-форми. Щоб приєднатись до цього дослідження учасник може створити форк (відгалуження) цього проекту [16] і додати свої результати у вигляді заповнених шаблонів (див. розділ Завдання і методика дослідження) та таблиці результатів. Приклад результатів наведено в [16] в каталозі Ethnosocionics.

2. Спробуйте дослідити TIM інших етнічних груп карпатського регіону. Наприклад можна попросити LLM порівняти цінності етнічних груп гуцулів і бойків. Попросіть LLM також порівняти типи ECE і CEE.

3. Спробуйте визначити квадрю етнічної групи гуцулів за подібною методикою. Квадра в соціоніці [1] – це чотири TIM зі спільними цінностями. Як правило ці цінності дуже яскраво виражені, а між квадрами спостерігається сильний конфлікт цінностей. Для початку потрібно в чат ввести підказку описати усі квадрати та їхні цінності. Після

цього ввести підказу про імовірність приналежності етнічної групи гуцулів до однієї з квадрантів. "Квадровий тест" може значно підсилити тест за ознаками Рейніна.

4. Спробуйте провести рисунковий тест. Ознака статика-динаміка часто чітко визначається з рисункових тестів [17]. Для цієї задачі читачі можуть спробувати застосувати модель Gemma 3 [18], що вміє аналізувати зображення.

5. Моделі LLM швидко розвиваються. Можливо в майбутньому застосування цієї методики дозволить отримати більш точні результати. Зараз спеціальних даних для навчання цих моделей замало. Можна спробувати в модель передати такі дані, наприклад тексти фундаментального дослідження "Гуцульщина" Володимира Шухевича [19], або роману "Дідо Іванчик" Петра Шекерика-Доникова [20], що відображує духовний та матеріальний світ гуцулів. А після цього вводити в LLM підказки 1-3.

Питання для самоперевірки

1. Які переваги і виклики має цифрове збереження культурної спадщини?
2. Які типи цифрових технологій використовуються для оцифрування?
3. Чому важливо зберігати автентичний культурний контекст при цифровізації?
4. Що таке метадані і чому вони критично важливі у цій сфері?
5. Які потенційні ризики використання штучного інтелекту в культурі?
6. Чим відрізняється відкрита цифрова інфраструктура від закритої?
7. Як цифровізація може сприяти інклюзії людей з інвалідністю?
8. Що таке сталий розвиток у контексті цифрової трансформації культури?
9. Яка роль громади у збереженні цифрової спадщини?
10. Які етичні принципи слід враховувати при публікації цифрових копій?

Теми для рефератів та наукових робіт

1. Роль штучного інтелекту у збереженні культурної спадщини: можливості та загрози.
2. Відкрита цифрова інфраструктура для музеїв: технічні і соціальні виклики.
3. Етичні аспекти використання ШІ при реконструкції об'єктів культурної спадщини.

4. Карпатський регіон як приклад цифрової інклюзії у сфері культури.
5. Використання 3D-сканування для документування дерев'яної сакральної архітектури.
6. Цифрова трансформація культурних інституцій України у воєнний час.
7. Метадані як інструмент збереження контексту культурного об'єкта.
8. Сталі моделі фінансування цифрових культурних ініціатив.
9. Міждисциплінарна співпраця у сфері цифрової культурної спадщини.
10. Досвід ЄС щодо цифровізації спадщини: уроки для України.

Перелік літературних джерел

1. Основи гуманітарної соціоніки Гуленко. URL: <https://socioniks.net/ua/basicknowledge/> (accessed 25.05.2025).
2. Ауґустінавічюте А. Теорія ознак Рейніна. 1985, 106 с.
3. Jung C. G. Psychological Types, Collected Works of C.G. Jung, vol. 6. Princeton, NJ : Princeton University Press. 1971. ISBN 0-691-01813-8.
4. Соціоніка – Міжнародний інститут соціоніки. URL: <https://socionic.info/uk/usocint.html> (accessed 25.05.2025).
5. Зан М. Міжетнічні відносини на закарпатті: побудова етносоціонічної моделі // Освіта регіону. 2009. №3. URL: [https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/56394/1/Зан_М_Етносоціоніка_Закарпаття_\(2009\).pdf](https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/56394/1/Зан_М_Етносоціоніка_Закарпаття_(2009).pdf)
6. Каганець І. Квадри, дуали, системні ролі, етносоціоніка, форми державного правління URL: <https://www.ar25.org/article/kvadry-systemni-rol-i-etnosocionika-formy-derzhavnogo-pravlinnya.html> (accessed 25.05.2025).
7. Зан М., Мелеганич Г. Етнопсихологія : навчально-методичні рекомендації; Навчально-методична серія «КАФЕДРА» / № 27. Ужгород, 2015. 48 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/56454>
8. Гуцули. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гуцули> (accessed 25.05.2025).
9. Калькулятор ознак Рейніна. URL: <https://ukrsocion.org/calc-reinin/>.
10. Упередження. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Упередження>.
11. Гуленко В. Аристократи та Демократи у соціоніці. URL: <https://socioniks.net/ua/article/?id=165>.

-
12. Конструювання підказок. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Конструювання_підказок (accessed 25.05.2025).
13. Eysenck H. J. The Structure of Human Personality. Methuen, London, 1960.
14. Гуленко В. Ентузіаст (Гюго, Етико-сенсорний екстраверт, ESFJ) – опис типу ECE в Гуманітарній соціоніці. URL: <https://socioniks.net/ua/article/?id=46> (accessed 25.05.2025).
15. Гуленко В. Політик (Наполеон, Сенсорно-етичний екстраверт, ESFP) – опис типу CEE у Гуманітарній соціоніці. URL: <https://socioniks.net/ua/article/?id=64> (accessed 25.05.2025).
16. Root4Dig. URL: <https://github.com/vkopey/Root4Dig> (accessed 02.06.2025).
17. Карпенко О. Б. «Статика-динаміка» у графіку та рисункових тестах. Міжнародний інститут соціоніки.
18. gemma3. The current, most capable model that runs on a single GPU. URL: <https://ollama.com/library/gemma3> (accessed 25.05.2025).
19. Шухевич В. Гуцульщина: в 5 частинах. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2018. 1218 с.
20. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. Гуцульщина : Верховина, 2007. 496 с.

КЕЙС 4: Культурна мапа Карпат: транскордонна спадщина українців і румун

Ситуація:

Ви – учасники українсько-румунського освітнього проекту, спрямованого на збереження та популяризацію традиційної культури Карпатського регіону. Перед вами стоїть завдання – дослідити, систематизувати і візуалізувати спільну та відмінну культурну спадщину етнографічних груп українців (гуцули, бойки, лемки) та румун (Мармарощина, Буковина) у вигляді двомовного культурного діджитал-портфоліо.

Мета роботи:

1. Визначити культурні маркери та ознаки етнокультурної ідентичності.
2. Провести порівняльний аналіз матеріальної та духовної культури.
3. Розробити пілотну версію інтерактивної презентації, що може бути основою культурно-туристичного чи музейного продукту.

Завдання:

I. Формування міжнародної робочої групи:

1. змішані команди з 4-6 студентів Івано-Франківського та Баямареського університетів;
2. обирається координатор/фасилітатор з обох сторін;
3. комунікація можлива через Zoom/Google Meet/Teams.

II. Тематичні модулі (на вибір команди):

- 1) Житло та архітектура;
- 2) Традиційне вбрання і орнамент;
- 3) Народні ремесла та мистецтво;
- 4) Усна творчість: казки, пісні, легенди;

III. Формати реалізації:

- 1) коротке аналітичне дослідження (3–5 сторінок, укр./рум./англ.);
- 2) двомовна презентація або інтерактивна мапа у Google Maps;
- 3) візуальні докази: фото, етнокарти, інфографіка, цитати з пісень або казок;
- 4) QR-коди з аудіозаписами пісень, коломийок, doina чи уривками казок.

Структура звіту:

1. Назва кейсу, учасники, університети.
2. Обрана тема і географічна ділянка (напр., Верховина–Сігет-Мармаціей).

3. Аналітична частина:
4. етнографічна характеристика груп;
5. порівняння культурних практик;
6. елементи взаємовпливу.
7. Візуалізація результатів (мапа, таблиця, відео тощо).
8. Висновки: що ми маємо спільного та унікального?

Рекомендована література у розділі 2.